

STUDIA EŁCKIE

23 (2021) nr 1

Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum

„Studia Ełckie” 23(2021), nr 1

e-ISSN 2353-1274

p-ISSN 1896-6896

DOI: 10.32090

© Copyright by Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum

UIW: 67300

Ełk 2021

Projekt okładki: Marek Kuryłowicz

Skład komputerowy: Zespół redakcyjny

Adres: 19-300 Ełk, Plac Katedralny 1

Wersja pierwotna: internetowa (<http://studiaelckie.pl/23-2021-nr-1>)

UIC: 484807

RADA NAUKOWA

- Sixto J. **Castro** – Universidad de Valladolid, Hiszpania
- Robert A. **Delfino** – St. John's University, NY, USA
- Urbano **Ferrer** – Universidad de Murcia, Hiszpania
- ks. Wojciech **Guzewicz** – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, Polska
- Andrzej **Jastrzębski** OMI – Saint Paul University, Ottawa, Kanada
- Jeanette V. **Loanzon** – University of Santo Tomas, Manila, Filipiny
- ks. Paweł **Mąkosa** – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
- Eduardo **Ortiz** – Universidad Católica Andrés Bello, Caracas, Wenezuela
- Pablo **Pérez López** – Universidad de Valladolid, Hiszpania
- Monika **Przybysz** – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, Polska
- Peter A. **Redpath** – Adler-Aquinas Institute, Colorado Springs, CO, USA
- ks. Paweł **Tarasiewicz** – Adler-Aquinas Institute, Colorado Springs, CO, USA
- Anna **Zellma** – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, Polska
- ks. Kęstutis **Žemaitis** – Uniwersytet Witolda Wielkiego, Kowno, Litwa

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Redaktor naczelny ▪ ks. Marcin **Sieńkowski** – WSD, Ełk

Zastępca redaktora naczelnego ▪ ks. Tomasz **Kopiczko** – UKSW, Warszawa

Sekretarz redakcji ▪ ks. Dariusz **Zalewski** – WSD, Ełk

Redaktorzy tematyczni

Filozofia ▪ ks. Antoni **Skowroński** – UWM, Olsztyn

Historia Kościoła ▪ ks. Tadeusz **Białous** – Ełk

Nauki o komunikacji społecznej i mediach ▪ ks. Jerzy **Sikora** – UKSW, Warszawa

Nauki o kulturze i religii ▪ ks. Sławomir **Cimochowski** – Uniwersytet Katolicki,
Santa Cruz de la Sierra, Boliwia

Nauki teologiczne ▪ ks. Andrzej **Jaśko** – WSD, Ełk

▪ ks. Grzegorz **Sierzputowski** – Wydział Teologiczny Środkowych
Włoch, Florencja, Włochy

Pedagogika ▪ ks. Dariusz **Konopko** – KUL, Lublin

Prawo kanoniczne ▪ ks. Roman **Szewczyk** – UWM, Olsztyn

Redaktorzy językowi

Język angielski ▪ Daniel P. **Thero** – Rensselaer Polytechnic Institute, New York, USA

Język hiszpański ▪ Francisco Manuel **Villalba Lucas** – Murcia, España

Język niemiecki ▪ Katharina **Westerhorstmann** – Universität Freiburg, Deutschland

Język włoski ▪ ks. Grzegorz **Sierzputowski** – Facoltà Teologia dell'Italia Centrale,
Firenze, Italia

Język polski ▪ Ryszard **Skawiński** – UWM, Olsztyn

Redaktor statystyczny ▪ ks. Arkadiusz **Orzeł** – WSD, Ełk

Spis treści

Od Redakcji / Editorial	7-8
-------------------------------	-----

Nauki teologiczne / Theological Sciences

Anna Gawrońska-Piotrowska , <i>Działania Caritas Polska z zakresu edukacji ekologicznej w duchu encykliki Laudato si' / Caritas Poland Activities in the Field of Environmental Education in the Spirit of the Laudato si' Encyclical</i> ...	11-29
Michał Hospodár , <i>Ideové a praktické aspekty starostlivosti o chorých / Ideological and Practical Aspects of Care for the Sick</i>	31-39
ks. Marek Kluz , <i>Troska o ład moralny życia społecznego w nauczaniu papieża Benedykta XVI / The Care for the Moral Order of the Social Life in the Teachings of Pope Benedict XVI</i>	41-58
ks. Daniel Kowalski , <i>Triduum Paschalne w czasie pandemii koronawirusa w 2020 roku / Paschal Triduum During the Coronavirus Pandemic in 2020</i>	59-71
ks. Walter Rachwalik , <i>Geneza i zasady formacyjne ruchu „Czciociele Ducha Świętego Ogniska Pokutne” w świetle pism fundatorki s. Marii od Ducha Świętego / The Genesis and Formation Principles of the Movement “Worshippers of the Holy Spirit Fires of Penance” in the Light of the Writings of Sr. Maria of the Holy Spirit</i>	73-88
Fr. Kęstutis Žemaitis , <i>Blessed Teofilus Matulionis – A Witness to the Faith of Modern Times</i>	89-96

Miscellanea

Rev. Francesco Diano , <i>Attualità e futuro della salute mentale: la prospettiva della Chiesa italiana per un modello possibile / Actuality and Future of Mental Health: the Perspective of the Italian Church for a Possible Model</i>	99-116
---	--------

Materialy / Historical Resources

ks. Wojciech Guzewicz , <i>Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992-2017 (ks. Jerzy Sikora) / The Bibliography of the Writings of the Clergy of the Elk Diocese in 1992-2017 (Jerzy Sikora)</i>	119-137
---	---------

Recenzje / Reviews

- ks. Wojciech **Guzewicz**: Ks. Jacek Wojda, *Z dziejów seminariów duchownych diecezji podlaskiej i lubelskiej*, t. 1: *Seminarium podlaskie w Janowie 1818-1867*, Wydawnictwo Diecezjalne Unitas, Siedlce 2021, ss. 598. 141-143
- ks. Marcin **Sieńkowski**: Ks. Józef Tischner, *Alfabet duszy i ciała*, oprac. i wybór W. Bonowicz, Wydawnictwo Znak, Kraków 2018, ss. 254. 145-146

Od Redakcji

Szanowni Państwo!

Dnia 9 lutego 2021 r. Ministerstwo Edukacji i Nauki opublikowało wykaz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych. Znalazły się w nim również „Studia Elckie”, którym przyznano 20 punktów¹. Liczba ta nie zmieniała się w stosunku do poprzedniej oceny przeprowadzonej w 2019 r.

Ponadto decyzją podjętą przez Content Selection & Advisory Board (CSAB) w dniu 2 marca 2021 r. przyjęcie „Studiów Elckich” do bazy Scopus zostało odłożone w czasie. Zadecydował o tym przede wszystkim niski poziom cytowalności. Dlatego podstawowym zadaniem, które staje przed naszym kwartalnikiem na dwa najbliższe lata jest zwiększenie cytowalności „Studiów Elckich” w periodykach już indeksowanych w Scopusie. Mamy nadzieję, że sprostanie temu zadaniu stanie się możliwe m.in. dzięki bezpośredniemu zaangażowaniu członków Rady Naukowej, Redaktorów, Recenzentów oraz Autorów. Całe grono osób tworzących środowisko naukowe skupione wokół „Studiów Elckich” serdecznie zapraszamy do aktywnej i realnej współpracy.

W odpowiedzi na wyzwania związane ze zwiększeniem zarówno cytowalności, jak i umiędzynarodowienia czasopisma zostały podjęte pewne kroki zmierzające przede wszystkim do zorganizowania zespołu specjalistów i naukowców, głównie teologów, których osiągnięcia i rzetelność pracy naukowej może przyczynić się do systematycznego i szybszego rozwoju i promowania „Studiów Elckich” na arenie międzynarodowej.

Z początkiem 2021 r. do Rady Naukowej przyjęto czterech nowych członków, w tym dwóch z zagranicy: ▪ Andrzej **Jastrzębski** OMI – Saint Paul University, Ottawa, Kanada; ▪ ks. Paweł **Mąkosa** – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; ▪ Anna **Zellma** – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, Polska (dotychczasowa redaktor tematyczna działu edukacja); ▪ ks. Kęstutis **Žemaitis** – Vytautas Magnus University, Kowno, Litwa. Za wieloletnią współpracę i przynależność do Rady Naukowej dziękujemy ks. Ja-

¹ Zob. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowy-rozszerzony-wykaz-czasopism-naukowych-i-recenzowanych-materiałow-z-konferencji-miedzynarodowych> (dostęp: 11.02.2021). Wykaz ten był aktualizowany 18 lutego 2021 r., ale bez zmiany punktacji dla „Studiów Elckich”.

NAUKI TEOLOGICZNE
Theological Sciences

ANNA GAWROŃSKA-PIOTROWSKA *

Działania Caritas Polska z zakresu edukacji ekologicznej w duchu encykliki *Laudato si'*

Wstęp

Zagadnienia ekologii i zrównoważonego rozwoju są coraz częściej obecne w debacie publicznej. Od połowy lat 70¹ nieprzerwanie rośnie też zainteresowanie działaniami w zakresie edukacji ekologicznej. Również Kościół katolicki coraz częściej zabiera głos w sprawach tak ważnych dla całej ludzkości, jak troska o środowisko przyrodnicze. W 2015 roku został opublikowany pierwszy w historii Kościoła katolickiego wysokiej rangi dokument dotyczący ekologii – encyklika papieża Franciszka *Laudato si'*. Papież nawołuje w niej o zatroszczenie się o „wspólny dom”, jakim jest Ziemia. W odpowiedzi na wezwanie papieża Franciszka różnego rodzaju organizacje na świecie, w tym też katolickie, podejmują działania na rzecz szerzenia ekologii.

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy katolicka organizacja Caritas Polska, która jest niewątpliwie największą organizacją pomocową w Polsce, podejmuje przedsięwzięcia w zakresie edukacji ekologicznej i promocji postaw poszanowania zasobów naturalnych w duchu encykliki *Laudato si'*, a jeśli tak, to jakiego rodzaju są to działania oraz jak są postrzegane przez społeczeństwo.

Materiał badawczy poddany analizie stanowiły: literatura tematu, źródła internetowe zawierające informacje na temat działalności Caritas Polska oraz wyniki badania ankietowego odnoszącego się do działań Caritas Polska w kontekście ekologii w społeczeństwie i ich postrzegania.

* Anna Gawrońska-Piotrowska – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2403-6900>; e-mail: a.gawronska-piotrowska@uksw.edu.pl

¹ Opracowana w 1975 roku tzw. karta belgradzka uznawana jest za początek debaty i fundament powszechnej edukacji ekologicznej. Zob. D. Cichy, H. Filipowicz, *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości – raport z badań*, Warszawa 1993.

Pojęcie edukacji ekologicznej

Ekologia i zrównoważony rozwój stały się w ostatnich latach niezwykle często wykorzystywanymi terminami w działalności organizacji pożytku publicznego, dużych i małych firm czy całych korporacji, niezależnie od branży. Szczególnie pojęcie „edukacja ekologiczna” jest obecnie bardzo popularnym terminem, często pojawiającym się w mediach, używanym w języku różnych organizacji – również katolickich. Panuje bowiem powszechne przekonanie, że wzrost świadomości ekologicznej jest kluczowy dla rozwiązania problemów związanych z ochroną środowiska.

Edukacja ekologiczna, wedle definicji zamieszczonej na stronie Centrum Edukacji Obywatelskiej, jest to element edukacji środowiskowej oraz koncepcja „kształcenia i wychowywania społeczeństwa w duchu poszanowania środowiska przyrodniczego zgodnie z hasłem myśleć globalnie – działać lokalnie”². Edukacja ekologiczna obejmuje wprowadzanie programów ochrony środowiska do szkół na wszelkich szczeblach edukacji, tworzenie krajowych i międzynarodowych systemów kształcenia nauczycieli i wykwalifikowanych pracowników do różnych działów ochrony środowiska oraz powszechną edukację szkolną, jak też pozaszkolną. Zadaniem edukacji ekologicznej jest popularyzacja wiedzy na temat: podstaw zrównoważonego użytkowania środowiska naturalnego, stosowania nowoczesnych technologii ochrony środowiska, działań mających na celu oszczędne korzystanie z dóbr przyrody, kształtowanie postaw moralnych, wdrażania umiejętności myślenia holistycznego polegającego na rozumieniu potrzeb człowieka i jednoczesnej ochronie przyrody³. Ligia Tuszyńska pisze, iż edukacja ekologiczna jest ściśle związana z budowaniem świadomości na rzecz ochrony środowiska⁴, zaś Zdzisław Czaja i Paweł Bajon zauważają, że edukacja ekologiczna powinna prowadzić do powstawania inicjatyw lokalnych służących trosce o przyrodę i pokonaniu konfliktu człowieka ze środowiskiem⁵. Warto podkreślić, że tematyka edukacji ekologicznej jest poruszana nie tylko przez świeckich badaczy, ale także Kościół – w tym papieży – począwszy od Jana XXIII przez Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta VI, kończąc na Franciszku. To właśnie papież Franciszek aktywnie włącza się w dyskurs odnoszący się do ochrony środowiska. Owocem jego zaangażowania w kształtowanie świadomości ekologicznej jest wydana w 2015 roku encyklika *Laudato si'* w całości poświęcona tematyce ekologii i odpowiedzialnego korzystania z zasobów Ziemi. Też kwestii poświęcona jest kolejna część pracy.

² Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2020, *Definicja edukacji ekologicznej*, <https://ekologia.ceo.org.pl/definicja-edukacji-ekologicznej> (dostęp: 1.03.2020).

³ Por. W. Sobczyk, *Edukacja ekologiczna i prozdrowotna*, Kraków 2003.

⁴ Por. L. Tuszyńska, *Edukacja ekologiczna w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, „Studies in Global Ethics and Global Education” 2017, no 7, s. 43-56.

⁵ Por. Z. Czaja, P. Bajon, *Alternatywna edukacja ekologiczna – ogólne założenia*, w: *Edukacja ekologiczna na progu XXI wieku. Stan. Możliwości. Programy*, red. J. W. Czartoszewski, Warszawa 2001.

Główne treści oraz przesłanie encykliki papieża Franciszka *Laudato si'*

Niektórzy badacze uważają, że encyklika *Laudato si'* otwiera nowy etap w rozwoju nauczania społecznego Kościoła⁶. Wyrażenie *Laudato si'*, będące tytułem dokumentu, oznacza „Chwała Tobie” albo „Pochwalony bądź” i pochodzi z „Pieśni Słonecznej”⁷, której autorem jest św. Franciszek z Asyżu. Adresatami encykliki są wszystkie osoby zamieszkujące Ziemię – „nasz dom”. Mamy tu zatem do czynienia nie tylko z globalnym przedmiotem (Ziemia), ale też globalnym odbiorcą – wszyscy ludzie, nie tylko wierzący [LS 3]. Głównym tematem encykliki *Laudato si'* jest ekologia integralna. „[p]onieważ wszystko jest ściśle ze sobą powiązane, a obecne problemy wymagają spojrzenia, które weźmie pod uwagę wszystkie aspekty globalnego kryzysu, proponuję, by obecnie zastanowić się nad różnymi aspektami ekologii integralnej, która obejmowałaby wyraźny wymiar ludzki i społeczny” (LS 137) – czytamy w encyklice. Papież, proponując ekologię integralną, wskazuje na szczególne miejsce człowieka na Ziemi oraz jego relacje ze światem przyrody. Ekologia integralna to papieska odpowiedź na dysharmonię wewnątrz człowieka, pomiędzy ludźmi, człowieka ze światem (zwierzętami, przyrodą) i człowieka z Bogiem. Jest to ekologia przyrody połączona z ekologią człowieka, ekologią duchową, ekologią kulturową⁸. Papież wskazuje na degradację środowiska przyrodniczego i ludzkiego, z jaką obecnie mamy do czynienia. Jest to zniszczenie, które ma związek z „kulturą odrzucenia”, gdzie „śmieciami” stają się zarówno osoby wykluczone, jak i przedmioty, które szybko stają się bezużyteczne (LS 22). Rozwiązanie tego problemu wymaga odrzucenia paradygmatu technokratycznego w świecie i zastąpienia „kultury odrzucenia” kulturą troski o przyrodę i ludzi⁹. Można stwierdzić, iż omawiana encyklika to wielkie wezwanie do swego rodzaju „nawrócenia ekologicznego”. To nowy wymiar nawrócenia, które rodzi się z szacunku dla piękna świata. Franciszek, poruszając kwestię zanieczyszczenia środowiska, jasno podkreśla zatem, że rozwiązanie tego problemu tkwi w człowieku. Papież zwraca uwagę na nieporządek, jaki panuje w ludziach. I to właśnie ten nieporządek generuje problemy ekologiczne. Człowiek bowiem nie potrafi w sposób „uczciwy” korzystać z natury – jest ona stale nadmiernie eksploatowana. Chaos w istocie ludzkiej powoduje pro-

⁶ Por. Ł. Marczak, *Idea zrównoważonego rozwoju w encyklice Laudato si'*, w: *Świat jako wspólny dom. Wokół koncepcji ekologii integralnej w encyklice Laudato si'*, red. A. Wysoczek, Warszawa 2016, s. 167.

⁷ Utwór powstał w 1225 roku. Jest to modlitwa uwielbienia Boga za piękno Stworzenia. Tekst pieśni jest dostępny pod adresem: <https://stacja7.pl/plukanie-sieci/piesn-sloneczna-sw-franciszka-video-posluchaj/> (dostęp: 1.03.2020).

⁸ Por. S. Jaromi, *Ekologia integralna i franciszkańska*, w: *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań: źródła, inspiracje i konteksty encykliki Laudato si'*, red. J. Poznański, S. Jaromi, Kraków 2016, s. 40; H. Kuczyńska, *Problematyka ekologii wnętrza człowieka inspirowana encykliką „Laudato si” papieża Franciszka*, „Studia Elckie” 22(2020), nr 1, s. 62.

⁹ Por. J. Węgrzecki, *Dialog w polityce zahamowaniem globalnej autodestrukcji ekologicznej*, w: *Świat jako wspólny dom*..., dz. cyt., s. 155.

blemy interpersonalne, ubóstwo czy podziały. Papież wyjaśnia również, na czym polega ów nieporządek. Otóż jego zdaniem zachwiana jest koncepcja postrzegania rozwoju człowieka, szczęścia. Dziś dla człowieka bardzo ważny jest indywidualizm, dążenie do niezależności, wolności, która to zredukowana jest do wolności konsumowania. Jak czytamy w omawianej encyklice, współcześnie: „wszystko staje się bez znaczenia, jeśli nie służy własnym bezpośrednim interesom” (LS 122). Dalej papież Franciszek zauważa, że obecnie kultura ludzka staje się skrajnie technokratyczna – człowiek dysponuje coraz większym wachlarzem narzędzi, coraz więcej może zdziałać w związku z rozwojem technologicznym, a brak mu istotnych celów, co jest niebezpieczne dla świata (LS 123). W *Laudato si'* mowa jest także o panującym dziś despotycznym, wypaczonym antropocentryzmie, który nie uznaje Boga, odrzuca dogmat o Stworzeniu i zapomina o tym, że świat jest człowiekowi „zadany”, dany przez Boga pod zarząd, ale to Stwórca pozostaje jego właścicielem (LS 68). Bardzo ważna jest zatem perspektywa komunijna – dobra wspólnego. To ostatnie oznaczać ma powszechne przeznaczenie dóbr, nie pomijanie osób ubogich w gospodarowaniu wspólnym dziedzictwem danym przez Boga jakim jest Ziemia (LS 91).

W encyklice *Laudato si'* czytamy, iż dopóki problemy ekologiczne nie znikną, dopóty sam człowiek nie rozwiąże swoich problemów dotyczących degradowania środowiska naturalnego. Papież Franciszek przedstawia kilka ważnych wniosków i postulatów:

1. Uznanie świata jako wspólnego „domu”.
2. Los świata zależy od duchowej i moralnej postawy człowieka.
3. Konieczność miłości miłosiernej, bezinteresownej, budowania prawdziwej wspólnoty.
4. Ważniejsze jest to, co ludzie robią razem niż suma działań podejmowanych oddzielnie.
5. Pierwszeństwo „bycia” przed „byciem użytecznym”, pokonywanie konsumpcjonizmu.
6. Świat nie wywodzi się z przypadku, a z decyzji Boga, z Jego miłości – skoro miłość Boga jest podstawową przyczyną Stworzenia, zatem ważne jest, by dbać o świat.
7. Nie ma ekologii bez właściwej antropologii, czyli gruntowanej przemiany człowieka.
8. Ogromna rola edukacji ekologicznej – zjednoczenia całej rodziny ludzkiej w dążeniu do zrównoważonego rozwoju.
9. Zwrócenie uwagi na postać św. Franciszka, który jest „w najwyższym stopniu wzorem troski o to, co słabe oraz patronem ekologii integralnej, przeżywanej z radością” (LS 10). Wyznawał on ubóstwo niebędące negacją świata stworzonego, a raczej jego afirmacją. Szczególnie ważna jest świadomość wartości wszystkiego, co zostało stworzone przez Boga.

Papież Franciszek, pisząc o ekologicznym nawróceniu, apeluje o podjęcie przez chrześcijan działań na rzecz budowania świadomości potrzeby zrówno-

ważonego rozwoju: „[c]hciałbym zaproponować chrześcijanom pewne wskazania duchowości ekologicznej wynikające z przekonań naszej wiary, bo to, czego uczy nas Ewangelia, ma wpływ na nasz sposób myślenia, odczuwania i życia. Chodzi nie tyle o mówienie o ideach, ile przede wszystkim o motywacje wypływające z duchowości, aby umacniać pasję na rzecz troski o świat. Nie będzie bowiem możliwe zaangażowanie w rzeczy wielkie jedynie w oparciu o wspaniałe doktryny, bez pewnej mistyki” (LS 216) – czytamy w encyklice. Papież wskazuje również w innym miejscu, iż przed całą ludzkością stoi „wielkie wyzwanie kulturowe, duchowe i edukacyjne, oznaczające długie procesy odrodzenia” (LS 202). Bardzo ważne jest zatem holistyczne podejście wielu osób, instytucji, organizacji, ruchów do promocji, edukacji, działań naukowych i kulturalnych w dziedzinie zintegrowanej ekologii¹⁰.

Caritas Polska a edukacja ekologiczna w duchu encykliki *Laudato si'*

Caritas Polska to największa organizacja dobroczynna w Polsce, działająca na świecie od lat 20. minionego wieku. Od 1990 roku jest instytucją charytatywną Konferencji Episkopatu Polski¹¹. Na stronie internetowej Caritas Polska organizacja ta w następujący sposób nakreśla swoją misję: „[w] swojej dzisiejszej działalności docieramy do setek tysięcy potrzebujących w całym kraju i poza jego granicami. (...) Nasze działania charytatywne w Polsce koncentrują się na udzielaniu pomocy żywnościowej osobom potrzebującym poprzez prowadzenie zbiórki żywności w ramach akcji *Tak. Pomagam*, realizację Programu Operacyjnego Pomoc Żywnościowa oraz projektów: Spizarnia Caritas, Kromka chleba Caritas, Karta na codzienne zakupy i Wigilia Caritas. (...) Przywracamy wiarę w siebie, dajemy nadzieję, włączając naszych podopiecznych do programów: *Damy radę!*, Jałmużna Wielkopostna, serwis uratujecie.pl, projekt *2 kroki*, Uliczny Patrol Medyczny, Trochę ciepła dla bezdomnego. (...) Caritas Polska koordynuje pracę 41 diecezjalnych i archidiecezjalnych Caritas w Polsce, wspierając je w wykonywaniu ich zadań. Caritas diecezjalne prowadzą w całym kraju ponad 1000 wyspecjalizowanych placówek, w tym m.in. schroniska/noclegownie dla bezdomnych, warsztaty terapii zajęciowej, domy dla samotnych matek z dziećmi, jadłodajnie dla ubogich, okna życia, hospicja i ośrodki kolonijne”¹² – czytamy na stronie Caritas Polska.

Caritas Polska specjalizuje się zatem w szeroko pojętych działaniach społecznych. Wypływa z tego wniosek, iż owej instytucji nieobojętne powinny być również sprawy dotyczące ochrony środowiska.

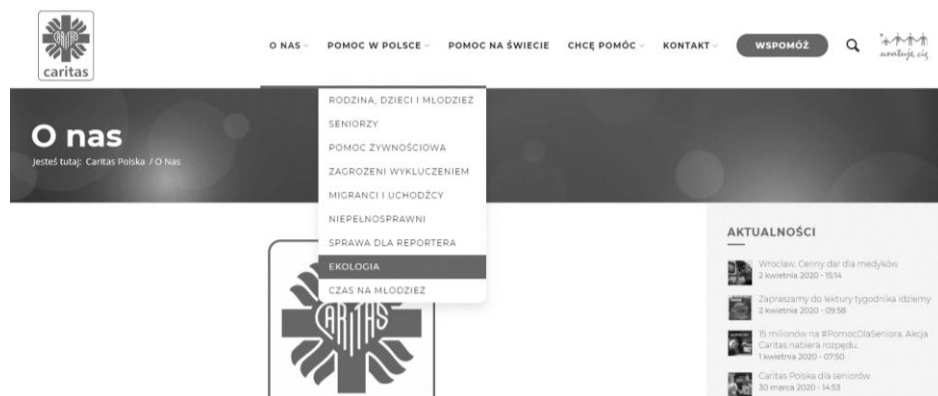
Jedna z zakładów na stronie internetowej Caritas Polska to „Pomoc w Polsce”. Po rozwinięciu podstrony istnieje możliwość zapoznania się z informacjami

¹⁰ Por. E. Krawiecka, *Nawrócenie ekologiczne – w stronę dialogu i humanizmu komunikacyjnego*, w: *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań...*, dz. cyt., s. 223.

¹¹ Por. <https://caritas.pl/o-nas/> (dostęp: 5.03.2020).

¹² Tamże.

dotyczącymi takich działów, jak „Rodzina, dzieci i młodzież”, „Pomoc żywnościowa”, „Zagrożeni wykluczeniem”. Jest tu też dział „Ekologia” – rysunek 1.

Rysunek 1. Działania Caritas Polska w ramach świadczonych działań pomocowych.

Źródło: Screen <https://caritas.pl/o-nas/> (dostęp: 5.03.2020).

Analiza informacji zawartych w dziale „Ekologia” pozwala stwierdzić, iż Caritas Polska nie tylko jest zainteresowana działaniami proekologicznymi w teorii, ale realizuje również program ukierunkowany na popularyzację wiedzy o ekologii i działaniach proekologicznych – Caritas *Laudato si'*, będący odniesieniem do encykliki papieskiej *Laudato si'*: „Caritas Polska, odpowiadając na apel papieża Franciszka zawarty w encyklice *Laudato si'*, rozpoczyna współpracę z Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, by – podobnie jak wiele innych organizacji katolickich na świecie – swoim działaniem odpowiadać na rosnące potrzeby ekologiczne ludzkości i środowiska. Kluczowe jest rozszerzenie typowej dla Caritas troski o ludzi – tak, by obejmowała ona także troskę o *wspólny dom* – Ziemię, o naszą wspólną przyszłość i bezpieczeństwo”¹³ – czytamy na podstronie poświęconej ekologii. Caritas Polska zatem bardzo jasno odniosła się do apelu papieża Franciszka zawartego w encyklice *Laudato si'*, by chrześcijanie włączyli się w działania na rzecz ekologii i budowania świadomości ekologicznej. Projekt Caritas *Laudato si'* powstał w 2018 roku, a jego pełna nazwa to „Ekologia integralna encykliki *Laudato si'* w działaniu wspólnot Caritas i społeczności lokalnych”. Został on dofinansowany ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Działania w ramach tego projektu przewidziane są do końca stycznia 2022 roku. Jak czytamy w opisie projektu, „działania projektowe w zakresie ekologii integralnej obejmują:

1. Aktywizację wspólnot Caritas w Polsce i kształtowanie postaw prośrodowiskowych ich członków poprzez realizację praktycznych działań.

¹³ Caritas, <https://caritas.pl/projekty/ekologia/> (dostęp: 5.03.2020).

2. Budowanie społeczeństwa obywatelskiego w duchu Społecznej Nauki Kościoła Katolickiego, zwłaszcza w duchu encykliki *Laudato si'*.
3. Rzecznictwo na rzecz wdrożenia traktatu paryskiego i ochrony najsłabszych mieszkańców planety przed skutkami degradacji środowiska i zmian klimatu”¹⁴.

Założeniem projektu było stworzenie sieci animatorów *Caritas Laudato si'* i wspieranie lokalnych inicjatyw wolontariackich, parafialnych i szkolnych wspólnot Caritas na rzecz wyżej wymienionych działań. Działania projektowe obejmują 12 diecezji. Rysunek 2 przedstawia logo projektu, którym posługuje się zespół *Caritas Laudato si'*.

Rysunek 2. Logo projektu Laudato si' Caritas Polska.

Źródło: http://laudatosi.caritas.pl/wp-content/themes/mufu-base/images/caritas_logo.png (dostęp: 5.03.2020).

Już sam logotyp projektu – ze względu na zieloną barwę tekstu – wywołuje skojarzenia z ekologią. Dodatkowo napis „laudato si” pod słowem „caritas” wskazuje na odniesienie do encykliki papieskiej *Laudato si'*.

Podstawowym źródłem informacji na temat projektu „Ekologia integralna encykliki *Laudato si'* w działaniu wspólnot Caritas i społeczności lokalnych” jest strona internetowa programu: <http://laudatosi.caritas.pl/>. Jak czytamy na wskazanej stronie internetowej w ramach projektu pracownicy i wolontariusze diecezjalnych Caritas w minionym roku wzięli udział w cyklu warsztatów i szkoleń. Ich celem była nauka aktywnego i skutecznego pobudzania świadomości ekologicznej swoich diecezjan. Część warsztatów odbyła się w terenie, gdzie wolontariusze byli szkoleni z zakresu diagnozy lokalnych problemów środowiskowych, a także animacji, działań oraz opracowania i realizacji projektów ekologicznych w parafiach, lokalnych społecznościach i szkołach. Zespół projektowy spotkał się również w Warszawie na warsztatach międzynarodowych z członkami europejskich organizacji chrześcijańskich, działających w celu wypełniania postulatów zawartych w encyklice *Laudato si'*. Była to

¹⁴ *Caritas Laudato si'*, 2020a, <http://laudatosi.caritas.pl> (dostęp: 5.03.2020).

okazja do współpracy, wymiany dobrych praktyk oraz integracji. Osoby działające przy realizacji projektu odbyły też w 2019 roku wizytę studyjną w Wielkiej Brytanii, by czerpać z doświadczeń europejskich działaczy ekologicznych. Wyjazd polskich animatorów *Caritas Laudato si'* odbył się w ramach corocznego spotkania organizacji zrzeszonych w CIDSE (Coopération Internationale pour le Développement et la Solidarité). Gospodarzami zeszłorocznego spotkania była organizacja CAFOD (Catholic Aid For Overseas Development) – Agenda rozwojowa Caritas w Anglii i Walii¹⁵. Fotografia 1 przedstawia wolontariuszy z Europy, w tym z Polski, podczas wizyty studyjnej w Wielkiej Brytanii.

Fotografia 1. Wolontariusze z Europy, w tym z Polski, podczas wizyty w Wielkiej Brytanii.

Źródło: http://laudatosi.caritas.pl/wp-content/uploads/2019/09/69866465_123210935694392_5185223100593078272_o-300x200.jpg (dostęp 06.03.2020).

Jedną z inicjatyw powstałych w ramach projektu *Caritas Laudato si'* są konkursy grantowe, które odbyły się w 2019 roku:

- konkurs przeznaczony dla Parafialnych Zespołów Caritas,
- konkurs przeznaczony dla Centrów Wolontariatu Caritas,
- konkurs przeznaczony dla Szkolnych Kół Caritas.

Obejmowały one swoim zasięgiem następujące diecezje: koszalińsko-kołobrzeską, przemyską, rzeszowską, sosnowiecką i zielonogórsko-gorzowską. Według organizatorów działania powinny mieć charakter lokalny, edukacyjny, a inspiracja do ich podjęcia powinna wpływać z lektury encykliki papieża Franciszka *Laudato si'* – nawiązując do troski o „Stworzenie” – czyli Ziemię.

Wymienione wyżej wydarzenia w formie konkursów zapoczątkowały wiele ważnych proekologicznych inicjatyw. Przy parafiach realizowane są np. warsztaty budowy karmników dla zwierząt, spotkania z dietetykiem np. pod hasłem „Gotuję, nie marnuję” (fotografia 2) w ramach „Ekologicznej oazy parafialnej” przy Parafii św. Stanisława Kostki w Zielonej Górze.

¹⁵ *Caritas Laudato si'*, <http://laudatosi.caritas.pl> (dostęp: 5.03.2020).

Fotografia 2. Reklama spotkania „Gotuję, nie marnuję”.

Źródło: <https://www.facebook.com/events/232521447912512/> (dostęp 6.03.2020).

Wszystkie inicjatywy w parafiach w ramach konkursu na inicjatywy ekologiczne dla Parafialnych Zespołów Caritas w 2019 roku przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Inicjatywy parafialne Laudato si’.

Tytuł inicjatywy	Parafialny Zespół Caritas
Laudato si’ w życiu Parafii Jaczów	św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Jaczowie
„Człowiek stworzony do miłości” – wg encykliki <i>Laudato si’</i> papieża Franciszka	Najświętszej Trójcy w Zielonej Górze (Ochla)
Ekologiczna oaza parafialna	św. Stanisława Kostki w Zielonej Górze
Społeczny Ogród Parafialny w Bytnicy – II etap	św. Apostołów Piotra i Pawła w Bytnicy
Utworzenie Ogrodu Biblijnego w miejscowości Ostrów	MB Królowej Polski w Ostrowie
Parafialny Zespół Caritas w Leszczawie Dolnej	Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Leszczawie Dolnej
Zakątek św. Franciszka	św. Józefa Rzemieślnika w Zagórzcu
Troska o Wspólny Dom – edukacja ekologiczna w parafii	Najświętszego Serca Pana Jezusa w Radymnie
Bezpieczne użytkowanie instalacji grzewczych starszego typu w okresie zimowym na terenie parafii	św. Jadwigi w Białogardzie
Słoik św. Franciszka	Matki Bożej Różańcowej w Sławoborzu
Kurs gospodarności: „ABC franciszkańskiej gospodarności”	Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Szczecinku

Ptasie Radio w Tymieniu	Matki Boskiej Królowej Polski w Śmiechowie
Ogród Maryi w Sieklówce	św. Stanisława BM w Sieklówce, Biezdzie
Bądź naturalny	Przemienienia Pańskiego w Ropczycach
EKO DOM–EKO JA	Maksymiliana Marii Kolbego w Gliniku
EKO-WITKO	św. Michała Archanioła w Ropczycach
HUMUS – PIĘKNA ZIEMIA	Narodzenia NMP w Jaworznie
Zagórski ogród parafialny	Jezusa Chrystusa Najwyższego i Wiecznego Kapłana w Sosnowcu
Zakup poidełek i spotkania edukacyjne: Przyroda to moja przyjaciółka	św. Wojciecha Męczennika w Czeladzi
PZC przy parafii	NMP Anielskiej W Dąbrowie Górniczej

Źródło: <http://laudatosi.caritas.pl/aktualnosci/ogloszenie-wynikow-konkursu-na-inicjatywy-eko-logiczne-dla-parafialnych-zespolow-caritas-w-2019-roku/l> (dostęp: 6.03.2020).

W tabeli 2 ujęto inicjatywy ekologiczne powstałe w ramach konkursu grantowego dla diecezjalnych Centrów Wolontariatu Caritas w 2019 roku.

Tabela 2. Dofinansowane inicjatywy ekologiczne w diecezjach.

Centrum Wolontariatu Caritas Diecezji	Nazwa projektu
Koszański-kołobrzeskiej	„Diecezjalna mapa zanieczyszczeń powietrza”
Przemyskiej	„Gotuję i nie marnuję, czyli ZERO Waste od Kuchni”
Rzeszowskiej	„Trzmiel bąków nie zbija”
Sosnowieckiej	„Ogród edukacyjno-ekologiczny św. Franciszka”
Zielonogórsko-gorzowskiej	„Młodzi – młodym, ekologia w praktyce”

Źródło: <http://laudatosi.caritas.pl/aktualnosci/wyniki-konkursu-na-inicjatywy-ekologiczne-diecezjalnych-centrow-wolontariatu-caritas-w-2019-roku/> (dostęp: 6.03.2020).

W ramach konkursu powstało też 25 inicjatyw opracowanych przez Szkolne Koła Caritas¹⁶, z których większość służy edukacji w temacie recyklingu i segregacji śmieci m.in. „Kocham, nie śmieć. Kocham – segreguję” (Szkola Podstawowa nr 1 im. Kornela Makuszyńskiego w Sławnie), „Mniej odpadów,

¹⁶ Por. Caritas Laudato si', Ogłoszenie II części wyników Konkursu na inicjatywy ekologiczne dla Szkolnych Kół Caritas w 2019 roku, <http://laudatosi.caritas.pl/aktualnosci/ogloszenie-ii-czesci-wynikow-konkursu-na-inicjatywy-ekologiczne-dla-szkolnych-kol-caritas-w-2019-roku/> (dostęp: 6.03.2020).

więcej ptasich treli w Tymieniu” (Zespół Szkół im. Kardynała Ignacego Jeża w Tymieniu), a także np. produkcji naturalnych kosmetyków – „Mydło robimy – środowisko chronimy” (IX Liceum Ogólnokształcące im. św. Królowej Jadwigi w Rzeszowie). W ramach warsztatów uczniowie samodzielnie wykonali mydła na bazie naturalnych składników. Młodzież ściśle trzymała się receptur, używając różnych foremek – gotowych, ozdobnych, ale także powstałych z recyklingu, które zbierała w ostatnich tygodniach – np. tuby po chipsach czy kartony po mleku (fotografia 3).

Fotografia 3. Ekologiczne mydła wykonane przez młodzież na warsztatach Caritas.

Źródło: <http://laudatosi.caritas.pl/wp-content/uploads/2020/02/mydło-5.jpg> (dostęp: 06.03.2020).

Kolejną inicjatywą powstałą w ramach projektu „Ekologia integralna encykliki *Laudato si'* w działaniu wspólnot Caritas i społeczności lokalnych” jest Mobilna Ambasada *Laudato Si'*. Samochód z graficznym przesłaniem papieża Franciszka przemierza Polskę, „by być głosem Kościoła wzywającego do nawrócenia ekologicznego”¹⁷ – czytamy na stronie projektu. Mobilna Ambasada *Laudato Si'* jest wyposażona w przenośną wystawę prezentującą miejsca z Polski i świata dotknięte zanieczyszczeniem środowiska i zmianami klimatu, wypowiedzi aktywistów podejmujących walkę na rzecz ochrony przyrody, a także informacje na temat kryzysu ekologicznego w wymiarze globalnym i lokalnym. Omawiana inicjatywa służy edukacji ekologicznej i promocji ekopostaw, wspierając również działania animatorów diecezjalnych w terenie. Wzmacnia oprawę wydarzeń projektowych i pozwala ekipie projektowej *Caritas Laudato si'* docierać do najmniejszych społeczności w Polsce, głosząc przesłanie „ekologicznej” encykliki papieża Franciszka. Mobilna Ambasada promuje też nowe technologie w służbie natury. Hybrydowo-elektryczny samochód charakteryzuje się niskim spalaniem i mniejszą emisją CO₂. Jego układ hamulcowy jest wyposażony w funkcję odzyskiwania energii, zaś na dachu umieszczono panel słoneczny, który doładowuje akumulator – fotografia 4.

¹⁷ *Caritas Laudato si'*, <http://laudatosi.caritas.pl> (dostęp: 6.03.2020).

Fotografia 4. Mobilna Ambasada Laudato Si'.

Źródło: <http://laudatosi.caritas.pl/wp-content/uploads/2019/10/DSC02625-1280x467.jpg> (dostęp: 06.03.2020).

Kolejnym ważnym elementem edukacji ekologicznej w ramach programu „Ekologia integralna encykliki *Laudato si'* w działaniu wspólnot Caritas i społeczności lokalnych” są konferencje „Creatio Continua”. Pierwsza z nich odbyła się w listopadzie 2019 roku (rysunek 5): „[o]kazją do transferu ekologicznego *know-how* w zakresie roli człowieka w procesie dbania o środowisko naturalne i ludzkiej odpowiedzialności za jego degradację będą 3 dwudniowe sesje konferencyjne – Creatio Continua. Liderzy z obszaru ekologii integralnej, naukowcy, dziennikarze, animatorzy i aktywiści spotkają się, by wspólnie wyciągać wnioski z ekologicznego nauczania papieża Jana Pawła II, Benedykta XVI oraz Franciszka”¹⁸ – czytamy na stronie projektu – rysunek 3.

Rysunek 3. Grafika promocyjna konferencji Creatio Continua.

Źródło: <http://laudatosi.caritas.pl/o-projekcie/konferencje-naukowe-creatio-continua/> (dostęp: 07.03.2020).

Pierwsza konferencja „Creatio Continua” odbyła się pod hasłem: „Ekologia integralna i wyzwania antropocenu”. Była to platforma integracji specjalistów i ekspertów z obszaru teologii, ekonomii i nauk społecznych oraz miejsce wymiany myśli i spostrzeżeń z zakresu ekologii integralnej. W konferencji wzięli udział zarówno przedstawiciele Kościoła Katolickiego odpowiadający za tematykę związaną z ochroną środowiska (m.in. z klimat i ochrona bioróżnorodności), w tym bezpośredni doradcy papieża Franciszka, jak również przed-

¹⁸ Caritas Laudato si', Konferencje naukowe – Creatio Continua, <http://laudatosi.caritas.pl/o-projekcie/konferencje-naukowe-creatio-continua/> (dostęp: 6.03.2020).

stawiciele świeckich organizacji i ruchów zajmujących się ekologią. Konferencje „Creatio Continua” mają przyczynić się także do weryfikacji podstaw naukowych inicjatyw podejmowanych w ramach projektu. Wnioski powstałe podczas konferencji pozwolą na sformułowanie dokumentów programowych w temacie wdrażania przesłania encykliki *Laudato si'* w Polsce, jak również rekomendacji dotyczących realizacji projektu.

Grupa projektowa Caritas *Laudato si'* zadbała również o kampanię medialną promującą społeczną naukę Kościoła katolickiego w zakresie ekologii integralnej w mediach tradycyjnych i elektronicznych. Kampania informacyjna obejmuje całą Polskę (planowany zasięg to 16 milionów odbiorców). Zakłada ona: spoty w telewizji ogólnokrajowej; stałe „zielone” strony w mediach katolickich: „Niedziela”, „Przewodnik Katolicki”, portal *Laudato si'* etc.; informacje w mediach społecznościowych, ulotki i broszury informacyjne. Podstawowym źródłem wiedzy o samym projekcie pozostaje jednak portal *Laudato si'*. Przedsięwzięcia w ramach projektu „Ekologia integralna encykliki *Laudato si'* w działaniu wspólnot Caritas i społeczności lokalnych” będą realizowane do 2022 roku.

Jak wykazano Caritas Polska podejmuje działania mające na celu edukację ekologiczną w duchu encykliki *Laudato si'*. W kolejnej części pracy zaprezentowano wyniki badania dotyczącego postrzegania przez społeczeństwo działań Caritas Polska w kontekście edukacji ekologicznej i prowadzonych przez nią działań proekologicznych.

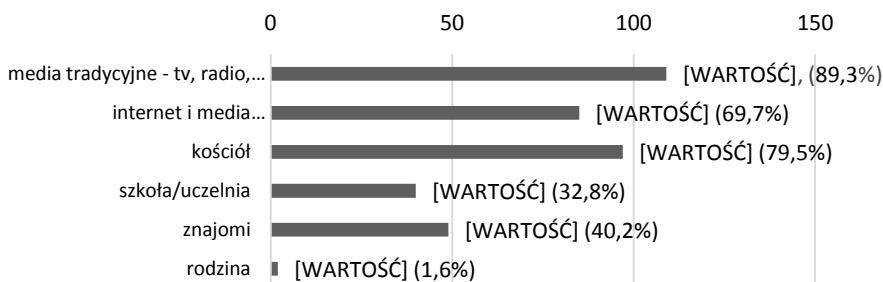
Postrzeganie działań Caritas Polska w kontekście ekologii w społeczeństwie

Celem zbadania sposobu postrzegania przez społeczeństwo działań proekologicznych Caritas Polska w duchu encykliki *Laudato si'* przeprowadzono badanie ankietowe wśród internautów. Kwestionariusz ankiety składał się z 11 pytań zamkniętych. Udostępniono go za pośrednictwem jednego z portali społecznościowych. Badanie zostało wykonane na próbie 122 respondentów w dniach 10 i 11 kwietnia 2020 roku. Wynik badania obrazuje jedynie pewien trend i nie powinien być generalizowany na szerszą grupę. Same badanie miało charakter przyczynkowski i może stanowić wartościowy punkt wyjścia do zrealizowania badań pełnych (reprezentatywnych) na większej grupie.

W strukturze ankietowanych dominowały kobiety (stanowiły 74% ogółu). 26% badanych stanowili mężczyźni. Wiek badanych zawierał się w przedziale 19–42 lata. Większość respondentów zadeklarowało posiadanie wykształcenia wyższego (ponad 65%) i średniego (ponad 34%). Ponad 61% uczestników badania to mieszkańcy miasta powyżej 100 tys. osób, prawie 29% to mieszkańcy miasta do 100 tys. osób, niecałe 10% respondentów stanowili mieszkańcy wsi. Respondenci to głównie studenci i osoby pracujące.

Na początku ankietowani zostali zapytani, czy słyszeli o organizacji Caritas Polska. Wszyscy odpowiedzieli twierdząco. Pytanie drugie dotyczyło źródła, z którego osoby biorące udział w badaniu dowiedziały się o instytucji. Można

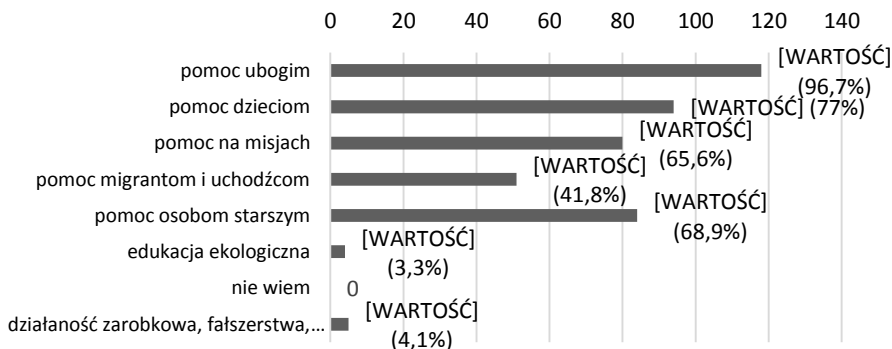
było podać kilka odpowiedzi. Najwięcej osób, 109 ankietowanych, zadeklarowało, że znają Caritas dzięki przekazom w mediach tradycyjnych – telewizji, radiu, prasie. 85 osób wskazało, że wie o istnieniu i funkcjonowaniu Caritas Polska z internetu (mediów społecznościowych). 97 osób dowiedziało się o działalności omawianej organizacji w Kościele. Część osób wiedzę o działaniach Caritas Polska uzyskało w szkole/na uczelni – 40 osób bądź od znajomych – 49 osób. Jedynie 2 respondentów słyszało o Caritas Polska od rodziny – rysunek 4.

Rysunek 4. Źródła informacji o Caritas Polska.

Źródło: opracowanie własne.

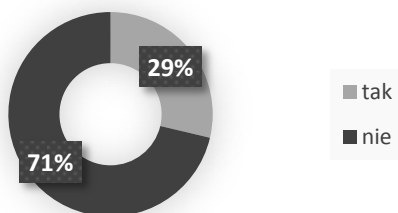
Kolejne pytanie brzmiało: *Jakie działania Pana/i zdaniem realizuje Caritas Polska?* W tym przypadku również można było zaznaczyć kilka odpowiedzi. Większość uczestników badania (118 osób) wskazało, iż organizacja pomaga ubogim, 94 osoby uznały, że niesie pomoc dzieciom. 80 respondentów odpowiedziało, iż Caritas Polska zajmuje się pomocą na misjach, podobnie, ponad 80 ankietowanych, zaznaczyło - wsparciem osób starszych. Edukację ekologiczną jako część działalności omawianej organizacji wskazały jedynie 4 osoby – jest to nieco ponad 3% respondentów – rysunek 5.

Rysunek 5. Działania Caritas Polska w oczach respondentów.

Źródło: opracowanie własne.

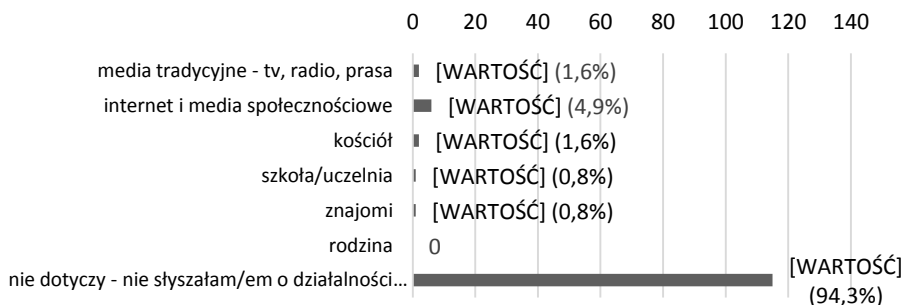
W pytaniu czwartym respondenci mieli odpowiedzieć, czy interesują się ekologią. Ponad 71% z nich zadeklarowało zaciekanie tematem ekologii, prawie 29% nie jest zainteresowana chęcią zgłębienia wiedzy z tego obszaru – rysunek 6.

Rysunek 6. Zainteresowanie respondentów tematyką ekologii.

Źródło: opracowanie własne.

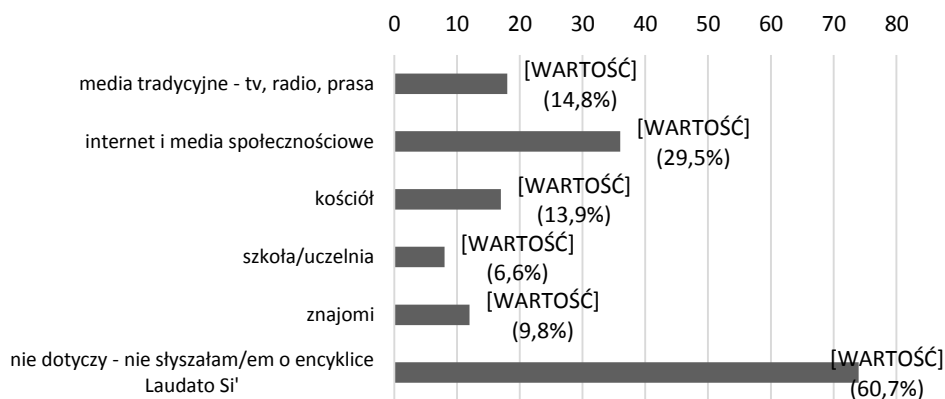
Kolejne dwa pytania odnosiły się do wiedzy na temat działalności proekologicznej Caritas Polska. Piąte pytanie brzmiało: *Czy słyszał/a Pan/i o działaniach Caritas Polska w zakresie edukacji ekologicznej?* Jedynie niecałe 5% respondentów odpowiedziało twierdząco, zaś ponad 95% nie słyszało o tego typu działalności omawianej organizacji. Na pytanie szóste odpowiadały tylko osoby, które w piątym pytaniu udzieliły odpowiedzi twierdzącej. Miały wskazać, gdzie słyszały o działaniach Caritas Polska w zakresie edukacji ekologicznej. Mogły wybrać kilka odpowiedzi. To pytanie dotyczyło jedynie 6 ankietowanych (ok. 5%). Wszystkie z tych osób uznały, iż źródłem informacji o wspomnianej tematyce jest internet (w tym media społecznościowe). 2 osoby opowiedziały się za mediami tradycyjnymi, jak i kościołem, natomiast 1 osoba wskazała na szkołę, uczelnię oraz znajomych – rysunek 7.

Rysunek 7. Źródła wiedzy o działalności ekologicznej Caritas Polska.

Źródło: opracowanie własne.

Następne trzy pytania dotyczyły encykliki *Laudato si'*. Pytanie siódme brzmiało: *Czy słyszał/a Pan/i o encyklice papieża Franciszka „Laudato Si”?* Ponad 60% respondentów wskazało, iż nie zna owego dokumentu, zaś ponad 39% zadeklarowało, iż zna encyklikę *Laudato si'*. Pytanie ósme dotyczyło tylko ankietowanych, którzy udzielili twierdzącej odpowiedzi na pytanie siódme. Zapytano ich, gdzie usłyszeli o wspomnianej encyklice. Można było podać kilka odpowiedzi. Ankietowani na pierwszym miejscu wskazali internet (w tym media społecznościowe), następnie media tradycyjne oraz kościół, jedynie 12 respondentów podało odpowiedź „od znajomych”, a 8 osób wybrało szkołę/uczelnię – rysunek 8.

Rysunek 8. Źródła informacji o encyklice *Laudato si'*.

Źródło: opracowanie własne.

Pytanie dziewiąte brzmiało: *Jakiego tematu przede wszystkim dotyczy ta encyklika?* Tu na ekologię wskazało 35 osób, co daje prawie 29% badanych. Warto przypomnieć, iż w pytaniu siódmym ponad 39% ankietowanych stwierdziło, iż słyszało o encyklice *Laudato si'*, a zatem nie wszyscy, którzy zadeklarowali znajomość omawianego dokumentu, wiedzą, jaka jest jego tematyka.

Dwa ostatnie pytania kwestionariusza ankiety dotyczyły działań Caritas Polska w kontekście encykliki *Laudato si'*. Pytanie dziesiąte brzmiało: *Czy słyszał/a Pan/i o projekcie Caritas Polska nawiązującym do przesłania encykliki Laudato si'?* Tu jedynie 2,5% ankietowanych (3 osoby) potwierdziło znajomość projektu nawiązującego do encykliki papieża Franciszka, pozostałe 97,5% badanych nie słyszało o projekcie. W ostatnim, jedenastym pytaniu, respondenci, którzy w poprzednim pytaniu odpowiedzieli twierdząco, mieli wskazać miejsce, w którym usłyszeli o projekcie nawiązującym do encykliki *Laudato si'*. Można było zaznaczyć kilka odpowiedzi. Na etapie analizy odpowiedzi zaobserwowano błąd, bowiem 5 osób zadeklarowało znajomość omawianego projektu na podstawie informacji z internetu/mediów, podczas gdy

w poprzednim pytaniu znajomość projektu wskazały jedynie 3 osoby. W pytaniu jedenastym 1 osoba opowiedziała się za mediami tradycyjnymi, podobnie 1 osoba – za kościołem.

Jak pokazują wyniki zrealizowanego badania ankietowego, wszyscy respondenci znają Caritas Polska i orientują się w tematyce jego podstawowej działalności. Jednak jedynie kilka procent ankietowanych wie, iż omawiana organizacja prowadzi działania na rzecz edukacji ekologicznej. Znajomość encykliki *Laudato si'* wskazało ponad 39% ankietowanych. Tylko niecałe 29% respondentów wie, iż jej tematem przewodnim jest ekologia. Najmniejszą wiedzę ankietowani posiadali na temat projektu proekologicznego Caritas Polska nawiązującego do przesłania encykliki *Laudato si'*. Zaledwie 2,5% badanych zadeklarowało, iż słyszeli o tym projekcie. Warto zaznaczyć jednocześnie, że ponad 71% ankietowanych potwierdza swoje zainteresowanie ekologią. Zestawiając tę informację z badania z odpowiedziami wskazującymi na to, iż większość respondentów nie ma pojęcia o działalności proekologicznej Caritas Polska i nie zna projektu tej organizacji, nawiązującego do przesłania tzw. zielonej encykliki papieża Franciszka, można dojść do wniosku, że Caritas Polska na niewystarczającym poziomie promuje podejmowane przez siebie działań na rzecz ekologii. Jednocześnie większość badanych czerpie wiedzę na temat Caritas Polska, encykliki *Laudato si'*, a także ekologii w działalności omawianej organizacji z internetu i mediów społecznościowych oraz z mediów tradycyjnych, następnie z kościoła, a najmniej ze szkoły i od znajomych, a także rodziny. To pokazuje duży potencjał mediów, szczególnie nowych mediów (internet, w tym media społecznościowe), w szerzeniu wiedzy na temat ekologii i projektów proekologicznych Caritas Polska.

Podsumowanie

Potrzeba poszanowania środowiska oraz zrównoważonego rozwoju na szeroką skalę pojawiły się wraz z działaniami organizacji, takich jak UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury) czy ONZ (w ramach działań agendy UNEP). Wraz z upowszechnieniem internetu, problemy ekologii i „wspólnego domu” stały się zagadnieniem o charakterze globalnym.

Z całą pewnością wezwanie papieża Franciszka do troski o „wspólny dom” wyrażone w encyklice *Laudato si'* to pierwsze tak silne i wprost sformułowane stanowisko głowy Kościoła katolickiego. Podjęcie tematyki ekologii przez Kościół katolicki otworzyło drogę organizacjom katolickim do włączenia się w zagadnienia edukacji ekologicznej i zainicjowania własnych działań w tym zakresie. Wcześniej tego typu przedsięwzięcia mogły być kojarzone głównie ze świeckimi organizacjami, w żaden sposób niezwiązanymi z Kościołem.

Tymczasem, jak wykazano w niniejszym artykule, istnieją działania podejmowane przez Caritas Polska w duchu tzw. zielonej encykliki *Laudato si'* papieża Franciszka. Motywują one do oddolnego działania młodzież i wiernych

żyjących lokalnie w swoich parafiach. Stanowią też punkt odniesienia i miejsce dla refleksji nad powiązaniem problemów środowiskowych spowodowanych przez człowieka z jego stanem moralnym i duchowym. Warto na koniec podkreślić, że dzięki inicjatywom proekologicznym, takim jak te podejmowane przez Caritas Polska w duchu encykliki *Laudato si'*, w debacie publicznej może zaistnieć inny punkt widzenia wobec zazwyczaj zeświecczonej tematyki ekologii, dając możliwość podjęcia szerszej dyskusji i współpracy w wymiarze humanistycznym.

Niestety, przeprowadzone badanie ankietowe wykazało, że inicjatywy ekologiczne Caritas Polska dotarły do niewielkiej liczby odbiorców. Ponad 94% respondentów nie wie, że Caritas Polska prowadzi działania w zakresie promocji ekologii. Wskazuje to na potrzebę większej promocji owych działań Caritas Polska, które nieznaną, bez szerszego odbioru, nie mają szans oddziaływania społecznego.

* * *

Caritas Poland Activities in the Field of Environmental Education in the Spirit of the *Laudato si'* Encyclical

Summary

In 2015, the first high-rank document on ecology in the history of the Catholic Church was published – the encyclical of Pope Francis *Laudato si'*. In it, the Pope calls for care for the “common home” – the Earth. In response to the appeal of Pope Francis, various organizations undertake activities to spread knowledge about ecology – one of them is Caritas Polska. The paper presents the results of research on the following research problems:

1. Does the Catholic organization Caritas Polska undertake projects in the field of environmental education and promotion of attitudes of respect for natural resources in the spirit of the *Laudato si'* encyclical, and if so, what kind of activities are they?
2. If Caritas Polska conducts activities in the field of environmental education, what is the public perception of these activities?

As part of the own research, in order to obtain answers to the proposed research problems, a literature query on the subject was made (in terms of approximating the definition of environmental education and its essence), as well as a review of websites and profiles in Caritas Polska's social media. The results of the survey on the reception of Caritas Polska's activities in the context of ecology in society were also analyzed.

Keywords: ecological education, ecology, *Laudato si'* encyclical, sustainable development, Caritas Polska.

Bibliografia

- Caritas Laudato si'*, <http://laudatosi.caritas.pl> (dostęp: 5.03.2020).
- Caritas Laudato si'*, *Konferencje naukowe – Creatio continua*, <http://laudatosi.caritas.pl/o-projekcie/konferencje-naukowe-creatio-continua/> (dostęp: 6.03.2020).
- Caritas Laudato si'*, *Ogłoszenie II części wyników Konkursu na inicjatywy ekologiczne dla Szkolnych Kół Caritas w 2019 roku*, <http://laudatosi.caritas.pl/aktualnosci/ogloszenie-ii-czesci-wynikow-konkursu-na-inicjatywy-ekologiczne-dla-szkolnych-kol-caritas-w-2019-roku/> (dostęp: 6.03.2020).
- Caritas Laudato si'*, *Warsztaty ekologiczne*, <http://laudatosi.caritas.pl/aktualnosci/mydlo-robimy-srodowisko-chronimy/> (dostęp: 6.03.2020).
- Caritas, Ekologia*, <https://caritas.pl/projekty/ekologia> (dostęp: 02.03.2020).
- Centrum Edukacji Obywatelskiej, Definicja edukacji ekologicznej*, <https://ekologia.ceo.org.pl/definicja-edukacji-ekologicznej> (dostęp: 1.03.2020).
- Cichy D., Filipowicz H., *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości – raport z badań*, Warszawa 1993.
- Czaja Z., Bajon P., *Alternatywna edukacja ekologiczna – ogólne założenia*, w: *Edukacja ekologiczna na progu XXI wieku. Stan. Możliwości. Programy*, red. J. W. Czartoszewski, Warszawa 2001.
- Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 25.05.2015 Kraków.
- Jaromi S., *Ekologia integralna i franciszkańska*, w: *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań: źródła, inspiracje i konteksty encykliki Laudato si'*, red. J. Poznański, S. Jaromi, Kraków 2016.
- Krawiecka E., *Nawrócenie ekologiczne – w stronę dialogu i humanizmu komunikacyjnego*, w: *Kościół i nauka w obliczu ekologicznych wyzwań: źródła, inspiracje i konteksty encykliki Laudato si'*, red. J. Poznański, S. Jaromi, Kraków 2016.
- Kuczyńska H., *Problematyka ekologii wnętrza człowieka inspirowana encykliką „Laudato si” papieża Franciszka*, „*Studia Elckie*” 22(2020), nr 1, s. 61-70.
- Marczak Ł., *Idea zrównoważonego rozwoju w encyklice Laudato si'*, w: *Świat jako wspólny dom. Wokół koncepcji ekologii integralnej w encyklice Laudato si'*, red. A. Wysocki, Warszawa 2016, s. 167-184.
- Pieśń słoneczna św. Franciszka*, <https://stacja7.pl/plukanie-sieci/piesn-sloneczna-sw-franciszka-wideo-posluchaj/> (dostęp: 1.03.2020).
- Sobczyk W., *Edukacja ekologiczna i prozdrowotna*, Kraków 2003.
- Tuszyńska L., *Edukacja ekologiczna w perspektywie zrównoważonego rozwoju*, „*Studies in Global Ethics and Global Education*” 2017, no 7, Warszawa 2017, s. 43-56.
- Węgrzecki J., *Dialog w polityce zahamowaniem globalnej autodestrukcji ekologicznej*, w: *Świat jako wspólny dom. Wokół koncepcji ekologii integralnej w encyklice Laudato si'*, red. A. Wysocki, Warszawa 2016, s. 151-166.

MICHAL HOSPODÁR*

Ideové a praktické aspekty starostlivosti o chorých

Na začiatku našej reflexie je pre správne chápanie nastolenej problematiky potrebné rozlíšiť a definovať niektoré základné pojmy.

Zdravie je (podľa WHO) stav úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody pri zachovaní funkcií všetkých telesných orgánov, významných spoločenských funkcií človeka a zachovaní schopnosti organizmu prispôbiť sa meniacim sa podmienkam prostredia.

Choroba je biosociálny jav predstavujúci novú kvalitu života. Je výsledkom interakcie patologických a kompenzačných procesov, ktoré vedú k poškodeniu buniek, tkanív a systémov organizmu (telesná choroba).

Bolesť sa „zvykne definovať ako nepríjemná skúsenosť v spojení s poškodením telesných tkanív alebo len pôsobením nejakej škodliviny, ktorá poškodenie telesných tkanív môže spôsobiť”¹.

Na druhej strane, utrpenie je pociťované celou osobnosťou človeka, nie iba telom, a preto ohrozuje človeka nie len biologicky, ale i psychicky a sociálne.

„Utrpenie sa týka celého človeka s telom, duchom a dušou ako aj jeho sociálnymi vzťahmi. Ako súčasť ľudskej existencie je integrácia a zvládnutie utrpenia predpokladom k vydarenému životu”².

Utrpenie z pohľadu viery

Pri starostlivosti o chorých a trpiacich treba poznať nielen medicínske vymedzenie týchto javov, ale aj ich postavenie v biblickom pohľade dejín spásy. Sprievodcom na ceste hlbokého poznania zmyslu utrpenia (nielen

* Michal Hospodár – Prešovská univerzita v Prešove, Slovakia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-266X>; e-mail: michal.hospodar@unipo.sk

¹ L. Šoltés, *Pastorálna medicína*, Prešov, 2003, s. 81.

² „Leiden betrifft den ganzen Menschen mit Leib, Geist und Seele sowie in seinen sozialen Beziehungen. Als Teil der menschlichen Existenz ist seine Integration und Bewältigung Voraussetzung für ein gelingendes Leben”. A. Standop, *Leid, Leiden. VI. Praktisch-theologisch*, in: LThK 6, s. 785.

choroby) je zjavené Božie slovo. „Choroba v kresťanskom poňatí síce existuje, ale sama osebe nie je nijakou substanciou, ktorá je nutná pre život”³. Stáva sa najrozšírenejšou formou ľudského utrpenia a z metafyzického hľadiska je zlom, proti ktorému je potrebné bojovať. Žiadnu chorobu nestvoril Boh, prišla ako dôsledok porušenia ľudskej prirodzenosti Adamovým (dedičným) hriechom (porov. Rim 5, 12). V Starom zákone sa choroby považovali za Boží trest, ktorý Boh zosiela na hriešnikov. Známy je evanjeliový príbeh o slepom mužovi, pri ktorom sa učeníci pýtali Ježiša: „Učiteľ, kto zhrešil, on alebo jeho rodičia, že sa narodil slepý?” A Ježiš na otázku reagoval ako obvykle s nadhľadom: „Nezhrešil ani on, ani jeho rodičia, ale majú sa na ňom zjaviť Božie skutky” (Jn 9, 2-3). Ku načrtnutému trestajúcemu pohľadu prichádza zvrat v Knihe Jób. Kniha svojím posolstvom prekonáva trestajúci aspekt utrpenia a ukazuje, že utrpenie môže mať aj povahu skúšky. Takej skúšky, ktorú človek nevie rozumom jednoznačne vyriešiť, zostáva pre neho celoživotným tajomstvom⁴. Problematiku utrpenia nachádzame rezonovať aj v modlitbe Izraelitov. Napríklad žalm 34. tlmočí Dávidovu skúsenosť s Pánom ako svojím záchrancom. Okrem iného tam už nachádzame konštatovanie plné nádeje: „Spravodliví majú utrpení veľa, ale Pán ich vyslobodí zo všetkých” (v. 20). Verš možno podľa emeritného pápeža Benedikta XVI. vzťahovať prorocky aj na samotného Ježiša Krista: „Spravodlivý Pán si toho veľa vytrpel a pretrpel všetko. No Boh ho predsa chránil: ani kosť mu nebola zlomená”⁵.

Ježiš Kristus sa vo svojom pozemskom účinkovaní nevyhýbal svetu utrpenia a bolesti, ale sa ho dotýkal s citlivou pozornosťou a odstraňoval jeho príčiny mocou Božieho Syna. V evanjeliu nachádzame zvesť, že uzdravoval každú chorobu a každý neuh medzi ľuďmi (porov. Mt 4, 23). Na križi sa v konečnom dôsledku Kristus solidarizoval s každým trpiacim človekom a tak dal utrpeniu a križu novú, spásnu hodnotu. Svojím vlastným dobrovoľným utrpením daroval tápajúcemu ľudstvu hlbokú odpoveď na zmysel a význam utrpenia prijatého v poslušnosti Otcovej vôli. Ako napísal rímsky pápež Ján Pavol II. vo svojej encyklike o kresťanskom zmysle utrpenia: „Ľudské utrpenie dosiahlo svoj vrchol v Kristovom utrpení a súčasne dosiahlo celkom nový rozmer a nový poriadok: napojilo sa na lásku, na tú lásku, o ktorej Kristus hovoril Nikodémovi, na lásku, ktorá tvorí dobro, vyťažiac ho aj zo zla, a to práve utrpením, ako najvyššie dobro vykúpenia sveta prišlo z Kristovho križa a neustále z neho prichádza” (*Salvifici doloris*, 18). Takto sa v kresťanskom

³ J. Bahunek, *Pastorální teologie*, Olomouc 1991, s. 116.

⁴ V tejto súvislosti možno pripomenúť výrok sv. Jána Pavla II.: „Najväčším tajomstvom Boha je, prečo trpí nevinný”. Sám Karol Wojtyła prežil školu osobného utrpenia keď v detstve stratil matku, neskôr i brata a otca. Ako hlava Cirkvi bol na Námestí sv. Petra postrelený atentátnikom 13. mája 1981 a len „zázrakom” vyviazol. Neskôr sa začala u neho prejavovať Parkinsonova choroba a na sklonku života nemohol ani hovoriť. Jeho strhujúce svedectvo o znášaní utrpenia do konca života pôsobilo na milióny ľudí po celom svete.

⁵ Benedikt XVI, *Ježiš Nazaretský*, druhý diel, Trnava 2011, s. 220.

ponímaní pravda o utrpení vysvetľuje prostredníctvom zla, ktoré má vždy nejaký vzťah k dobru. A najvyššie dobro pre človeka je získať večný život.

Od teologického pohľadu prejdime teraz k personálnym aspektom chápania zmyslu utrpenia v živote veriacich. Katechizmus Katolíckej cirkvi učí o tejto problematike veľmi vyvážene: „Choroba a utrpenie vždy patrili k najvážnejším problémom, ktoré podrobujú ľudský život skúške. V chorobe človek skusuje svoju bezmocnosť, svoje obmedzenie a svoju konečnosť. Každá choroba nám dáva možnosť využiť smrť. Choroba môže viesť k úzkosti, k uzatvoreniu sa do seba, niekedy dokonca k zúfalstvu a k vzbure proti Bohu. Ale môže tiež urobiť človeka zrelším, môže mu pomôcť rozlíšiť čo v jeho živote nie je podstatné, aby sa zameral na to, čo je podstatné. Choroba veľmi často podnecuje hľadanie Boha a návrat k nemu” (KKC 1500, 1501). V ďalšom dokumente Magistéria s názvom *Inštrukcia o modlitbách za uzdravenie* sa píše: „Mesiášske víťazstvo nad chorobou a inými ľudskými trápeniami sa uskutočňuje nielen ich odstraňovaním zázračnými uzdraveniami, ale aj Kristovým dobrovoľným a nevinným znášaním vlastného utrpenia, ako aj využívaním možnosti, ktorú dostal každý človek – pripojiť sa k nemu”⁶. To prakticky znamená, že pre trpiaceho kresťana je utrpenie cestou k spojeniu sa s Kristom, ktorý nakoniec sám rozhodne, či prosiaceho uzdraví, alebo mu dopraje účasť na utrpení z jemu známych motívov. Toto skúsil aj apoštol sv. Pavol, keď úpenlivo prosil Pána o uzdravenie, ale Pán ho uistil o vyššom poslaní či zmysle tejto skúšky: „Stačí ti moja milosť, lebo sila sa dokonale prejavuje v slabosti” (2 Kor 12, 9). Na inom mieste, odvolávajúc sa na seba samého, už nazýva (nezavinené) utrpenie kresťanov milosťou, čiže darom, a vyzýva ich na vytrvalosť pri jeho znášaní: „Veď vy ste dostali milosť nielen v Krista veriť, ale aj trpieť pre neho” (Flp 1, 29).

Tento stručný prierez Písmom ukazuje posun v chápaní zmyslu utrpenia od Božieho trestu cez Ježišovu obeť na kríži a jej význam až po možné požehnanie z prijatého utrpenia podľa Božej vôle.

Imanentnosť bolesti podľa P. Straussa

Z biblického priestoru sa presuňme k odbornej výpovedi veriaceho človeka – lekára. Čo hovorí na ľudské utrpenie jeden z najuniverzálnejších hľadačov pravdy v 20. storočí v európskom meradle – MUDr. Pavol Strauss?⁷ Z jeho

⁶ Kongregácia pre Náuku Viery, *Inštrukcia o modlitbách za uzdravenie*, 14. september 2000, <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/instrukcia-o-modlitbach-za-uzdravenie> (prístup: 2.01.2021).

⁷ MUDr. Pavol Strauss sa narodil 30. augusta 1912 v Liptovskom Svätom Mikuláši v rodine advokáta. Lekárske štúdiá začal vo Viedni a ukončil na nemeckej univerzite v Prahe. Ako lekár za vojny pôsobil v Mikuláši a v Ružomberku. Po vojne istý čas na klinike v Bratislave, odkiaľ prešiel za primára chirurgického oddelenia a neskôršie aj za riaditeľa nemocnice do Skalice. Režimu nepohodlného primára po 11 rokoch preložili do Nitry, kde až do dôchodku pracoval v chirurgickej ambulancii. Zomrel 3. júna 1994 v Nitre, kde je aj pochovaný. Na Slovensku sú medzi jeho prívržencami snahy o začatie procesu jeho beatifikácie.

myšlienkového bohatstva ako úspešného lekára, spisovateľa, konvertitu zo židovstva, autora vynikajúcich esejí (nielen z lekárskeho prostredia) chceme poodkryť aspoň zlomok.

Hodnota jeho výpovede o bolesti vzrastá, keď si uvedomíme, že ako chirurg poznal nielen vonkajšiu dimenziu človeka (telo), ale ako filozof prenikol poza tkanivá hmoty do vnútorných hĺbok ľudskej duše. Dnes sme svedkami veľkých pretekov boja proti chorobám a smrti. Medicína úspešne rozšírila svoje pôsobenie proti bolesti terapiou a utešujúcimi preparátmi⁸. No prítomnosť bolesti v ľudskom živote neodstránila. P. Strauss jej s istotou prisudzuje imanentnú spojitosť s ľudským životom, keď tvrdí: „Bolesť ako imanentná danosť nemôže človeka vyradiť ani zo seba samého, ani z toku spoločného nažívania ľudí. Žiť znamená v určitej forme vždy trpieť. Utrpenie patrí k životu ako noc ku dňu”⁹. Denne totiž stretal svojich pacientov, vnímal ich zápas s ohrozeniami života, pomáhal ľudsky i profesijne. Pritom sa skláňal pred tajomstvom ľudského utrpenia, ktoré chápal personalizovane. Vo svojej esejí uvádza, že vzťah k bolesti nie je teoretický, utvárame si ho tým, že sme ju prežili¹⁰. To znamená, že nositeľom bolesti či smrti je konkrétny človek, v ktorom je ona ukrytá ako tajomná socha. Pacient (z lat. *patiens* – trpezlivý) sa musí naučiť znášať ju a vyťažiť z nej kus nového života. Okrem filozofických úvah sa venuje aj samotnému lekárskemu povolaniu. Lekár je ústrednou postavou v ľudskom živote. Je vzácnou záštitou všetkých. Nik sa tak nepribližuje k podstate bytia ako on. Strauss na adresu lekárov konštatuje: „Bolesti najlepšie rozumie ten, kto ju chce odstrániť alebo zmierniť”¹¹. Teda lekára nemožno zúžiť na ľudského „robota” na predpisovanie liekov, ale je spolutrpiteľom, ktorý si má vážiť chorého a previesť ho cestou bolesti k víťazstvu. A čo je to víťazstvo? Povzniesť sa nad seba a nechať sa aj cez prijaté utrpenie zušľachtiť.

Strauss ako človek viery a modlitby zostavil aj osobitnú modlitbu za lekárov, z ktorej prýšči všestranný, hlboko ľudský i kresťanský pohľad na lekársky stav¹².

Modlitba P. Straussa za lekárov:

„Prosíme ťa, Pane, daj nám vzdelaných lekárov, ktorí sa správne blížia k tajom tvojej prírody, tak porúchanej v nás! Nech sa dokonale a vecne vhlbia do všetkých vedeckých možností a načerpajú tam pre naše časy dosiahnuteľné možnosti vedomostí. Nech však majú aj otvorenú myseľ pre všetko tajomné, čo sa skrýva i v najjasnejšom poznatku.

⁸ Základná typológia rozlišuje bolesť na akútnu a chronickú. Viditeľný rozdiel badať pri bolesti fyzickej alebo psychickej (duševnej).

⁹ Porov. <https://citaty-slavyh.sk/citaty/303781-pavol-strauss-bolest-ako-imanentna-danost-nemoze-cloveka-vyradit/> (prístup: 2.01.2021).

¹⁰ Porov. P. Strauss, *Zákruť bez ciest, Nežiť a žiť, Lekárske rekviem*, Gelnica 2019, s. 75.

¹¹ Tamže, s. 76.

¹² Nie je nám známe, že by v sa v slovenskej literatúre nachádzala podobná modlitba.

Prosíme Ťa, Pane, daj nám lekárov jemných, ktorí si uctia v každej slabosti a odhalenosti trpký osud ľudskej prirodzenosti, ktorý si i ty vzal na seba. Lekárov, ktorí by nehazardovali s dôstojnosťou človeka, danou im niekedy napospas.

Prosíme Ťa, Pane, daj nám lekárov trpezlivých, ktorí by prejav bolesti (niekedy aj zveličenej) nebagatelizovali, ale všemožne sa usilovali ju zmierniť u malých i veľkých”¹³.

(úryvok)

Pastoračné aspekty pri chorých

Cirkev, po vzore Ježiša Krista, od začiatku svojho verejného pôsobenia pamätala na chorých a pomáhala im v ich existenciálnych situáciách. Prvý na svete, kto založil nemocnicu, bol kapadócko-cézarejský arcibiskup sv. Bazil Veľký (330-379). Odvtedy sa starostlivosť o chorých a trpiacich tiahne celými dejinami Cirkvi až po modernú misionárku lásky sv. Matku Teréziu z Kalkaty a ďalších¹⁴. Ako definujeme túto starostlivosť dnes? „Pastoračná starostlivosť je pomoc ľuďom na dosiahnutie pokoja, ktorý prevyšuje všetok ľudský rozum” (R. Blühm). Pastoračnou starostlivosťou o chorých a umierajúcich v širšom slova zmysle rozumieme starostlivosť o človeka, v ktorej rešpektujeme jeho jedinečnosť, pristupujeme k nemu z pozície veriacich kresťanov a sprevádzame ho v jeho chorobe, utrpení a umieraní. Pomáhame mu ľudsky dôstojne zvládnuť jeho životnú situáciu, vrátane smrti, a to na jemu dostupnej úrovni viery. Je to prakticky dôsledok pôsobenia evanjelia¹⁵.

Pojem starostlivosť o človeka je príliš rozsiahly, ale je zvolený preto, aby bolo zrejmé, že prvotný je kontakt s človekom (trpiacim), ktorý potrebuje druhého človeka či druhých ľudí na zvládnutie svojej situácie. Tento kontakt má svoj primárny cieľ v tom, že chorý má niekoho, kto ho ochotne počúva a pomáha mu niesť kríž. Trpiaci človek tu však nie je na to, aby sa s ním manipulovalo na dosiahnutie určitých cieľov, alebo aby bola chorému položená skrytá alebo zjavná podmienka: „ja som tu preto, aby som sa s tebou rozprával o viere, prípadne Ťa pripravil na prijatie sviatostí a pokiaľ odmietneš, odídem”¹⁶. Takáto indoktrinácia v situácii núdze chorého nie je pastoračne prípustná.

Ďalším dôležitým pastoračným aspektom pri chorých a trpiacich je sprevádzanie. „Sprevádzanie trpiaceho predpokladá vedomie si vlastnej schopnosti utrpenia. Ten, ktorý sprevádza trpiaceho, musí byť pripravený

¹³ Porov. <http://www.pavolstrauss.sk/ps-modlitba-za-lekarov/> (prístup: 2.01.2021).

¹⁴ V súčasnosti vo väčších mestách ale aj obciach na Slovensku nájdeme rôzne charitatívno-nemocničné zariadenia s názvom nejakého svätého: Nemocnica sv. Michala v Bratislave, Geriatrické centrum sv. Lukáša v Košiciach, Zariadenie opatrovateľskej služby sv. Kozmu a Damiána v Prešove, Dom Charita sv. Jozefa v Spišskej Novej Vsi, Stacionár sv. Heleny v Košiciach atď.

¹⁵ Porov. J. Křivohlavý, S. Kaczmarczyk, *Poslední úsek cesty*, Praha 1995, s. 49.

¹⁶ Porov. A. Opatrný, *Pastorační péče o nemocné*, <https://www.pastorace.cz/Knihovna/01-Co-se-rozumi-pastoracni-peci.html> (prístup: 2.01.2021).

zdržať sa zúfalstva a strachu. Súcitiť neznamená ľutovať, ale solidárne sprevádzať počas utrpenia niekoho iného. Smerodajné je vnímanie sprevádzajúceho, ktorý by mal byť uspokojený správne sa postaviť takejto situácii a konštruktívne s ňou zaobchádzať. Toto platí predovšetkým v prípade, keď odstránenie utrpenia nie je možné. Poukázanie na kresťanské chápanie utrpenia môže byť pomocou, ale nesmie byť unáhlené a musí zohľadňovať náboženské nastavenie trpiaceho¹⁷.

Inak povedané táto pastoračná starostlivosť má z hľadiska kňaza stelesňovať Kristovu lásku k trpiacim, Božiu náklonnosť k všetkým ľuďom. A po tomto, všetko bude jasné, akými pokladmi plynúcimi z evanjelia bude možné chorému poslúžiť. Vzhľadom na nadprirodzený pôvod Cirkvi a jej sv. tajomstiev (sviatostí), treba upozorniť na špecifické ciele náboženskej therapeutickej aktivity, odlišné od medicínskych pravidiel. Nejasnosť a nerešpektovanie tejto odlišnosti spôsobuje mnohé nedorozumenia.

Starostlivosť kňaza o chorých a umierajúcich je časťou pastorácie, ktorá je za hranicami bežnej farskej činnosti, teda za hranicami organizovania bežných farských katechéz, vedenia ku sviatostiam, účasti na bohoslužbách a pobožnostiach, duchovnom vedení atď. Ide teda o pastoračné pôsobenie v medziach normy, ale inokedy v ťažkých a vážnych životných situáciách, ktoré sa vyskytujú u kresťanov i nekresťanov, ale ktoré nie sú celkom bežné alebo príliš časté. Ide predovšetkým o starostlivosť o jedinca, niekedy o malú skupinu (rodinu). Tento vzťah sa realizuje predovšetkým v dialógu a v modlitbe. Ten, kto pomáha, býva väčšinou jednotlivec, žijúci v Cirkvi. Jedná sa teda o interakciu vo dvojici. Partnerov v tomto vzťahu môžeme nazývať „sprevádzaný“ a „sprevádzajúci“¹⁸.

Najobtiažnejším časom každého človeka, prežívajúceho existenciálne chvíle života, je rozmer duchovného života. Rozhodujúcim momentom pri duchovnej terapii sa stáva presvedčenie, že Kristova veľkonočná obeta sa dotýka aj nás. Pšeničné zrnko, ktoré neodumrie ostane samo, bez úrody (porov. Jn 12, 24). Ponúkaná pravda viery z pozície sprevádzajúceho „musí obsahovať tento paschálny rozmer obety, sebaobetovania, ale zároveň musí byť schopná prežívať slávnosť, svetlo, víťazstvo nad smrťou. Tieto dva rozmery sú nerozlučiteľné a musia byť prežívané takým spôsobom, aby noc smrti nebola príliš dlhá“¹⁹.

¹⁷ „Die Begleitung Leidender setzt das Bewusstsein vor der eigenen Leiden-Fähigkeit voraus. Die Begleiter müssen bereit sein zu Aushalten vor Verzweiflung und Angst. Mitleiden ist nicht Bedauern, sondern solidarische Mitgehen durch das Leiden des anderen. Maßgeblich ist die Wahrnehmung des Betroffenen, der dazu befähigt werden soll, sich seiner Situation zu stellen und damit konstruktiv umzugehen. Dies gilt besonders dann, wenn Leiden nicht beseitigt werden kann. Der Verweis auf die christliche Deutung des Leiden kann Hilfe sein, darf aber nicht vorschnell und gegenseitig die religiöse Einstellung der Betroffenen erfolgen“. A. Standop, *Leid, Leiden. VI. Praktisch-theologisch*, in: LThK 6, s. 785.

¹⁸ Porov. A. Opatrný, *Pastorace zvláštních skupin*, Červený Kostelec 2014, s. 17.

¹⁹ T. Špidlík, M. I. Rupnik, *Nové cesty pastorační teologie*, Olomouc 2008, s. 582.

O koho sa staráme?

Predpokladáme, že pastoračná starostlivosť uvádzaná v širšom slova zmysle nie je obmedzená len na kresťanov, presnejšie na tých, ktorí sa ku kresťanským cirkvám hlásia. Evanjeliové príklady nám ukazujú, že Ježiš sa postaral o toho, kto u neho hľadal pomoc. Skúsenosť ukazuje, že pastierska starostlivosť býva vyhľadávaná i tými, ktorí do Cirkvi nepatria a napriek tomu práve v nej hľadajú pomoc. Je ale nutné predpokladať, že najväčšia časť pastoračnej činnosti Cirkvi sa bude konať v prospech kresťanov a že oni budú právom očakávať starostlivosť, z kresťanského pohľadu komplexnú.

Kresťan, veriaci, hľadajúci, ateista.

Z úcty k pravde a z úcty ku konkrétnym ľuďom je potrebné rozlišovať a rešpektovať stav toho, kto je objektom starostlivosti. Kresťan sa spravidla nechá bez protestov označovať ako kresťan, i ako veriaci²⁰. Ale veľký zástup ľudí nepokrstených a nežijúcich v plnom spoločenstve so žiadnou cirkvou a denomináciou sa dnes veľmi ohradzuje, pokiaľ sú nazvaní ako neveriaci. Právom. Takých označujeme pojmom hľadajúci. Je potrebné ich vieru poznať a rešpektovať, nech je akákoľvek či akokoľvek fragmentárna. Slovo ateista je potom dobré rezervovať len pre tých, ktorí sa takto sami označujú. Dnes je to skôr vzácne ako bežné.

Situácia starostlivosti o chorých na Slovensku

Katolícka cirkev na Slovensku od pádu totality (1989) obsadzuje miesta pre duchovnú službu v nemocniciach a hospicioch svojimi kňazmi. Konajú tam permanentnú špeciálnu pastoračnú službu. Tým sa naplňajú odporúčania prvého *Pastoračného a evanjelizačného plánu katolíckej cirkvi 2001-2007* na Slovensku: „V každej farnosti zriadiť farskú charitu ako skupinu dobrovoľníkov, ktorí budú viesť evidenciu chorých a na pomoc odkázaných, sociálne odkázaných detí a rodín a reagovať na ich potreby”²¹. Je veľa svedectiev nemocničných kaplánov o pozitívnom vnímaní ich služby zo strany klientov. Najmä v čase aktuálne sa stupňujúcej pandémie Covid-19 je psychická i duchovná služba chorým nenahradiiteľnou pomocou. „Ide o pastoračiu vážne nemocných a umierajúcich, s ktorými sa spoločne modlíme, rozprávame v duchu viery a nádeje, tešíme ich, počúvame ich. Niekedy stačí iba prítomná fyzická blízkosť, ktorá dokáže rozlomiť akúkoľvek bariéru na ceste k nebeskému domovu”²². Nemenej dôležitá je tiež charitatívna služba pre chorých a opustených mimo ústavnej liečby. Poslaním kresťanov a Cirkvi je povzbudzovať trpiacich k nádeji, dôvere, a láske, a tak dať účinný príspevok pre formáciu v prospech života a nie proti životu.

²⁰ Porov. A. Opatrný, *Pastorace zvláštních skupin*, op. cit., s. 20.

²¹ KBS, *Pastoračný a evanjelizačný plán Katolíckej cirkvi 2001-2006*, Bratislava 2001, od. 3.5.3, písmeno f.

²² P. Maturkanič, *Pastorační péče o seniory, nemocné a umírající*, „Duchovný pastier” 6(2010), s. 272.

Z vyššie naznačených pastorálnych aspektov starostlivosti o trpiacich sa kryštalizuje na Slovensku potreba mať v tejto náročnej službe nemocničných kaplánov, ktorí majú aj psychologické vzdelanie²³. Takto môžu ešte účinnejšie pôsobiť v špeciálnom prostredí pastorácie chorých. Skúsenosť ukazuje, že chorí a slabí budú na túto službu stále odkázaní.

Záver

Mohli by sme našu reflexiu uzavrieť poznaním, že utrpenie a bolesť sú tajomstvami ľudského života, ktoré ho často presahujú. Väčšina ľudí sa bolesti v akejkolvek podobe vedomo vyhýba. Popri tom v dejinách Cirkvi nachádzame mnohých, ktorí ju zámerne vyhľadávali z nadprirodzených motivácií. Alebo ju znášali ako znak (stigma) spojenia s utrpením a krížom Ježiša Krista vo vedomí, že: „Križ má dve strany: na jednej strane ohlasuje nepopierateľnú skutočnosť utrpenia i smrti, žaluje na zlobu a biedu osobného života aj ľudských dejín, na druhej strane vyhlasuje víťazstvo nad zlom a nad smrťou, čiže lásku Boha, ktorý odpúšťa, očisťuje, navracia život“²⁴.

Podľa vývojovej koncepcie francúzskeho jezuitu Teilharda de Chardin (1881-1955) môže utrpenie povzniesť človeka veľmi vysoko. „Vedomé prijatie utrpenia dovoľuje človeku transcendovať samého seba, prekročiť seba a otvoriť sa vesmírnej evolučnej perspektíve, čiže otvoriť cestu smerujúcu k Bohu“.

* * *

Ideological and Practical Aspects of Care for the Sick

Summary

Suffering and pain are part of every human life, despite the fact that modern science has made enormous efforts to eliminate them. In this paper, we deal with the mystery of suffering from a philosophical and biblical point of view. We pay special attention to the thought message of P. Strauss, a Slovak doctor and convert, according to which pain is a part of the concept of life.

The second part presents the practical-pastoral aspects of care for the sick and suffering. The Christian understanding of this care is about the realization of Christ's power and love. At the same time, it is important to maintain sensitivity to the inner attitudes of the suffering person, his value equipment and religious beliefs.

²³ Z psychologických metód na pomoc tým, ktorí prechádzajú existenciálnou frustráciou a stratou zmyslu života je najosvedčenejšou logoterapia V. E. Frankla. Aplikuje sa najčastejšie v terminálnej fáze choroby, kedy sa človek pýta „bez príkras“ na zmysel svojho utrpenia. Logoterapia dodáva zmysel života zakaždým, keď trpiaci človek pravým, vzpriameným znášaním osudu naplňa možný zmysel osudovo nutného utrpenia. Porov. V. E. Frankl, *Utrpenie z nesmyslnosti života*, Praha 2016, s. 78.

²⁴ Ján Pavol II, *Nebojme sa pravdy*, Bratislava 1987, s. 82.

Keywords: Disease, Healing, The Bible, Pastoral Care.

Bibliografia

Pramene

- Sväté písmo Nový zákon*, Slovenská biblická spoločnosť 1992.
Ján Pavol II, *Salvifici doloris*, Trnava 1998.
Ján Pavol II, *Nebojme sa pravdy*, Bratislava 1987.
KBS, *Katechizmus Katolíckej cirkvi*, Trnava 1999.
KBS, *Pastoračný a evanjelizačný plán katolíckej cirkvi 2001-2006*, Bratislava 2001.
Kongregácia pre Náuku Viery, *Inštrukcia o modlitbách za uzdravenie*, 14. september 2000, <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/instrukcia-o-modlitbach-za-uzdravenie> (prístup: 2.01.2021).

Literatúra

- Bahounek J., *Pastorální teologie*, Olomouc 1991.
Benedikt XVI, *Ježiš Nazaretský*, druhý diel, Trnava 2011.
Frankl V. E., *Utrpení z nesmyslnosti života*, Praha 2016.
Křivohlavý J., Kaczmarczyk S., *Poslední úsek cesty*, Praha 1995.
Maturkanič P., *Pastorační péče o seniory, nemocné a umírající*, „Duchovný pastier“ 6(2010), s. 268-273.
Opatrný A., *Pastorace zvláštních skupin*, Červený Kostelec 2014.
Opatrný A., *Pastorační péče o nemocné*, <https://www.pastorace.cz/Knihovna/01-Co-se-rozumi-pastoracni-peci.html> (prístup: 2.01.2021).
Strauss P., *Zákruty bez ciest, Nežít' a žít', Lekárske rekviem*, Gelnica 2019.
Straus P., *Modlitba za lekárov*, <http://www.pavolstrauss.sk/ps-modlitba-za-lekarov/> (prístup: 2.01.2021).
Strauss P., *Citáty slávnych osobností*, <https://citaty-slavy-nych.sk/citaty/303781-pavol-strauss-bolest-ako-imanentna-danost-nemoze-cloveka-vyradit/> (prístup: 2.01.2021).
Šoltés L., *Pastorálna medicína*, Prešov 2003.
Standop A., *Leid, Leiden*, VI. Praktisch-theologisch, in: *Lexikon für Theologie und Kirche* 6, Freiburg 2006.
Špidlík T., Rupnik M. I., *Nové cesty pastorální teologie*, Olomouc 2008.

KS. MAREK KLUZ*

Troska o ład moralny życia społecznego w nauczaniu papieża Benedykta XVI

Nieodzownym kontekstem życia człowieka jest rzeczywistość społeczna. Człowiek bowiem jest z samej swej natury istotą społeczną. Oznacza to między innymi konieczność szeroko rozumianego życia społecznego, które jest niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania i rozwoju człowieka. Musi to być jednak życie społeczne „stworzone” na miarę wielkości i godności osoby ludzkiej. Jednakże w rzeczywistości łatwo można zauważyć wiele niepokojących zagrożeń życia społecznego i to we wszystkich jego wymiarach. Zagrożenia te powodują dezintegrację moralną osoby, a w konsekwencji prowadzą do destrukcji społeczeństwa. W perspektywie wielu niebezpiecznych zagrożeń staje się oczywistą potrzeba pasterskiego towarzyszenia człowiekowi w jego życiu społecznym przez Kościół, który na mocy mandatu otrzymanego od Chrystusa, czuje się zobowiązany do tego rodzaju misji.

W tym duchu trzeba odczytywać społeczne nauczanie papieża Benedykta XVI. Jego pasterska wrażliwość pozwoliła mu dostrzec wiele niepokojących zagrożeń w życiu społecznym, które są obecne i widoczne także i dzisiaj¹. Papież Benedykt opisując je, nie poprzestał tylko na samym zasygnalizowaniu problemów, lecz wskazał na ich głębsze przyczyny, rozwój oraz negatywne konsekwencje. Mając świadomość istnienia licznych dylematów życia społecznego, Benedykt XVI swoim nauczaniem starał się zaradzić dostrzeganemu złu. „Wielkie nowości – pisał – w encyklice *Caritas in veritate* – jakie ukazują dziś obraz rozwoju narodów, w wielu wypadkach wymagają nowych rozwiązań”². We wszystkich poruszanych przez siebie kwestiach papież Benedykt ukazywał więc kierunki rozwiązań określonych dylematów społeczno-moralnych. Prze-

* ks. Marek Kluz – Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2255-1431>; e-mail: mkluz@op.pl

¹ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, wyd. II, Kraków 2013, 52-67 (dalej: EG).

² Benedykt XVI, Encyklika „*Caritas in veritate*”, Kraków 2009, 32 (dalej: CiV).

kładał je na język konkretnego, proponując praktyczne zasady realizowania społecznego nauczania Kościoła.

Aktualnie nabrzmiałe dylematy moralne życia społecznego

Analizując nauczanie społeczne Benedykta XVI, można zauważyć papieską listę problemów moralnych współczesnego świata. Wydaje się, że za najważniejszą przyczynę współczesnych utrapień ludzkości, papież uznaje fakt, iż ludzie zagubili własną tożsamość i nie potrafią dostrzec rzeczywistego celu swojego życia. Źródłem tego stanu jest utrata wiary w Boga, który gwarantuje prawdziwy rozwój człowieka³. Z pełnym przekonaniem trzeba powiedzieć, że to właśnie religia, a w sposób szczególny religia chrześcijańska jest konieczna do rozwoju ludzkiego, do polityki i całego życia publicznego. Religia chrześcijańska oraz inne religie mogą wnieść wkład w rozwój, jeśli Bóg znajdzie swoje miejsce w sferze życia kulturowego, społecznego, ekonomicznego i politycznego. Bez religii życie publiczne jest pozbawione motywacji⁴. Ponadto w nauczaniu Benedykta mocno wybrzmiewa obawa przed zamachami na wolność religijną, które zagrażają pokojowi w społeczeństwie. Marginalizowanie religii w życiu społecznym, nietolerancja lub przemoc wobec osób czy symboli religijnych niejednokrotnie stanowią o rodzącym się niepokoju⁵.

Papież Benedykt XVI kreśląc listę społecznych plag dręczących ludzkość wskazał na fakt globalnego kryzysu finansowo-ekonomicznego. W *Caritas in veritate* pisze: „Podczas, gdy niektóre rejony planety, już od dłuższego czasu dotknięte ubóstwem, doświadczyły znaczących zmian w postaci wzrostu ekonomicznego i uczestnictwa w produkcji światowej, inne obszary znajdują się jeszcze w sytuacji nędzy porównywalnej do tej istniejącej w czasach Pawła VI, a nawet w niektórych przypadkach można mówić o pogorszeniu”⁶. W tym kontekście Benedykt XVI wskazuje na niepokojące zjawisko dialektyki rozwoju. Obok wielkich obszarów niedorozwoju, które są niedopuszczalne występują obszary nadrozwoju, których także nie można tolerować. Oba stany niezwykle silnie wpływają na kształtowanie się społeczeństwa. Nadrozój niejednokrotnie oznacza sytuacje, gdzie pewne grupy rozporządzają wszelkimi dobrami materialnymi stając się niewolnikami posiadania, skupiają się jedynie na samym ich gromadzeniu. To przeradza się w konsumizm – cywilizację spożycia, przy jednoczesnym braku zaspokojenia najgłębszych duchowych potrzeb każdego człowieka, zaś niedorozój z braku niezbędnych dóbr, uniemożliwia realizowanie podstawowych potrzeb ludzkich. W tym miejscu należy podkre-

³ Por. CiV 29.

⁴ Por. K. Gózdź, *Teologia społeczno-polityczna Benedykta XVI w encyklice „Caritas in veritate”*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 57(2016), t. 2, s. 45.

⁵ Por. Benedykt XVI, „*Ściany nośne wolnego społeczeństwa*”. *Przemówienie do członków korpusu dyplomatycznego* (Watykan – 7 stycznia 2013), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 350(2013), nr 2, s. 35-36.

⁶ CiV 33.

ślić, iż w społeczeństwie rodzi się wiele nowych form ubóstwa, wiele sytuacji społecznych i politycznych, w których negowane są podstawowe prawa do wolności religijnej czy szacunku do życia⁷.

Trzeba zaznaczyć, iż pogorszenie kondycji ekonomicznej ma też negatywny wpływ na rodzinę, stając się jednocześnie jednym ze źródeł jej kryzysu. Sytuacja kryzysu ekonomiczno-finansowego zaburza wypełnienie podstawowych funkcji przez rodziny. Jednym z podstawowych objawów tego kryzysu jest wzrost stopy bezrobocia, które wprowadza w rodzinie brak poczucia stabilności finansowej oraz mocno utrudnia zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych. Z tym problemem silnie związana jest kwestia migracji zarobkowej⁸. Jak zauważa papież Benedykt, analizując zależność jaka występuje między społeczeństwami bogatymi, a tymi dotkniętymi głębokim ubóstwem, można ją przedstawić jako, „zależność między domaganiem się prawa do tego, co zbędne czy wręcz prawa do wykroczenia i grzechu w społeczeństwach bogatych a brakiem pożywienia, wody pitnej, podstawowego wykształcenia czy też podstawowej opieki zdrowotnej w niektórych regionach świata zapóźnionych w rozwoju, a także na peryferiach wielkich metropolii”⁹.

Podstawowym zagrożeniem życia moralno-społecznego według Benedykta XVI jest relatywizm. W przemówieniu wygłoszonym do młodzieży w seminarium św. Józefa w Nowym Jorku, takimi słowami papież wyraził, czym jest relatywizm: „W pewnych środowiskach mówienie o prawdzie jest kontrowersyjne i bywa postrzegane jako przyczyna podziałów, a w związku z tym wysuwa się propozycje, by ograniczyć je do sfery prywatnej. A miejsce prawdy – a raczej jej braku – zajęła myśl, że przyznanie wartości wszystkiemu bez wyjątku zapewnia wolność i wyzwala sumienia. To właśnie nazywamy relatywizmem”¹⁰.

⁷ Por. M. Antoniewicz, *Integralny rozwój człowieka w ujęciu „Caritas in veritate” Benedykta XVI*, „Studia Gnesnensia” 26(2010), s. 268.

⁸ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, Kraków 2019, 91; D. Lubiński, *Przyczyny rozpadu małżeństwa i rodziny w nauczaniu Benedykta XVI*, „Teologia i Moralność” 16(2014), nr 2, s. 184-186.

⁹ CiV 43. Papież Benedykt XVI podczas zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady Kultury mówił: „Odczuwa się powszechny klimat niestałości, panujący w środowisku kultury, a także politycznym i ekonomicznym – to ostanie naznaczone jest również trudnościami młodych ludzi w znalezieniu pracy – co wpływa przede wszystkim na sferę psychologiczną i relacji. Niepewność i słabość, cechują tak licznych młodych ludzi, nierzadko skłaniając ich do usuwania się na margines, powodują, że stają się niemal niewidoczni i nieobecni w historycznych i kulturowych procesach społeczeństw. A coraz częściej słabość i życie na marginesie, prowadzą do zjawisk takich, jak uzależnienie od narkotyków, wynaturzenia, przemoc”. Benedykt XVI, *„Kiedy młodzi ludzie nie mają nadziei, społeczeństwo nie ma przyszłości”*. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady Kultury (Watykan – 7 lutego 2013), „L’Osservatore Romano” (wyd. pol.) 351(2013), nr 3-4, s. 22.

¹⁰ Benedykt XVI, *„Wy jesteście uczniami Chrystusa w dzisiejszym świecie”*. Przemówienie podczas spotkania z młodzieżą w Seminarium św. Józefa (Nowy Jork – 19 kwietnia 2008), „L’Osservatore Romano” (wyd. pol.) 304(2008), nr 6, s. 23.

Na zwiększanie znaczenia relatywizmu w życiu społecznym mają wpływ laicyzacja i sekularyzacja, które – jak wskazuje papież Benedykt – są zjawiskami wzajemnie się przenikającymi. Wydawać by się mogło, iż relatywizm jest pochodną procesu laicyzacji jednak ten filozoficzny pogląd tak rozprzestrzenił się w społeczeństwie zachodnim, iż stał się osobnym zjawiskiem. Laicyzacja odrywa prawdy, wartości i zasady chrześcijańskie od ich fundamentu, jakim jest Objawienie nadprzyrodzone, jakim jest Bóg objawiający się w Jezusie Chrystusie, który stanowi gwarant i fundament transcendentny i niepodważalny. Skoro laicyzm odrywa te wartości od ich fundamentu i opiera na ludzkim rozumowaniu, wówczas doprowadza do ich relatywizacji. Oparcie się na relatywizmie prowadzi do zafałszowania wolności i niewłaściwego rozumienia zasad współżycia w społeczności¹¹.

Drugim zjawiskiem prowadzącym do relatywizacji jest sekularyzacja, o której w syntetyczny sposób powiedział papież Benedykt XVI podczas homilii w czasie Mszy świętej na placu Piłsudskiego w Warszawie. Wskazywał tam na istnienie ludzi lub środowisk, które nie zważając na tradycję chcą zafałszować słowa Jezusa i odebrać prawdę Ewangelii, która jest niewygodna dla współczesnego człowieka. Można zaobserwować, iż podejmowane są starania, by sprawić wrażenie, że wszystko jest relatywne – również prawdy wiary, które winny być konfrontowane w świetle Ewangelii i Tradycji Kościoła¹².

Podstawową płaszczyzną, na którą oddziałuje relatywizm jest prawda. Zostaje ona zakwestionowana i pomniejsza bądź odrzuca się jej znaczenie. Relatywizm nie dopuszcza faktu, że Kościół posiada i przekazuje prawdę. Jak zauważa papież Benedykt XVI, „współczesne społeczeństwo przeżywa proces fragmentaryzacji z powodu sposobu myślenia, który jest ze swej natury krótkowzroczny, gdyż pomija pełny horyzont prawdy, prawdy dotyczącej Boga i nas”¹³. Odrzucając te prawdy relatywizm nie jest w stanie objąć i poznać całego obszaru rzeczywistości, co powoduje, iż ignoruje zasady czyniące ludzkość zdolną do życia i do wzrostu w harmonii. „Jeśli dzisiaj istnieje «kryzys prawdy» to dlatego, że jest on zakorzeniony w «kryzysie wiary». Jedynie poprzez wiarę człowiek może w sposób wolny udzielić zgody na świadectwo Boga i uznać Go jako transcendentnego gwaranta prawdy, którą objawia. Z tego względu Kościół jest zaangażowany w walkę, jaką ludzkość prowadzi, by osiągnąć prawdę”¹⁴. A jak zauważa papież Benedykt XVI, w środowiskach politycznych, kulturowych czy w środkach społecznego przekazu szerzy się poczucie braku poważania, niekiedy wrogości,

¹¹ Por. J. Warzeszak, *«Dyktatura» relatywizmu w ujęciu Benedykta XVI*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 24(2011), nr 1, s. 294.

¹² Por. Benedykt XVI, „Zachowujcie i pogłębiajcie waszą wiarę”. Homilia wygłoszona podczas Mszy św. na placu Piłsudskiego (Warszawa – 26 maja 2006), „L’Osservatore Romano” (wyd. pol.) 284(2006), nr 6-7, s. 22-23; EG 64.

¹³ Benedykt XVI, „Otwierajcie serca na dary Ducha Świętego”. Przemówienie podczas czuwania młodzieży na hipodromie w Randwick (Sydney – 19 lipca 2008), „L’Osservatore Romano” (wyd. pol.) 306(2008), nr 9, s. 25.

¹⁴ J. Warzeszak, *«Dyktatura» relatywizmu w ujęciu Benedykta XVI...*, dz. cyt., s. 297.

a nawet pogardy względem religii, w szczególności religii chrześcijańskiej. Dzieje się tak, iż relatywizm uważa się za istotny czynnik konstytutywny demokracji, a laickość rozumiana jest jedynie jako element odrzucenia doniosłości społecznej faktu religijnego. Jednakże taka postawa wyzwała sprzeciw i podziały, raniąc pokój między ludźmi¹⁵.

Przestrznią, która mocno cierpi na relatywizowaniu prawdy, jak podkreśla Benedykt XVI, jest wolność. Tymczasem wolność pozbawiona prawdy, nie pozwala na odróżnienie tego, co dobre od tego, co złe. Ponadto jak wskazuje doświadczenie, wielu młodych ludzi, którzy w imię nieskrępowanej niczym wolności próbowali doświadczać wszystkiego, nawet tego co złe, popadło w nałogi, które doprowadziły ich do moralnego zamętu oraz utraty szacunku do siebie samych i do drugiego człowieka¹⁶.

Kolejnymi zagrożeniami moralno-społecznymi, na które zwraca uwagę Benedykt XVI w swoim nauczaniu są eklektyzm kulturowy oraz zrównanie kulturowe. W *Caritas in veritate* papież pisze: „Zauważa się przyjmowany często bezkrytycznie eklektyzm kulturowy: kultury zostają po prostu zbliżone do siebie i uważane za zasadniczo równoważne i zamienne między sobą. Sprzyja to uleganiu relatywizmowi, który nie sprzyja prawdziwemu dialogowi międzykulturowemu. W wymiarze społecznym relatywizm kulturowy prowadzi do tego, że grupy kulturowe zbliżają się do siebie lub współżyją, ale w odseparowaniu, bez autentycznego dialogu, a więc bez prawdziwej integracji. Na drugim miejscu istnieje przeciwne niebezpieczeństwo, które stanowi zrównanie kulturowe i ujednolicenie zachowań i stylów życia. W ten sposób zatracą się głębokie znaczenie kultury różnych narodów, tradycji różnych ludów, w obrębie których osoba staje wobec fundamentalnych pytań egzystencjalnych”¹⁷. Ponadto te niebezpieczeństwa oddzielają kulturę od natury ludzkiej. To powoduje, iż kultura sprowadza człowieka jedynie do faktu, co naraża ludzkość na niebezpieczeństwo zniewolenia czy manipulacji¹⁸. Szerzący się relatywizm zamyka kulturę na Boga i Jego prawo moralne. Dlatego też, jak zaznacza Benedykt XVI, kultura musi być rozwijana i otwierana na trwałe wartości poprzez dialog z katolikami¹⁹.

Przestrznią silnie zrelatywizowaną jest moralność. Na ten fakt wskazywał już w 1992 r. papież Jan Paweł II w czasie przemówienia do biskupów regionu

¹⁵ Por. Benedykt XVI, „*Kto chce budować pokój, musi chronić środowisko naturalne i ludzkie życie*”. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego (Watykan – 11 stycznia 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 320(2010), nr 2, s. 43.

¹⁶ Benedykt XVI, „*Wy jesteście uczniami Chrystusa w dzisiejszym świecie*”..., dz. cyt., s. 23.

¹⁷ CiV 26.

¹⁸ Por. CiV 26; Benedykt XVI, „*Dawajcie świadectwo o Bogu w świecie współczesnym. Rozmowa z młodzieżą Rzymu i Lacjum na placu św. Piotra*” (Watykan – 6 kwietnia 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 284(2006), nr 6-7, s. 48-49.

¹⁹ Por. Benedykt XVI, „*Rozwijajcie dialog ze współczesną kulturą*”. Przemówienie do autorów i redaktorów czasopisma «*La Civiltà Cattolica*» (Watykan – 17 lutego 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 284(2006), nr 6-7, s. 53.

środkowo-wschodniego Francji: „Współczesne społeczeństwo kuszone jest przez relatywizm, który wielu ludzi czyni sceptycznymi. Przemiany kulturowe i postęp w dziedzinie naukowej wydają się dokonywać przewrotu w sferze kryteriów rozróżniania w życiu moralnym. Wartości i obiektywne normy postępowania są mało uznawane. Indywidualizm i subiektywizm stają się dominującymi drogowskazami dla etycznych rozważań i podejmowanych decyzji. Niekiedy wydaje się, że sposoby zachowań tylko dlatego jako normalne i moralne są rozważane, ponieważ duża ilość ludzi ich przestrzega. Panuje również zamieszanie, ponieważ każe się wierzyć, że to, co jest prawem obywatelskim odpowiada wymaganiom moralności. U wielu współczesnych nam ludzi, którzy nie otwarli się na nadzieję zbawienia i na świadomość grzechu – u tych występują nowe formy strachu, które mogą prowadzić do egzystencjalnego pesymizmu”²⁰. Kontynuując nauczanie swojego poprzednika, papież Benedykt XVI w przemówieniu do nowej ambasador Australii przy Stolicy Apostolskiej, określił relatywizm moralny jako ten, „który nie uznaje niczego jako definitywnego, ostatecznego. Jest to wbrew naturze ludzkiej. Świadczy o tym fakt, że młodzi odkrywają w sobie potrzebę poszukiwania dobra i prawdy i rzeczywistość poszukują porządku transcendentnego, który zapewnia przez całe życie kroczenie w autentycznej wolności i szczęściu”²¹. Ponadto mocno podkreślał, iż „relatywizm, przypisując praktycznie większą wartość wszystkiemu na ślepo, przyznaje doświadczeniu większą wagę niż wszystkiemu innemu. W rzeczywistości doświadczenia, oderwane od wszelkiego rozważania o tym, co jest dobre lub prawdziwe mogą prowadzić nie do autentycznej wolności, a wręcz do zamętu moralnego lub intelektualnego, do osłabienia zasad, do utraty szcunku do siebie, a nawet desperacji”²².

Relatywistyczna mentalność usuwająca Boga z horyzontów życia człowieka, nie sprzyja w przyjmowaniu wartości będących jasnymi punktami odniesienia, które pomagają odróżnić dobro od zła i wyrabiać w człowieku poczucie grzechu²³. To odrzucenie Boga ze sfery publicznej powoduje spustoszenie autentycznego zmysłu wiary powodując zrelatywizowanie zasad moralnych, które zarazem prowadzi do tego, iż kategorie dobra i zła stają się puste i znikają wraz z odpowiedzialnością indywidualną. Odrzucenie faktu grzechu, który stanowi integralną część prawdy o człowieku, prowadzi do odrzucenia konieczności poszukiwania przebaczenia i gotowości do jego okazywania, zaś

²⁰ Cyt za: J. Warzeszak, *«Dyktatura» relatywizmu w ujęciu Benedykta XVI...*, dz. cyt., s. 299.

²¹ Tamże; por. J. Mariański, *Permisywizm i relatywizm moralny młodzieży maturalnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 35(2010), s. 102.

²² Benedykt XVI, *„Życie jest poszukiwaniem prawdy, dobra i piękna”*. Przemówienie podczas spotkania z młodzieżą na nadbrzeżu Barangaroo (Sydney – 17 lipca 2008), „L’Osservatore Romano” (wyd. pol.) 306(2008), nr 9, s. 15.

²³ Por. Benedykt XVI, *„«Kryzys» sakramentu pokuty jest wyzwaniem przede wszystkim dla kapłanów”*. Przemówienie do uczestników kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarię Apostolską (Watykan – 11 marca 2010), „L’Osservatore Romano” (wyd. pol.) 322(2010), nr 5, s. 34.

w jego miejsce wchodzi kultura krytykanctwa i sporów. W przemówieniu do uczestników sesji plenarnej Międzynarodowej Komisji Teologicznej papież Benedykt XVI powiedział, że w „skutek oddziaływania czynników o charakterze kulturowym i ideologicznym w społeczeństwie świeckim panuje dziś zamieszanie i zagubienie: zanikła pierwotna oczywistość podstaw istnienia człowieka i jego postępowania etycznego, a nauka o naturalnym prawie moralnym ściera się z innymi koncepcjami, które stanowią jej bezpośrednie zaprzeczenie. Wszystko to ma wielkie i poważne konsekwencje dla porządku obywatelskiego i społecznego”²⁴. Budowanie społeczeństwa, które jest pozbawione autentycznego szacunku dla godności bytu ludzkiego kończy tym, że nie czyni dobra nikomu. Jak podkreśla Benedykt XVI obrona ludzkiego życia stała się trudniejsza, gdyż wytworzyła się mentalność, która umniejsza jego wartość, o czym mają decydować jednostki²⁵. Papież wyraźnie wskazuje, że prawa państw dopuszczające aborcję, eutanazję albo relatywizujące małżeństwo między kobietą i mężczyzną nie są zgodne z powszechnym prawem naturalnym, gdyż godzą w istotę człowieka²⁶.

Relatywizm etyczny, za którym idą inne zagrożenia dla wartości moralnych i społecznych, stanowią dla rodzin swoistego rodzaju burzę na morzu (por. Mk 4, 37). Została zrelatywizowana natura rodziny jako podstawowej komórki społecznej. Ustawodawstwo zmierza ku dostosowaniu zwyczajów i żądań do rozszczeń jednostek czy grup, bez uwzględnienia dobra wspólnego społeczeństwa. Ponadto na dezintegrację rodziny ma wpływ negowanie, przez opcję polityczną, jej naturalnego charakteru związku kobiety i mężczyzny, próbując definiować małżeństwo jako związek partnerski oraz nadając mu takie same prawa jak rodzinie²⁷. Dokonywany jest także atak na nierozzerwalność wspólnoty małżeńskiej ukazując ją jako utopię czy pobożną mrzonkę²⁸. „Różne dzisiejsze formy rozkładu małżeństwa, takie jak wolne związki i «małżeństwo na próbę» aż po pseudo-małżeństwa między osobami tej samej płci²⁹, są natomiast wyrazami wolności anarchizującej, która szkodzi prawdziwemu wyzwoleniu człowieka. Taka pseu-

²⁴ Benedykt XVI, „Niezbywalna wartość naturalnego prawa moralnego”. Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Międzynarodowej Komisji Teologicznej (Watykan – 5 października 2007), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 298(2007), nr 12, s. 19.

²⁵ Por. Benedykt XVI, „Aborcja nie rozwiązuje problemów społecznych”. Przemówienie do włoskiego Ruchu Obrony Życia (Watykan – 12 maja 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 304(2008), nr 6, s. 41; CiV 28.

²⁶ Por. Benedykt XVI, „Jan z Salisbury”. Audiencja generalna (Watykan – 16 grudnia 2009), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 320(2010), nr 2, s. 52.

²⁷ Por. D. Lubiński, *Przyczyny rozpadu małżeństwa i rodziny w nauczaniu Benedykta XVI...*, dz. cyt., s. 187.

²⁸ Por. Benedykt XVI, „Piękno prawdy o małżeństwie objawionej przez Chrystusa”. Przemówienie do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej (Watykan – 27 stycznia 2007), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 293(2007), nr 5, s. 31.

²⁹ Por. Benedykt XVI, „Otwórzmy się na Boga, by zapanował pokój”. Przemówienie podczas spotkania z kardynałami, biskupami i pracownikami Kurii Rzymskiej (Watykan – 22 grudnia 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 290(2007), nr 2, s. 42.

dowolność opiera się na banalizacji ciała, która nieuchronnie obejmuje też banalizację człowieka. Zakłada ona, że człowiek może robić ze sobą, co chce: jego ciało staje się więc czymś drugorzędnym, podatnym na manipulację z ludzkiego punktu widzenia, na wykorzystywanie według swej chęci³⁰.

Kolejną płaszczyzną zagrożoną relatywizmem jest zdaniem Benedykta XVI wychowanie. W encyklice *Caritas in veritate* papież pisze: „Żeby wychowywać, trzeba wiedzieć, kim jest osoba ludzka, znać jej miarę. Rozpowszechnianie się relatywistycznej wizji tejże natury stawia przed wychowaniem poważne problemy, zwłaszcza przed wychowaniem moralnym, uniemożliwiając jej szerzenie w wymiarze uniwersalnym. Uleganie owemu relatywizmowi powoduje, że wszyscy stają się bardziej ubodzy, co negatywnie obija się na skuteczności pomocy dla najbiedniejszej ludności, która nie tylko potrzebuje środków ekonomicznych czy technicznych, ale także metod pedagogicznych wspierających osoby w pełnej realizacji ich człowieczeństwa”³¹. Kwestii relatywizmu w wychowaniu papież Benedykt poświęcił wiele uwagi w czasie swojego pontyfikatu. W jednym z wykładów podczas Kongresu Diecezji Rzymskiej w 2005 r. ostrzegając przed zagrożeniem, jakim jest relatywizm moralny powiedział: „W takiej relatywistycznej postawie nie jest zatem możliwe prawdziwe wychowanie; bez światła prawdy każdy człowiek prędzej czy później zwątpi w wartość własnego życia i relacji, które się na nie składają, w sens wysiłków, które podejmuje wspólnie z nimi, aby coś zbudować”³².

Do podstawowych zagrożeń życia moralno-społecznego Benedykt XVI zalicza też technikę. Jak podkreśla papież technika „jest faktem głęboko ludzkim, związanym z autonomią i wolnością człowieka [...]. Pozwala ona panować nad materią, zmniejszyć ryzyko, zaoszczędzić trudu, polepszyć warunki życia”³³. Ale absolutyzacja techniki prowadzi do dehumanizacji człowieka, demoralizacji i do ateizmu praktycznego. Antyhumanizm techniki wyraża się w odrzuceniu bioetyki, która stanowi pole walki między absolutyzmem techniki a odpowiedzialnością moralną. Swoją najwyższą wyraz znajduje w biotechnologii zapłodnienia *in vitro*, w badaniach nad embrionami, klonowaniu i hybrydyzacji, aborcji, niszczeniu ludzi i eutanazji³⁴.

Próbując syntetycznie wskazać zagrożenia życia moralno-społecznego, na które w czasie swojego pontyfikatu wskazywał papież Benedykt XVI, należy podkreślić, iż jednym z nich może się stać globalizacja. Jak podkreśla papież w *Caritas in veritate*, „bez kierownictwa miłości w prawdzie, ten planetarny

³⁰ A. Proniewski, *Promocja rodziny w nauczaniu Benedykta XVI*, „Studia nad Rodziną” 16(2012), nr 1-2, s. 26.

³¹ CiV 61.

³² Benedykt XVI, „Rodzina chrześcijańska wspólnotą wychowania i wiary”. *Przemówienie do uczestników Kongresu Diecezji Rzymskiej* (Watykan – 6 czerwca 2005), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 276(2005), nr 9, s. 33.

³³ CiV 69.

³⁴ Por. CiV 74-75; K. Gózdź, *Teologia społeczno-polityczna Benedykta XVI w encyklice „Caritas in veritate”* ..., dz. cyt., s. 47.

bodziec może przyczynić się do powstania ryzyka nieznanych dotąd szkód i nowych podziałów w rodzinie ludzkiej³⁵. „Globalizacja postawiła ludzkość między dwoma biegunami. Z jednej strony, wzrasta poczucie wzajemnych powiązań i współzależności między narodami również, gdy pod względem geograficznym i kulturowym są one od siebie odległe. Ta nowa sytuacja stwarza możliwość umocnienia poczucia globalnej solidarności i wspólnej odpowiedzialności za dobro ludzkości. Z drugiej strony, nie można zaprzeczyć, że szybkie zmiany dokonujące się w świecie niosą z sobą niepokojące oznaki rozbicia i ucieczki w indywidualizm³⁶”. Globalizacja staje się zatem zagrożeniem wówczas, gdy pozbawiona jest chrześcijańskiej miłości, prawdy, sprawiedliwości społecznej i personalizmu.

Kierunki rozwiązań moralnych dylematów życia społecznego

Papież Benedykt XVI analizując liczne zagrożenia życia moralno-społecznego w czasie swego pontyfikatu dał wiele wskazówek, co do właściwej przebudowy życia społecznego. Obok ukazania fundamentalnych zasad wedle których powinien być urządzony świat, sformułował wiele dyrektyw, które określa ją jak powinny realizować się owe zasady³⁷.

Jedną z głównych zasad, których zadaniem jest porządkowanie życia jednostek oraz grup jest miłość. Benedykt XVI kontynuuje i rozwija myśl Soboru Watykańskiego, który uświadamia, że Chrystus „objawia nam, że «Bóg jest miłością» (1 J 4, 8), a równocześnie poucza nas, że podstawowym prawem doskonałości ludzkiej jest, a co za tym idzie przemiany świata, jest nowe przykazanie miłości. Tych więc, którzy wierzą w miłość Bożą, zapewnia, że przed wszystkimi ludźmi otwarta jest droga miłości i że próba stworzenia powszechnego braterstwa nie jest nadaremna. Równocześnie napomina, że miłości tej nie należy poszukiwać jedynie w rzeczach wielkich, lecz – i to przed wszystkim – w zwykłych warunkach życiowych³⁸. Wsłuchiwanie się w głos nauki społecznej Kościoła, którego główną siłą i zasadą jest miłość, pozwoli odpowiednio kształtować proces integralnego rozwoju człowieka, przemieniać serca i prowadzić do humanizacji społeczeństwa na szerszą skalę³⁹. Odpowiedzią na ten,

³⁵ CiV 33.

³⁶ Por. Benedykt XVI, „Gościnność, solidarność i praworządność”. Przemówienie do władz regionu Lacjum oraz gminy i prowincji rzymskiej (Watykan – 12 stycznia 2012), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 341(2012), nr 3, s. 12; Benedykt XVI, „Chrześcijanem winni dawać wierne świadectwo Ewangelii”. Przemówienie podczas spotkania ekumenicznego w kościele św. Józefa (Nowy Jork – 18 kwietnia 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 304(2008), nr 6, s. 15.

³⁷ Por. B. Hordecki, *Nauczanie społeczne Benedykta XVI wobec współczesnych problemów globalnych*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2(2010), s. 87.

³⁸ *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, 38 (dalej: KDK).

³⁹ Por. Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum caritatis”*, Tarnów 2007, 91.

tak rozległy i złożony kryzys, ma być proces prowadzący do budowania cywilizacji miłości, której ziarno Bóg zasiewa w każdym narodzie i kulturze⁴⁰. Dla Kościoła „caritas nie jest [...] rodzajem opieki społecznej, którą można by powierzyć także komu innemu, ale należy do jego natury, jest niezbywalnym wyrazem jego istoty”⁴¹.

Benedykt XVI w encyklice *Deus caritas est* zaznacza, że „ludzie, będąc adresatami miłości Bożej, stali się podmiotami miłości i są powołani, by stać się narzędziami łaski, by szerzyć miłość Bożą i tworzyć więzi miłości”⁴². Te słowa są jednocześnie potwierdzeniem nauczania Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, która podkreśla, iż człowiek jest istotą, która odnajduje się w pełni tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego⁴³. Papież Benedykt w swoim nauczaniu uwypukla, iż prawdziwie kochać to dzielić się z drugim tym, co człowiek ma najcenniejszego – swoje człowieczeństwo. Przykładem takiej postawy dla człowieka jest osoba Jezusa Chrystusa, gdyż to On odsłania przed człowiekiem w całej pełni projekt prawdziwej miłości i życia⁴⁴.

Aby zrozumieć to, co proponuje Benedykt XVI należy przywołać podstawowe prawdy wiary chrześcijańskiej, które mówią o Bogu-Miłości, o ludzkim grzechu oraz o darmowości odkupienia w Chrystusie, które ma dotyczyć każdego człowieka⁴⁵. Wspomniana wyżej logika daru, od której zależy rozwój człowieka, ma przenikać całe jego życie. Jej podstawowym miejscem realizacji winno być społeczeństwo obywatelskie⁴⁶. Miłość rozumiana jako bezinteresowny dar z siebie, to istota miłości bliźniego, o czym pisze Benedykt XVI w encyklice *Deus caritas est* w następujących słowach: „Teraz miłość staje się troską człowieka i posługą dla drugiego. Nie szuka już samej siebie, zanurzenia w upojeniu szczęściem; poszukuje dobra osoby ukochanej: staje się wyrzeczeniem, jest gotowa do poświęceń, co więcej, poszukuje ich”⁴⁷. Brak odpowiedniej perspektywy, która bierze pod uwagę ostateczny cel człowieka, powoduje, iż zostaje zaburzony właściwy postęp ludzki. Bez tej perspektywy człowiek zamyka się w sobie i nie potrafi sam przyjąć tego daru oraz traci zdolność do włączenia się w inicjatywy wypływające z miłości po-

⁴⁰ Por. Benedykt XVI, „Trzeba wychować nowe pokolenia w duchu służby”. Przemówienie podczas spotkania z członkami organizacji zajmujących się duszpasterstwem społecznym (Fatima – 13 maja 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 324(2010), nr 7, s. 23-24.

⁴¹ Benedykt XVI, Encyklika „*Deus caritas est*”, Kraków 2006, 25 (dalej: DCE).

⁴² DCE 5.

⁴³ KDK 24.

⁴⁴ Por. M. Kluz, *Orędzie o miłości bliźniego w świetle encyklik „Deus caritas est” i „Caritas in veritate” papieża Benedykta XVI*, „Perspectiva” 26(2015), nr 1, s. 86; W. Przygoda, *Chrześcijanin świadkiem miłości w świecie. Refleksja pastoralna na podstawie encyklik papieża Benedykta XVI*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 58(2011), t. 3, s. 342.

⁴⁵ Por. Benedykt XVI, Encyklika „*Spe salvi*”, Tarnów 2007, 26.

⁴⁶ Por. Franciszek, Encyklika „*Laudato Si*”, Kraków 2015, 228, 231; A. Wysocki, *Bezinteresowność jako nowa zasada społeczna*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 23(2010), nr 2, s. 284.

⁴⁷ DCE 6.

wszechnej. Niezbędnym w integralnym rozwoju człowieka jest zatem przyjęcie logiki daru iłączenia z nią zasady bezinteresowności⁴⁸. Jak zaznacza Benedykt XVI w przemówieniu podczas audiencji dla przedstawicieli włoskich ruchów katolickiego laikatatu, „poprzez służbę w kulturze, poprzez solidarne działanie na rzecz tych, którzy są w potrzebie, oraz poprzez pracę”⁴⁹ dokonuje się praktyczne realizowanie zasady daru z siebie.

Benedykt XVI logikę bezinteresownego daru łączy z konkretnymi rozstrzygnięciami w sferze praktyki, które mają stanowić dla katolików swoistego rodzaju obszary do jej realizacji. Papież w swoim nauczaniu – w wyraźny sposób czyni to w encyklice *Caritas in veritate* – wskazuje na konieczność rozwijania różnych form przedsiębiorczości, które potrafią swój zysk traktować jako narzędzie do humanizacji rynku i społeczeństwa⁵⁰. Słowa Benedykta XVI w *Deus caritas est* mówią, że „Jezus identyfikuje się z potrzebującymi pomocy: głodnymi, spragnionymi, obcymi, nagimi, chorymi, więźniami”⁵¹. To wszystko wskazuje na potrzebę oddania się całkowicie na rzecz najbardziej potrzebujących. Owa postawa nacechowana wrażliwością zarówno na potrzeby materialne jak i duchowe, nie może ograniczać się jedynie na wyrażaniu współczucia, lecz ma się ona wyrażać w czynnej miłości.

Analizując drogi naprawy życia moralno-społecznego, które w swoim nauczaniu ukazuje Benedykt XVI, łatwo zauważyć, iż miłość jest wartością regulującą i rozwijającą społeczeństwo. Papież podkreśla, iż winno się ją realizować w duchu prawdy i sprawiedliwości. Miłość „tylko w prawdzie jaśnieje blaskiem i może być przeżywana autentycznie”⁵². Prawda z miłością są ściśle ze sobą związane, gdyż swoje wspólne źródło mają w Bogu, który jest wieczną Miłością i Prawdą absolutną. Człowiek świadcząc o miłości, uwiarygodnia prawdę w konkretnym życiu społecznym⁵³. Jak zaznacza papież, w kulturze bez prawdy, miłość staje się „łupem emocji oraz przypadkowych opinii jednostek, słowem nadużywanym i zniekształcanym aż po nabranie przeciwnego znaczenia. Prawda uwalnia miłość od wąskich dróg emocjonalności, pozbawiających ją treści relacyjnych i społecznych, i od fideizmu, pozbawiającego ją spojrzenia ludzkiego i uniwersalnego”⁵⁴. Wówczas, gdy miłość oświecona jest blaskiem prawdy, prze-

⁴⁸ Por. A. Wysocki, *Bezinteresowność jako nowa zasada społeczna...*, dz. cyt., s. 287.

⁴⁹ Benedykt XVI, „*Ewangelia daru i bezinteresowności*”. Przemówienie podczas audiencji dla przedstawicieli trzech włoskich ruchów katolickiego laikatatu (Watykan – 19 maja 2012), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 345(2012), nr 7-8, s. 27.

⁵⁰ Por. A. Bańka, *Misja katolików w świecie współczesnym według encykliki Benedykta XVI „Caritas in veritate”*. Studium analityczne, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 48(2015), nr 2, s. 333.

⁵¹ DCE 15.

⁵² CiV 3.

⁵³ Por. W. Przygoda, *Chrześcijanin świadkiem miłości w świecie...*, dz. cyt., s. 339.

⁵⁴ CiV 3; por. Benedykt XVI, „*Trzeba budować pokój oparty na prawdzie*”. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej (Watykan – 9 stycznia 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 282(2006), nr 4, s. 22.

jawia się jako prawdziwa miłość, stanowiąc jednocześnie autentyczny wyraz człowieczeństwa i podstawą budowania dobrych relacji między ludzkich⁵⁵.

Według papieża Benedykta XVI, jak człowiek potrafi własnymi siłami utworzyć małą lub wielką nieokreśloną wspólnotę, tak nie jest w stanie utworzyć wspólnoty prawdziwie braterskiej o uniwersalnym zasięgu. Taką jedność potrafi zaprowadzić tylko sam Bóg, który jest Miłością. Logika Bożego daru miłości nie odrzuca sprawiedliwości, gdyż jest ona nieodłączna od miłości⁵⁶. Miłość zawsze domaga się sprawiedliwości, gdyż nie można ofiarować drugiemu daru z siebie, na dając mu wprawdzie tego, co mu się należy zgodnie ze sprawiedliwością. W tym duchu Benedykt XVI wskazuje konkretne dyrektywy dla Kościoła, który ma czynić społeczeństwo bardziej sprawiedliwym, gdzie szanuje się wszystkie prawa poszczególnych osób i narodów. Zadaniem Kościoła jest dawanie świadectwa o miłości Chrystusowej wyrażającej się w dziełach sprawiedliwości, pokoju i rozwoju⁵⁷. Wielu świeckich prowadzi w tym zakresie działalność gospodarczą, społeczną, prawodawczą i kulturalną, zabiegając o rozwój wspólnego dobra. Są oni świadkami przyczyniając się do budowania sprawiedliwego porządku społecznego⁵⁸.

Papież Benedykt XVI w swoim nauczaniu, w kontekście problemu globalizacji, wskazuje na kolejne dwie niezwykle ważne drogi naprawy życia moralno-społecznego, którymi są postawa pomocniczości i solidarności. Jednak należy nadmienić, iż dla papieża globalizacja związana z chrześcijańską ideą jedności rodzaju ludzkiego, tchnięta chrześcijańską miłością, prawdą, sprawiedliwością społeczną i personalizmem nie stanowi zagrożenia, ale jest szansą na poprawę życia społecznego. „Prawda globalizacji jako procesu i jej fundamentalne kryterium etyczne wywodzą się z jedności rodziny ludzkiej i jej rozwoju w sferze dobra. Trzeba więc nieustannie angażować się, aby wspierać personalistyczny i wspólnotowy kulturowy kierunek procesu integracji planetarnej, otwarty na transcendencję”⁵⁹. Widząc w globalizacji szansę, Benedykt XVI wskazuje na jej szczególnie efektywną redystrybucję dóbr, pod warunkiem wypracowanego dobrego modelu zarządzania. Globalizacja, domaga się zatem władzy działającej w oparciu o zasadę pomocniczości⁶⁰. Benedykt XVI

⁵⁵ Por. M. Antoniewicz, *Integralny rozwój człowieka w ujęciu „Caritas in veritate” Benedykta XVI...*, dz. cyt., s. 273.

⁵⁶ Por. M. Kluz, *Wymagania miłości w życiu społecznym w świetle encyklik „Deus caritas est” i „Caritas in veritate” papieża Benedykta XVI*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 12(2017), s. 197.

⁵⁷ Por. Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, Kraków 2018, 77-94.

⁵⁸ Por. Benedykt XVI, *„Sprawiedliwość społeczna i ewangelizacja”. Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Rady «Cor Unum»* (Watykan – 13 grudnia 2009), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 320(2010), nr 2, s. 26; Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska „Verbum Domini”*, Kraków 2010, 100-101 (dalej: VD).

⁵⁹ CiV 42.

⁶⁰ Por. A. Bańka, *Misja katolików w świecie współczesnym według encykliki Benedykta XVI „Caritas in veritate”...*, dz. cyt., s. 336.

w przemówieniu do przedstawicieli Krajowego Stowarzyszenia Gmin Włoskich podkreśla, że zasada pomocniczości uznana jest za „wyras z niezbywalnej ludzkiej wolności». B owiem «subsidiarność jest nade wszystko pomocą dla osoby poprzez autonomię ciał pośredniczących. Owa pomoc jest udzielana, gdy osoba oraz podmioty społeczne nie radzą sobie same, i ma zawsze na celu emancypację, ponieważ sprzyja wolności i partycypacji poprzez branie na siebie odpowiedzialności» (CV 57). «Chodzi więc o zasadę szczególnie adekwatną w zarządzaniu globalizacją i kierowaniu jej w stronę prawdziwego rozwoju ludzkiego» (CV 57)⁶¹. Ponadto papież dookreśla, iż „zasada pomocniczości musi być ściśle powiązana z zasadą solidarności i na odwrót, ponieważ pomocniczość bez solidarności prowadzi do partykularyzmu społecznego, a solidarność bez pomocniczości przeradza się w opiekuńczość poniżającą potrzebującego człowieka”⁶².

Solidarność nie może być interpretowana jako pomoc, którą należy udzielić potrzebującym czy ubogim. Wskazuje ona raczej na wzajemną odpowiedzialność, gdyż wszyscy są zdani wzajemnie na siebie. Solidarność stanowiąca zasadę społeczną domaga się współodpowiedzialności państwa jak i wszystkich obywateli dla dobra społeczeństwa⁶³. Jak uświadamia papież Benedykt, „sprawiedliwość i solidarność nakazują, aby wspólnota międzynarodowa czuwała nad podziałem zasobów, zwracając przy tym uwagę na zapewnienie odpowiednich warunków do rozwoju krajom, które najbardziej tego potrzebują. Rzeczą tak samo konieczną – poza dążeniem do sprawiedliwości – jest umacnianie braterstwa, by budować społeczeństwa żyjące w harmonii, w których panuje zgoda i pokój, oraz rozwiązywanie pojawiających się problemów na drodze dialogu i negocjacji, a nie przy użyciu różnych form przemocy, której ofiarami są jedynie ludzie najbiedniejsi i najubożsi. Solidarność i braterstwo są ostatecznie wyrazem głębokiej miłości, jaką winniśmy okazywać naszym bliźnim”⁶⁴.

W obliczu tak wielu ataków wymierzonych w ludzkie życie papież Benedykt XVI podaje kilka konkretnych wskazań na drodze naprawy życia moralno-społecznego. Wartością fundamentalną, której nikt nie może pozbawić człowieka jest jego godność. Stanowi ona podstawę i źródło powszechnych i nienaruszalnych praw, które w skali życia społecznego są nadrzędną wartością. Ponadto należy zauważyć, że prawa człowieka mają charakter absolutny, gdyż przysługują każdej osobie, oraz integralny, co oznacza, że wszystkie pra-

⁶¹ Benedykt XVI, „*Bądźcie promotorami współpracy, solidarności i humanizmu*”. Przemówienie do przedstawicieli Krajowego Stowarzyszenia Gmin Włoskich (Watykan – 12 marca 2011), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 333(2011), nr 5, s. 18.

⁶² CiV 58.

⁶³ Por. J. Gocko, *Od „Sollicitudo rei socialis” do „Caritas in veritate”*. Solidarność kluczem do kwestii społecznej?, „Roczniki Teologii Moralnej” 59(2012), nr 4, s. 36.

⁶⁴ Benedykt XVI, „*Każdy człowiek musi mieć godziwe warunki życia*”. Przemówienie do nowych ambasadorów (Watykan – 29 maja 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 305 (2008), nr 7-8, s. 12.

wa stanowią w istocie o jedności, ciągłości i ważności mimo różnic jakie między nimi występują⁶⁵.

Benedykt XVI, który zawsze stawia osobę ludzką w centrum szeroko pojętego rozwoju czy działalności społecznej, podkreśla także znaczenie godności rodziny, która stanowi podstawową komórkę społeczną. W trosce o rodzinę papież wskazuje na kierunki działania na rzecz obrony wartości rodziny i jednocześnie podkreśla, iż niezwykle ważne znacznie posiada zachowanie przez nią tożsamości i godności. Podstawowym zadaniem na rzecz rodziny staje się jej uznanie i wspomaganie⁶⁶. Papież Benedykt jasno poucza, że „należy przy użyciu wszelkich środków prawnych wspomagać rodzinę – jej powstawanie i pracę wychowawczą w dzisiejszym niełatwym kontekście społecznym. Ta podstawowa dziedzina życia społecznego, jaką jest chronienie życia, z odwagą i miłością, we wszystkich jego fazach, dla chrześcijan pozostaje zawsze aktualnym, pilnym i niezbędnym polem do działalności apostołskiej i dawania ewangelicznego świadectwa [...]. Należy dawać konkretne świadectwo, że poszanowanie życia jest pierwszym warunkiem sprawiedliwości, który powinien być spełniany”⁶⁷.

Podsumowanie

Trzeba stwierdzić na podstawie powyższej refleksji, że papież Benedykt XVI odważnie wychodził naprzeciw temu wszystkiemu, co niósł ze sobą współczesny mu świat, chcąc w ten sposób przyczynić się do właściwego ukształtowania życia społecznego. Zabiegając tak usilnie o ład i porządek w życiu społecznym pragnął, aby moralnie zdrowe społeczeństwo nie tylko było porządką właściwego rozwoju człowieka, ale też kształtowało ludzi kierujących się sprawiedliwością, solidarnością, odpowiedzialnością i wrażliwością na potrzeby bliźnich. Jako papież odpowiedzialny za formowanie i umacnianie życia moralnego chrześcijan, dawał jasne wskazówki, co należy czynić, aby przezwyciężyć zło w życiu społecznym.

Benedykt XVI w swoim nauczaniu nie poprzestał tylko na samym zasygnalizowaniu dylematów moralno-społecznych, lecz ukazał środki i drogi, jakimi należy podążać, aby budować porządek społeczny. Wyraźnie podkreślał, że „nie ma rozumnego, pełnego i sensownego życia indywidualnego, społecznego i ogólnoludzkiego bez miłości, prawdy, Boga, moralności i bez Kościoła”⁶⁸. Odważnie głosił te wartości, które potrafią przemienić serce i niewłaści-

⁶⁵ Por. Benedykt XVI, „*Bez fundamentu etycznego prawom człowieka brak oparcia*”. *Przemówienie po koncercie z okazji 60-lecia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* (Watykan – 10 grudnia 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 310(2009), nr 2, s. 19; Benedykt XVI, „*Bioetyka i naturalne prawo moralne*”. *Przemówienie do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii «Pro Vita»* (Watykan – 13 lutego 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 322(2010), nr 5, s. 19-20; VD 101.

⁶⁶ Por. A. Proniewski, *Promocja rodziny w nauczaniu Benedykta XVI...*, dz. cyt., s. 23.

⁶⁷ Benedykt XVI, „*Aborcja nie rozwiązuje problemów społecznych*”..., dz. cyt., s. 41.

⁶⁸ K. Góźdz, *Teologia społeczno-polityczna Benedykta XVI w encyklice „Caritas in veritate”*..., dz. cyt., s. 47.

we, grzeszne postawy. Jego celem było kształtowanie świadomości moralnej człowieka i ciągle apelowanie do jego sumienia.

Papież Benedykt usilnie zabiegał o to, aby porządek społeczny został przeniknięty duchem Ewangelii. Starając się zaradzić złu, wskazywał więc na Chrystusa, który umacnia ludzkie serca do przezwyciężenia zagrożeń, inspirowanych działaniem złego ducha. Uświadamiał, że człowiek postępujący zgodnie z nauką Chrystusa jest nadzieją na doprowadzenie do rozwikłania naglających problemów globalnych⁶⁹. W swojej refleksji nie skupiał się na teoretyzowaniu moralnym, ale mocno akcentował praktyczne znaczenie swego posłannictwa, które wypływało z ewangelizacyjnej misji Kościoła. Dlatego jego nauczanie stanowi cenny wkład w rozwiązanie wielu aktualnie nabrzmiałych problemów społecznych.

* * *

The Care for the Moral Order of the Social Life in the Teachings of Pope Benedict XVI

Summary

Social issues have played an important role in the overall teaching of Pope Benedict XVI. Being aware of the existence of many disturbing threats to social life in all its dimensions, the Pope tried to indicate the direction of the solutions to some growing dilemmas. Trying to remedy evil, he pointed to Christ, who strengthens human hearts to overcome threats, inspired by the action of an evil spirit. In his teachings, the Pope raised awareness that a man following Christ is a hope for solving urgent social problems. His goal was not to consider the problems theoretically, but to shape the moral consciousness of a man and constantly appeal to his conscience. In this way, the teaching of Benedict XVI is an expression of the prophetic mission of the Church; is a call to repair the social life.

Keywords: Benedict XVI, social life, threats, moral renewal, Jesus Christ.

Bibliografia

- Antoniewicz M., *Integralny rozwój człowieka w ujęciu „Caritas in veritate” Benedykta XVI*, „Studia Gnesnensia” 26(2010), s. 265-277.
- Bańka A., *Misja katolików w świecie współczesnym według encykliki Benedykta XVI „Caritas in veritate”. Studium analityczne*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 48(2015), nr 2, s. 330-342.
- Benedykt XVI, „*Aborcja nie rozwiązuje problemów społecznych*”. Przemówienie do włoskiego Ruchu Obrony Życia (Watykan – 12 maja 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 304(2008), nr 6, s. 41-42.

⁶⁹ Por. B. Hordecki, *Nauczanie społeczne Benedykta XVI wobec współczesnych problemów globalnych...*, dz. cyt., s. 88.

- Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska „Verbum Domini”*, Kraków 2010.
- Benedykt XVI, „*Bądźcie promotorami współpracy, solidarności i humanizmu*”. Przemówienie do przedstawicieli Krajowego Stowarzyszenia Gmin Włoskich (Watykan – 12 marca 2011), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 333(2011), nr 5, s. 18-19.
- Benedykt XVI, „*Bez fundamentu etycznego prawom człowieka brak oparcia*”. Przemówienie po koncercie z okazji 60-lecia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (Watykan – 10 grudnia 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 310(2009), nr 2, s. 18-19.
- Benedykt XVI, „*Bioetyka i naturalne prawo moralne*”. Przemówienie do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii „Pro Vita” (Watykan – 13 lutego 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 322(2010), nr 5, s. 19-20.
- Benedykt XVI, „*Chrześcijanie winni dawać wierne świadectwo Ewangelii*”. Przemówienie podczas spotkania ekumenicznego w kościele św. Józefa (Nowy Jork – 18 kwietnia 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 304(2008), nr 6, s. 15-16.
- Benedykt XVI, „*Dawajcie świadectwo o Bogu w świecie współczesnym. Rozmowa z młodzieżą Rzymu i Lacjum na placu św. Piotra*” (Watykan – 6 kwietnia 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 284(2006), nr 6-7, s. 47-51.
- Benedykt XVI, Encyklika „*Caritas in veritate*”, Kraków 2009.
- Benedykt XVI, Encyklika „*Deus caritas est*”, Kraków 2006.
- Benedykt XVI, Encyklika „*Spe salvi*”, Tarnów 2007.
- Benedykt XVI, „*Ewangelia daru i bezinteresowności*”. Przemówienie podczas audiencji dla przedstawicieli trzech włoskich ruchów katolickiego laikatu (Watykan – 19 maja 2012), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 345(2012), nr 7-8, s. 27-28.
- Benedykt XVI, „*Gościnność, solidarność i praworządność*”. Przemówienie do władz regionu Lacjum oraz gminy i prowincji rzymskiej (Watykan – 12 stycznia 2012), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 341(2012), nr 3, s. 12-13.
- Benedykt XVI, „*Jan z Salisbury*”. Audiencja generalna (Watykan – 16 grudnia 2009), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 320(2010), nr 2, s. 51-52.
- Benedykt XVI, „*Każdy człowiek musi mieć godziwe warunki życia*”. Przemówienie do nowych ambasadorów (Watykan – 29 maja 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 305(2008), nr 7-8, s. 11-12.
- Benedykt XVI, „*Kiedy młodzi ludzie nie mają nadziei, społeczeństwo nie ma przyszłości*”. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady Kultury (Watykan – 7 lutego 2013), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 351(2013), nr 3-4, s. 21-23.
- Benedykt XVI, „*«Kryzys» sakramentu pokuty jest wyzwaniem przede wszystkim dla kapłanów*”. Przemówienie do uczestników kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarie Apostolską (Watykan – 11 marca 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 322(2010), nr 5, s. 33-34.
- Benedykt XVI, „*Kto chce budować pokój, musi chronić środowisko naturalne i ludzkie życie*”. Przemówienie do korpusu dyplomatycznego (Watykan – 11 stycznia 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 320(2010), nr 2, s. 41-44.
- Benedykt XVI, „*Niezbywalna wartość naturalnego prawa moralnego*”. Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Międzynarodowej Komisji Teologicznej (Watykan – 5 października 2007), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 298(2007), nr 12, s. 18-19.
- Benedykt XVI, „*Otwierajcie serca na dary Ducha Świętego*”. Przemówienie podczas czuwania młodzieży na hipodromie w Randwick (Sydney – 19 lipca 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 306(2008), nr 9, s. 25-29.
- Benedykt XVI, „*Otwórzmy się na Boga, by zapanował pokój*”. Przemówienie podczas spotkania z kardynałami, biskupami i pracownikami Kurii Rzymskiej (Watykan – 22 grudnia 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 290(2007), nr 2, s. 40-44.
- Benedykt XVI, „*Piękno prawdy o małżeństwie objawionej przez Chrystusa*”. Przemówienie do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej (Watykan – 27 stycznia 2007), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 293(2007), nr 5, s. 31-33.
- Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum caritatis”*, Tarnów 2007.

- Benedykt XVI, „Rodzina chrześcijańska wspólnotą wychowania i wiary”. *Przemówienie do uczestników Kongresu Diecezji Rzymskiej* (Watykan – 6 czerwca 2005), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 276(2005), nr 9, s. 30-33.
- Benedykt XVI, „Rozwijajcie dialog ze współczesną kulturą”. *Przemówienie do autorów i redaktorów czasopisma «La Civiltà Cattolica»* (Watykan – 17 lutego 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 284(2006), nr 6-7, s. 52-53.
- Benedykt XVI, „Sprawiedliwość społeczna i ewangelizacja”. *Przemówienie do uczestników sesji plenarnej Papieskiej Rady «Cor Unum»* (Watykan – 13 grudnia 2009), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 320(2010), nr 2, s. 26-27.
- Benedykt XVI, „Ściany nośne wolnego społeczeństwa”. *Przemówienie do członków korpusu dyplomatycznego* (Watykan – 7 stycznia 2013), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 350(2013), nr 2, s. 34-37.
- Benedykt XVI, „Trzeba budować pokój oparty na prawdzie”. *Przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej* (Watykan – 9 stycznia 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 282(2006), nr 4, s. 20-23.
- Benedykt XVI, „Trzeba wychować nowe pokolenia w duchu służby”. *Przemówienie podczas spotkania z członkami organizacji zajmujących się duszpasterstwem społecznym* (Fatima – 13 maja 2010), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 324(2010), nr 7, s. 23-24.
- Benedykt XVI, „Wy jesteście uczniami Chrystusa w dzisiejszym świecie”. *Przemówienie podczas spotkania z młodzieżą w Seminarium św. Józefa* (Nowy Jork – 19 kwietnia 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 304(2008), nr 6, s. 21-26.
- Benedykt XVI, „Zachowujcie i pogłębiajcie waszą wiarę”. *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. na placu Piłsudskiego* (Warszawa – 26 maja 2006), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 284(2006), nr 6-7, s. 22-24.
- Benedykt XVI, „Życie jest poszukiwaniem prawdy, dobra i piękna”. *Przemówienie podczas spotkania z młodzieżą na nadbrzeżu Barangaroo* (Sydney – 17 lipca 2008), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 306(2008), nr 9, s. 13-16.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska „Christus vivit”*, Kraków 2019.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, wyd. II, Kraków 2013.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska „Gaudete et exsultate”*, Kraków 2018.
- Franciszek, *Encyklika „Laudato Si'”*, Kraków 2015.
- Gocko J., *Od „Sollicitudo rei socialis” do „Caritas in veritate”*. *Solidarność kluczem do kwestii społecznej?*, „Roczniki Teologii Moralnej” 59(2012), nr 4, s. 31-43.
- Góźdz K., *Teologia społeczno-polityczna Benedykta XVI w encyklice „Caritas in veritate”*, „Roczniki Teologii Dogmatycznej” 57(2016), t. 2, s. 39-48.
- Hordecki B., *Nauczanie społeczne Benedykta XVI wobec współczesnych problemów globalnych*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2(2010), s. 81-92.
- Kluz M., *Orędzie o miłości bliźniego w świetle encyklik „Deus caritas est” i „Caritas in veritate” papieża Benedykta XVI*, „Perspectiva” 26(2015), nr 1, s. 78-92.
- Kluz M., *Wymagania miłości w życiu społecznym w świetle encyklik „Deus caritas est” i „Caritas in veritate” papieża Benedykta XVI*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 12(2017), s. 191-210.
- Lubiński D., *Przyczyny rozpadu małżeństwa i rodziny w nauczaniu Benedykta XVI*, „Teologia i Moralność” 16(2014), nr 2, s. 183-200.
- Mariański J., *Permisywizm i relatywizm moralny młodzieży naturalnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 35(2010), s. 97-120.
- Proniewski A., *Promocja rodziny w nauczaniu Benedykta XVI*, „Studia nad Rodziną” 16(2012), nr 1-2, s. 26.
- Przygoda W., *Chrześcijanin świadkiem miłości w świecie. Refleksja pastoralna na podstawie encyklik papieża Benedykta XVI*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 58(2011), t. 3, s. 335-348.

- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 526-606.
- Warzeszak J., *«Dyktatura» relatywizmu w ujęciu Benedykta XVI*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 24(2011), nr 1, s. 291-322.
- Wysocki A., *Bezinteresowność jako nowa zasada społeczna*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 23(2010), nr 2, s. 283-294.

KS. DANIEL KOWALSKI*

Triduum Paschalne w czasie pandemii koronawirusa w 2020 roku

Pandemia koronawirusa, która opanowała świat nie wyłączając Polski skłania do podjęcia refleksji tak nad życiem społecznym, jak i religijnym. Wirus o nazwie SARS-CoV-2 zaczął się rozprzestrzeniać na przełomie 2019 i 2020 roku i znacząco wpłynął na bieg historii. Każde państwo stanęło wobec problemów, które dotąd były nieznane, a ich główną troską stała się walka o zdrowie i życie swoich obywateli.

Również w Kościele ujawniło się wiele zjawisk, które dotychczas nie były spotykane. Ograniczenie liczby uczestników liturgii sprawiło, że kościoły opustoszały z dnia na dzień. Ponieważ liturgie w kościołach można było celebrować w tylko małych grupach, to centrum ich przeżywania stała się rodzina. Ponadto wielu kapłanów komunikowało się ze swoimi parafianami za pomocą środków społecznego przekazu¹. W dużym stopniu to dzięki mediom możliwe było uczestnictwo w Eucharystii.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie sposobów przeżywania liturgii Triduum Paschalnego w czasie pandemii koronawirusa w 2020 r. na tle ich obchodów w latach wcześniejszych. Chodzi tu głównie o wskazanie zmian i ich skutków, które, w wyniku różnego rodzaju obostrzeń, miały miejsce zarówno w liturgii celebrowanej w kościołach, jak również w nabożeństwach sprawowanych w polskich rodzinach. Najpierw zostanie przedstawiony zarys Triduum Paschalnego. Następnie będą omówione poszczególne dni ze zwróce-

* ks. Daniel Kowalski – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4302-1456>; e-mail: kowalski.daniel@wp.pl

¹ Por. *List Prezydium Konferencji Episkopatu Polski do Kapłanów na Wielki Czwartek 2020 roku*, <https://diecezja.pl/aktualnosci/list-prezydium-konferencji-episkopatu-polski-do-kaplanow-na-wielki-czwartek-2020-roku/> (dostęp: 24.10.2020); *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000566/O/D20200566.pdf> (dostęp: 25.11.2020).

niem uwagi na udział wiernych w czynnościach liturgicznych czy to w kościele, czy w domu. Do tego celu zostaną wykorzystane rozporządzenia Stolicy Apostolskiej, Konferencji Episkopatu Polski oraz wybranych diecezji polskich.

Triduum Paschalne centrum roku liturgicznego

Liturgia Wielkiego Tygodnia, a w sposób szczególny Triduum Paschalne go jest sercem liturgii i religii chrześcijańskiej. Cechuje ją wielkie bogactwo znaków, które spotka się tylko w tych świętych dniach. Ten najważniejszy okres całego roku liturgicznego obfituje w specjalne modlitwy i ceremonie, a każda z nich swoją historią sięga początków wiary chrześcijańskiej².

Samej nazwy Triduum Paschalne zaczęto używać dopiero w 1929 r.³ Upowszechnił ją papież Pius XII. Wcześniej posługiwano się nazwą Triduum Sacrum. Triduum Paschalne rozpoczyna się liturgią Wieczery Pańskiej, a kończy II Nieszporami Niedzieli Wielkanocy⁴. Nie chodzi tu o liczbę dni, lecz o kolejne wydarzenia, które miały po sobie miejsce: uczta pożegnalna połączona z ofiarą na krzyżu, spoczynek w grobie i zmartwychwstanie Jezusa⁵. Dlatego czas ten określono jako „Triduum Chrystusa ukrzyżowanego, pogrzebanego i zmartwychwstałego”. Wydarzenia te nazywamy Triduum Paschalnym, ponieważ wtedy uobecnia się i urzeczywistnia misterium Paschy, tj. przejścia Pana z tego świata do Ojca. Przez sprawowanie tego misterium w znakach liturgicznych i sakramentalnych Kościoł jednoczy się wewnętrznie z Chrystusem – swoim Oblubieńcem⁶.

W *Ogólnych normach roku liturgicznego i kalendarza rzymskiego* czytamy: „Ponieważ dzieło odkupienia ludzi i doskonałego uwielbienia Boga Chrystus dokonał przez paschalne misterium swojej błogosławionej Męki, przez które umierając zniweczył śmierć i zmartwychwstając przywrócił nam życie, święte Triduum Męki i Zmartwychwstania Pańskiego jaśniej jako szczyt roku liturgicznego. Takie znaczenie, jakie niedziela ma w tygodniu, uroczystość Wielkanocy ma w roku liturgicznym”⁷.

Poprzez uczestnictwo w liturgii Triduum Paschalnego wierni zanurzają się w Paschę Chrystusa i razem z Nim ją przeżywają⁸. Na skutek pandemii koronawirusa i związanych z nim obostrzeń epidemicznych w czasie najważniejszych świąt – kościoły opustoszały. Pierwszy raz od czasu wojny kapłani nie

² Por. B. Nadolski, *Rozważania na Święte Triduum Paschalne – Najważniejsze Dni*, Kraków 2002, s. 5.

³ Por. I. Schuster, *Liber sacramentorum*, t. 3, Bruxelles 1929, s. 19-38.

⁴ *Ogólne normy roku liturgicznego i kalendarza*, nr 19, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2010, s. [79].

⁵ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991, s. 65.

⁶ M. Maciejewski, *Agenda Parafialna: Nabożeństwa, Modlitwy, Błogosławieństwa*, Ełk 2002, s. 144.

⁷ *Ogólne normy roku liturgicznego i kalendarza*, nr 18, dz. cyt.

⁸ D. Kwiatkowski, *Paschalny wymiar obrzędu Mandatum podczas Mszy Wieczery Pańskiej Wielkiego Czwartku*, „Liturgia Sacra” 18(2012), nr 2, s. 344.

mogli sprawować świętych obrzędów wraz ze swoimi wiernymi. Dlatego niejednokrotnie celebracje liturgiczne przeżywali w samotności, a wierni w swoich domach w gronie rodzinnym⁹. Już z tego powodu była to sposobność do ponownego odkrycia Paschy Jezusa¹⁰.

Wielki Czwartek – Liturgia Wieczery Pańskiej

Celebracja Wieczery Pańskiej rozpoczyna Święte Triduum Paschalne, o którym Konstytucja o Liturgii mówi, że „jaśniej jako szczyt roku liturgicznego”¹¹. Mszę Świętą Wieczery Pańskiej sprawuje się w godzinach wieczornych. Zgodnie z najdawniejszą tradycją zakazuje się tego dnia sprawowania wszelkich Mszy Świętych bez udziału ludu. Z racji na czas pandemii koronawirusa Kongregacja ds. Kultu i Dyscypliny Sakramentów wyjątkowo w tym dniu zgodziła się, aby księża mogli odprawiać Msze Święte bez udziału wiernych¹². Metropolita Przemyski zwrócił uwagę, że kapłani, którzy nie mieli możliwości odprawiania Mszy Świętej, zamiast niej odmawiali nieszpory¹³. Sprawując Eucharystię kapłani jakby na nowo musieli stanąć przy ołtarzu, a wierni w swoich domach, by odkryć obecność Jezusa w łamiącym się chlebie i na nowo odczytać Jego słowa, gesty, aby uświadomić sobie, jakie powinny być motywy naszego postępowania i perspektywy naszego chrześcijańskiego życia¹⁴.

W czasie Ostatniej Wieczery Pan Jezus podkreślił ważność przykazania miłości bliźniego. „Przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali tak, jak Ja was umiłowałem; żebyście i wy tak się miłowali wzajemnie. Po tym wszyscy poznają, żeście uczniami moimi, jeśli będziecie się wzajemnie miłowali” (J 13, 34-3).

W Wieczerniku, kiedy to Jezus obmył swoim uczniom nogi, nadał tym czynnościom nową rangę. W tym geście pokory znajduje się całe streszczenie ziemskiej wędrówki Chrystusa. Najbardziej wyrazistym znakiem w całej liturgii wielkoczwartkowej jest obrzęd obmycia nóg, który nazywa się *mandatum*,

⁹ Por. *List Prezydium Konferencji Episkopatu Polski do kapłanów na Wielki Czwartek 2020 roku*, dz. cyt.

¹⁰ Por. K. M. Kaproń, *Teologia w czasach pandemii*, „Życie Duchowe” 104(2020), s. 7; M. P. Moore, *¿UnDios 'anti-pandemia', unDios 'post-pandemia' o unDios 'en-pandemia'?*, https://www.religiondigital.org/opinion/Michael-Moore-Dios-anti-pan-demia-post-pandemia-teologia-coronavirus-jesus-salvacion-hombres_0_2216178370.html (dostęp: 25.11.2020).

¹¹ Por. I. Kopaczaw, *Czas zbawienia i wyboru Chrystusa*, https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/echo201812_czas.html (dostęp: 25.11.2020).

¹² Por. *Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów dot. obchodów Wielkanocy w czasie epidemii*, <https://ekai.pl/dokumenty/dekret-kongregacji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-dot-obchodow-wielkanocy-w-czasie-epidemii> (dostęp 4.11.2020).

¹³ *Zarządzenie Metropolity Przemyskiego z 25 marca 2020 r.*, L. dz. 462/021/2020, <http://rowne.przemyska.pl/2020/03/30/zarzadzenie-metropolity-przemyskiego-z-25-marca-2020-r-sr-25-mar-2020-archidiecezja-przemysl-25-marca-2020-r-l-dz-462-021-2020/> (dostęp: 4.11.2020).

¹⁴ Por. R. Kempiak, *Święte Triduum Paschalne. Wezwanie do nowego życia*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 5(1997), nr 2, s. 214.

czyli przykazanie¹⁵. Sam obrzęd obmycia nóg jest fakultatywny, jednakże z chęcią się, aby był sprawowany w kościołach¹⁶. Jednakże w czasie pandemii obrzęd ten należało pominąć¹⁷. W czasie Mszy Wieczerzy Pańskiej sprawowanej przez papieża Franciszka obrzęd ten nie miał miejsca. Natomiast wielokrotnie podkreślano, że posługę *mandatum* pełnili lekarze, pracownicy służby zdrowia, wolontariusze i inni, którzy opiekowali się chorymi i umierającymi. Papież Franciszek nawiązał do tej posługi w swojej homilii¹⁸.

Między XIII a XV wiekiem po Mszy Wieczerzy Pańskiej w Kościele na Zachodzie zaczęto praktykować przeniesienie Najświętszego Sakramentu do miejsca, w którym w nocy można było towarzyszyć Chrystusowi poprzez czuwanie¹⁹. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów informowała o tym, że taką procesję należy pominąć²⁰. Większość biskupów wydała także rozporządzenia, aby po modlitwie po komunii kapłan przed Najświętszym Sakramentem wraz ze zgromadzonymi w świątyni śpiewał „Sław języku tajemnicę”, a następnie przeniósł Najświętszy Sakrament do tabernakulum. Natomiast Metropolita Krakowski zachęcił, aby zgodnie z polską tradycją zachować obrzęd przeniesienia Najświętszego Sakramentu do tzw. Ciemnicy²¹. Następnie po zakończonej liturgii jak zwykle następowało zdjęcie obrusów z ołtarza²².

¹⁵ D. Kwiatkowski, *Paschalny wymiar obrzędu Mandatum...*, dz. cyt., s. 347n.

¹⁶ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, dz. cyt., s. 66.

¹⁷ Por. *Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z wytycznymi odnośnie do sprawowania Triduum Paschalnego*, <https://misyjne.pl/dekret-kongregacji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-o-celebrewaniu-wielkanocy-w-czasie-epidemii/> (dostęp: 11.11.2020); *Wskazania prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla Biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach*, <https://przemyska.pl/2020/03/21/wskazania-prezydium-kep-dla-biskupow-odnosnie-do-sprawowania-czynnosci-liturgicznych-w-najblizszych-tygodniach/> (dostęp: 11.01.2020); Biskup Kielecki, *Dekret Biskupa Kieleckiego ws. celebracji Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalnego*, https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_ws_celebracji_wielkiego_tygodnia_2020_0.pdf (dostęp: 11.01.2021).

¹⁸ Por. W. Kućko, *Papież, który zaskoczył Sorrentino*, <http://wiesz.com.pl/2020/04/20/papiez-ktory-zaskoczył-sorrentino/> (dostęp: 14.11.2020).

¹⁹ Por. S. Czerwik, *Msza wieczerzy Pańskiej Wielkiego Czwartku*, w: *Święte Triduum Paschalne. Komentarze biblijno-liturgiczne i medytacje*, Kielce 2001, s. 30.

²⁰ Por. *Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów dot. obchodów Wielkanocy w czasie epidemii*, dz. cyt.

²¹ Por. *Wskazania na święte Triduum Paschalne 2020 roku – Metropolia Krakowska*, <https://diecezja.pl/aktualnosci/wskazania-na-swiete-triduum-paschalne-2020-roku/> (dostęp: 4.11.2020). Czuwanie w kaplicy adoracji nawiązuje do modlitwy Jezusa po zakończeniu Wieczerzy, kiedy udał się na Górę Oliwną, aby tam modlić się i do Jego polecenia danego uczniom: „Czuwajcie i módlcie się, abyś nie uległ pokusie; duch wprawdzie ochoczy, ale ciało słabe” (Mt 26, 41). Tam przeżywał trwogę wiedząc, że wkrótce umrze, ale oddawał się całkowicie woli swego Ojca: „Ojcie mój, jeśli nie może Mnie ominąć ten kielich i muszę go wypić, niech się stanie wola Twoja”. Kaplica adoracji jest naszym towarzyszeniem Jezusowi w ostatnich chwilach przed Jego śmiercią na drzewie krzyża. Adoracja ta powinna trwać do popołudniowej Liturgii Wielkiego Piątku.

²² W pierwszych wiekach Kościoła zawsze po skończeniu Mszy Świętej zdejmowano z ołtarza obrusy. Dzisiaj jednak ta czynność ma znaczenie symboliczne. Ołtarz jak wiadomo przedstawia samego Chrystusa Pana. Uroczyste obnażenie ołtarzy przypomina, że w czasie męki

Wielki Piątek

Ze względu na pandemię koronawirusa obchody liturgii wielkopiątkowej w 2020 r. miały wyjątkowy charakter. Kapłan ubrany w czerwone szaty w milczeniu sam zbliżał się do ołtarza, aby przed nim paść twarzą do ziemi na znak ukorzenia się człowieka, a także wyrazić ból i smutek Kościoła²³. W ten sposób Kościół sprawuje uroczystą liturgię powstrzymując się od odprawiania Najświętszej Ofiary. Liturgia Wielkiego Piątku składa się z czterech części: liturgii słowa, adoracji krzyża, komunii świętej i procesji do Grobu Pańskiego. Tego dnia modlitwa powszechna przybiera wyjątkowy i uroczysty charakter, a Kościół stara się pamiętać o wszystkich²⁴. Podczas pandemii Kościół modlił się również za tych, którzy zachorowali na koronawirusa oraz za wszystkich, którzy zmarli z jego przyczyny. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów na mocy uprawnień udzielonych jej przez Ojca Świętego Franciszka i mając możliwość, której Mszał rzymski udziela biskupom diecezjalnym na wypadek szczególnie poważnej i publicznej potrzeby wydała dekret z propozycją dodatkowego wezwania do modlitwy wiernych w Wielki Piątek 2020 roku. Intencję zatytułowano „za wszystkich udręczonych trwającą epidemią”²⁵. Brzmi ona: „Módlmy się za wszystkich udręczonych trwającą epidemią, aby nasz Bóg i Pan przywrócił chorym zdrowie, dał siły tym, którzy się nimi opiekują, pocieszył płaczące rodziny, a zmarłym dał pełnię odkupienia”²⁶.

Niektóre diecezje w Polsce dokonały pewnych zmian w tej modlitwie. Np. w diecezji częstochowskiej można było usłyszeć następującą treść modlitwy: „Módlmy się za ludzkość zagrożoną niewidzialną i podstępłą chorobą, za wszystkich cierpiących z powodu epidemii i tych, którzy się o nich troszczą, aby Pan obdarzył ich siłą i zdrowiem, zmarłych doprowadził do Królestwa Niebieskiego, a nas wszystkich umocnił niegasnącą nadzieją”²⁷.

odarto Zbawiciela z szat, usiłując zbezcześcić Jego ludzką godność. Por. F. Małaczyński, *Nowa Liturgia Wielkiego Tygodnia*, Warszawa 1959, s. 66.

²³ Por. S. Czerwik, *Liturgia Wielkiego Piątku*, w: *Święte Triduum Paschalne...*, dz. cyt., s. 96. Kapłan pada na twarz (*prostratio*) lub klęczy i przez chwilę modli się w milczeniu. Prostracja została przyjęta z tradycji Starego Testamentu i nawiązuje do zwyczajów dworu cesarskiego w Bizancjum. „Padanie na twarz” oznacza uniżenie się i pokorną modlitwę prośby kierowaną do Boga. Por. Cz. Krakowiak, *Święte Triduum Paschalne w mszale rzymskim Pawła VI i w Liturgii Godzin*, Sandomierz 2017, s. 52.

²⁴ M. Maciejewski, *Agenda Parafialna...*, dz. cyt., s. 150.

²⁵ *Dekret Stolicy Apostolskiej ws. wezwania do modlitwy wiernych w Wielki Piątek*, [https://www.gosc.pl/doc/6242459.Dekret-Stolicy-Apostolskiej-ws-wezwania-do-modlitwy-wiernych-\(dostep:6.11.2020\)](https://www.gosc.pl/doc/6242459.Dekret-Stolicy-Apostolskiej-ws-wezwania-do-modlitwy-wiernych-(dostep:6.11.2020)).

²⁶ Tamże.

²⁷ Arcybiskup Metropolita Częstochowski, *Zarządzenie w sprawie sprawowania sakramentów świętych oraz organizacji pracy duszpasterskiej w ostatnich tygodniach Wielkiego Postu, w Wielkim Tygodniu i w czasie Triduum Paschalnego*, <https://archiczesz.pl/zapowiedzi/zarządzenie-w-sprawie-sprawowania-sakramentow-swietych-oraz-organizacji-pracy-duszpasterskiej-w-ostatnich-tygodniach-wielkiego-postu-w-wielkim-tygodniu-i-w-czasie-triduum-paschalnego,1585141819.html> (dostęp: 6.11.2020). Na czas pandemii koronawirusa został także

Po zakończeniu modlitwy powszechnej następuje druga część liturgii, tj. adoracja krzyża. W 2020 r. z racji na małą ilość osób i posługujących przy ołtarzu krzyże były już przygotowane w prezbiterium. Kapłan jak zwykle unosił krzyż i śpiewał: „Oto drzewo Krzyża”. Po trzykrotnym zaintonowaniu następowała indywidualna adoracja Krzyża²⁸. Metropolita Gnieźnieński zdecydował, aby zastosować pierwszą formę ukazania Krzyża przewidzianą przez Mszał rzymski. Akt adoracji Krzyża przez pocałunek zarezerwował wyłącznie dla celebransa. Obecni adorowali Krzyż trzymany przez celebransa, przez dłuższą chwilę klęcząc²⁹. Ponadto w czasie adoracji Krzyża Metropolita Gdański zalecił odśpiewanie suplikacji w intencji ustania pandemii koronawirusa³⁰.

Za każdym razem liturgia Wielkiego Piątku prowadzi od adoracji Krzyża do wspólnoty z Chrystusem w Komunii Świętej. Dzięki tym znakom zauważa się, że istnieje ścisły związek między ofiarą Jezusa na drzewie Krzyża, a Eucharystią³¹. Ostatnim aktem liturgicznym tego dnia jest procesja do Grobu Pańskiego³². Po modlitwie po komunii Najświętszy Sakrament w monstancji umieszcza się we wcześniej przygotowanym miejscu. Pandemia koronawirusa nie wpłynęła na zmianę zwyczaju adoracji Najświętszego Sakramentu³³.

przygotowany formularz mszalny przez Kongregację ds. spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zatytułowany „W czasie epidemii” W modlitwie tej zawarte są m.in. prośby o wieczne życie dla zmarłych, pociechę dla płaczących, uzdrowienie dla chorych, pokój dla umierających, siłę dla tych, którzy poświęcają się w służbie zdrowia oraz o ducha mądrości dla sprawujących władzę i o odważną życzliwość wobec wszystkich dla każdego z wiernych. Por. *Dekret Stolicy Apostolskiej ws. Mszy Świętej na czas pandemii*, w: *Konferencja Episkopatu Polski*, <https://episkopat.pl/dekret-stolicy-apostolskiej-ws-mszy-swietej-na-czas-pandemii/> (dostęp: 25.11.2020).

²⁸ Por. S. Czerwik, *Liturgia Wielkiego Piątku*, dz. cyt., s. 59-60.

²⁹ Por. *Triduum Paschalne – rozporządzenie*, <http://prymasypolski.pl/triduum-paschalne-rozpoczynanie-prymasa-polski/> (dostęp: 6.11.2020). W czasie celebracji liturgii Wielkiego Piątku w Rzymskiej Bazylice w centrum ustawiono krucyfiks z kościoła św. Marcelego, został on okryty czerwonym welonem, który symbolizował jakby krew i pot samego Chrystusa, który cierpi w swoich członkach na całym świecie. Przed krzyżem modlitwa za cały świat, a także dołączona „za udręczonych trwającą pandemią”. Po modlitwie uroczyste odsłonięcie krzyża i pocałunek, który uczynił sam papież w imieniu całej ludzkości. Por. W. Kućko, *Papież, który zaskoczył Sorrentino*, dz. cyt.

³⁰ *Dekret metropolity gdańskiego o celebracji Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalnego*, <https://ekai.pl/dekret-metropolity-gdanskiego-o-celebracji-wielkiego-tygodnia-i-triduum-paschalnego-d583191/> (dostęp: 6.11.2020).

³¹ Por. M. Maciejewski, *Agenda Parafialna...*, dz. cyt., s. 150; P. W. Kosiak, *Pascha Jezusa Chrystusa*, „*Studia Elckie*” 19(2017), nr 4, s. 441-442.

³² W Polsce oraz niektórych krajach (Anglia, Niemcy, Francja) po Komunii Świętej na ołtarzu wystawia się Najświętszy Sakrament w monstancji okrytej białym welonem, okadza i przynosi w procesji do „Grobu”. Jest nim często boczna kaplica albo ołtarz z tabernakulum, w którym przechowuje się Najświętszy Sakrament. Miejsce to powinno być odpowiednio udekorowane (kwiaty, świece) tak, aby uwaga wiernych skupiała się na Chrystusie w monstancji, a nie na Jego figurze leżącej w grobie.

³³ Por. *Szczegółowe wskazania na Wielki Tydzień 2020 dla duchowieństwa i wiernych diecezji świdnickiej*, <https://www.niedziela.pl/artukul/51254/Szczegolowe-wskazania-na-Wielki-Tydzien> (dostęp: 11.01.2021).

Wielka Sobota i Wigilia Paschalna

Wielka Sobota jako dzień zwątpienia i stawiania pytań, a także czas smutku i niepewności nabrał szczególnego charakteru w czasie pandemii koronawirusa. Wielkosobotnia liturgia jest najważniejszą i najbardziej wzniosłą uroczystością roku liturgicznego³⁴. Autor Starożytnej homilii na Świętą i Wielką Sobotę oddając doniosłość tego dnia mówi: „Co się stało? Wielka cisza spowiła ziemię; wielka na niej cisza i pustka. Cisza wielka, bo Król zasnął. Ziemia się przeleżała i zamilkła, bo Bóg zasnął w ludzkim ciele, a wzbudził tych, którzy spali od wieków. Bóg umarł w ciele, a poruszył Otchłań. Idzie, aby odnaleźć pierwszego człowieka, jak zgubioną owieczkę”³⁵.

Wielka Sobota to również czas oczekiwania, przygotowania i modlitwy na triumfalne zmartwychwstanie Syna Człowieczego. W sposób szczególny Kościół pragnie, aby tego dnia wierni adorowali Jezusa w Najświętszym Sakramencie. Uobecnia On Chrystusa, który został ukrzyżowany i spoczywa w grobie³⁶.

Zgodnie z tradycją w Wielką Sobotę przed południem błogosławi się w kościołach pokarmy na stół wielkanocny. Obrzęd ten jest wyrazem radości ze Zmartwychwstania wyrażanej przy stole wielkanocnym³⁷. Tegoroczne błogosławieństwo przybrało inną formę. Wierni nie przynosili pokarmów do świątyni z racji na obostrzenia, ale zostali zachęcani, aby według przygotowanego obrzędu głowa rodziny przewodniczyła modlitwie błogosławieństwa przy stole. Tego rodzaju nowa sytuacja stała się okazją do refleksji nad wartością modlitwy wspólnotowej i większego szacunku do kultywowanych tradycji³⁸.

W godzinach wieczornych w zamkniętych świątyniach gromadzili się kapłani wraz z małą grupą wiernych, aby przeżywać najważniejszą i największą liturgię całego roku kościelnego. Każda z czterech części: liturgia światła, liturgia słowa, liturgia chrzcielna i liturgia eucharystyczna zawiera głęboką symbolikę, obejmującą przeszłość, teraźniejszość oraz przyszłość. Wszystkie one są obrazem paschy Chrystusa i chrześcijanina³⁹.

Chociaż liturgia Wigilii Paschalnej przepełniona jest wieloma znakami, to ze względu na stan epidemiologiczny biskupi rezygnowali z pewnych form lub je upraszczali. Zazwyczaj tego dnia wierni gromadzą się przed świątynią, gdzie wcześniej przygotowuje się ogień. Kapłan dokonuje poświęcenia ognia i pas-

³⁴ Por. M. Maciejewski, *Agenda Parafialna...*, dz. cyt., s. 160; Konferencja Episkopatu Polski, *Ceremoniał Liturgicznej Posługi Biskupów*, Warszawa 2013, pkt. 341.

³⁵ *Starożytna homilia na Świętą i Wielką Sobotę*, w: *Liturgia godzin*, t. 2, Poznań 1984, s. 386.

³⁶ Por. Cz. Krakowiak, *Święte Triduum Paschalne...*, dz. cyt., s. 64.

³⁷ Por. M. Maciejewski, *Agenda Parafialna...*, dz. cyt., s. 402.

³⁸ Por. *Dekret Metropolity Gdańskiego o celebracji Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalnego w stanie epidemii*, <https://ekai.pl/dekret-metropolity-gdanskiego-o-celebracji-wielkiego-tygodnia-i-triduum-paschalnego-d583191/> (dostęp: 11.11.2020); *Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla Biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach*, dz. cyt.

³⁹ K. Lika, *Symbolika liturgii Wigilii Paschalnej*, <http://docplayer.pl/30946048-Symbolika-liturgii-wigilii-paschalnej.html> (dostęp: 30.11.2020).

chału. Tym razem biskupi zalecili, aby ten obrzęd pominąć zgodnie z *Dekretem Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów*. Natomiast wewnątrz świątyni należało przygotować miejsce na zapaloną już świecę paschalną. Pomijano procesję i śpiewano radosne orędzie wielkanocne, czyli Exultet⁴⁰. Np. Biskup Płocki w zarządzeniu na Triduum Paschalne napisał, aby paschał został zapalony od świecy lub znicza i jeden raz następował śpiew: „Światło Chrystusa”, a po nim „Orędzie Paschalne”⁴¹.

W większości diecezji zachęcano, aby z liturgii słowa odczytać wszystkie przewidziane czytania. Natomiast w czasie liturgii chrzcielnej pomijano poświęcenie wody i pokropienie wiernych. Przeprowadzono tylko odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych⁴².

Poranek wielkanocny

W Polsce uroczystym ogłoszeniem Zmartwychwstania Chrystusa i zaproszeniem do udziału w Jego triumfie jest procesja rezurekcyjna. Może ona mieć miejsce bezpośrednio po Wigilii Paschalnej lub w Niedzielę Wielkanocy rano. Procesja ta jest wyznaniem wiary⁴³. Towarzyszą jej bijące dzwony i śpiew pieśni. Na czas pandemii koronawirusa w parafiach opuszczano procesję. Przy śpiewie i biciu dzwonów przenoszono Najświętszy Sakrament z Grobu Pańskiego i umieszczano Go na ołtarzu. Po śpiewie hymnu *Ciebie, Boga wysławiamy* i błogosławieństwie kapłani dodatkowo udzielali błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem w drzwiach kościoła lub przed jego bramami⁴⁴.

Triduum Paschalne w rodzinie

Pod wieloma względami uroczystości Wielkanocne w 2020 r. przebiegały inaczej niż zwykle. Mimo to biskupi zachęcali swoich wiernych, aby dobrze wykorzystali ten czas i odpowiednio się do niego przygotowali. Podkreślano, że poszczególne celebracje można przeżywać za pośrednictwem mediów spo-

⁴⁰ Por. Arcybiskup Metropolita Częstochowski, *Zarządzenie w sprawie sprawowania sakramentów świętych oraz organizacji pracy duszpasterskiej w ostatnich tygodniach Wielkiego Postu, w Wielkim Tygodniu i w czasie Triduum Paschalnego*, dz. cyt.

⁴¹ Por. *Okólnik Kurii Diecezjalnej Płockiej 12/2020*, <https://www.diecezjaplocka.pl/dla-ksiezy/okolnik/okolnik-122020/> (dostęp: 30.11.2020).

⁴² W Rzymie także nie było obrzędów chrzcielnych. Zamiast tłumów wiernych i tysięcy kwiatów z Holandii, sprowadzanych co roku dla uświetnienia obchodów, Franciszkowi towarzyszyły nieme posągi bazyliki Piotrowej – założyciele zgromadzeń zakonnych, które od wieków przekuwają słowa Zmartwychwstałego w czyny miłości. I jeszcze jeden znak – ikona *Saluspopuli Romani*, od tyłu dni towarzysząca liturgiom papieskim, której kopię pierwsi jezuici zawsze zabierali na swoje wyprawy misyjne. Po oddaniu jej czci – papież – patrząc na zupełnie pustą nawę bazyliki – udzielił kolejny raz błogosławieństwa Urbi et orbi, zapewniając świat, że „wszystko będzie dobrze”. Por. W. Kućko, *Papież który zaskoczył Sorrentino*, dz. cyt.

⁴³ Por. Cz. Krakowiak, *Święte Triduum Paschalne...*, dz. cyt., s. 92.

⁴⁴ Por. Biskup Włocławski, *Dekret o obchodach Świąt Wielkanocnych w stanie epidemii*, https://www.diecezja.wloclawek.pl/files/download_news/1585400588.pdf (dostęp: 16.11.2020).

lecznościowych, Radia Maryja czy Telewizji Trwam. Nabożeństwa w czasie Triduum Paschalnego były transmitowane także przez ogólnopolskie i regionalne media. Internet stał się pośrednikiem, dzięki któremu można było uczestniczyć w liturgii sprawowanej również we własnej parafii⁴⁵.

W niektórych diecezjach zostały przygotowane specjalne przewodniki, które służyły pomocą w przeżywaniu Triduum Paschalnego w rodzinie. Zachęcano w nich, aby w domach przygotować konkretne miejsce do modlitwy⁴⁶.

W Wielki Czwartek zachęcano, aby w czasie lub po zakończonej Liturgii Wieczerzy Pańskiej rodzina zgromadziła się przy uroczystie przygotowanym stole, aby we wspólnocie „Domowego Kościoła” przeżyć liturgię rozpoczynającą Święte Triduum Paschalne oraz dziękować Bogu za dar Eucharystii i kapłaństwa. Zaproponowano, aby przygotować stół nakryty białym obrusem i udekorować go kwiatami. Na tak przygotowanym stole umieszczano księgę Słowa Bożego, z której odczytywano fragmenty Pisma Świętego. Zachęcano również, aby przygotować bochenek chleba, którym po skończonej liturgii rodzina mogła się podzielić. Taką liturgię należało rozpocząć śpiewem, znakiem krzyża i modlitwą, której powinien przewodniczyć ojciec rodziny lub matka. Po liturgii słowa Bożego wszyscy odmawiali modlitwę Ojcie nasz zakończoną znakiem pokoju. Ostatnim elementem takiego spotkania była uroczysta kolacja, podczas której dzielono się chlebem⁴⁷. Niektóre przewodniki zachęcały także do przeprowadzenia obrzędu *mandatum*. Osoba czyniąca ten znak mogła zdjąć wierzchnie odświętne okrycie, a założyć fartuch lub czymś się przepasać. Następnie następowało obmycie stóp bliskim i wycieranie ich ręcznikami⁴⁸.

Domowej liturgii Wielkiego Piątku podczas pandemii przewodniczyła głowa rodziny, ewentualnie ktoś z dorosłych. Proszono, aby tego dnia przygotować stół podobnie jak w kościele, czyli bez obrusa i kwiatów. Na stole umieszczano księgę Pisma Świętego i krzyż przeznaczony do adoracji. Po wysłuchaniu opisu Męki Pańskiej następowała wspólna modlitwa i adoracja krzyża, a także przyjęcie Komunii świętej w sposób duchowy⁴⁹. Zachęcano także, aby tego dnia we wspólnocie rodzinnej odśpiewać trzecią część Gorzkich Żali⁵⁰.

⁴⁵ *Wskazania biskupa jak przeżyć Triduum Paschalne*, <https://gazetabilgoraj.pl/wskazowki-od-biskupa-jak-przezyc-triduum-paschalne/> (dostęp: 16.11.2020).

⁴⁶ *Jak duchowo przeżyć Święte Triduum Paschalne we własnym domu?*, <http://karmel-wadowice.pl/miscellanea/jak-duchowo-przezyc-swiete-triduum-paschalne-we-wlasnym-domu/> (dostęp: 16.11.2020).

⁴⁷ Por. Komisja Liturgiczna Diecezji Rzeszowskiej, *Święte Triduum Paschalne przeżywane w rodzinie*, Rzeszów 2020, <http://www.sekowa.rzeszow.opoka.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/%C5%9Aw%C4%99te-Triduum-Paschalne-prze%C5%BCywane-w-rodzinie.pdf> (dostęp: 16.11.2020).

⁴⁸ Por. *Święta w domu. Święte Triduum Paschalne teksty liturgiczne do modlitwy rodzinnej w domu*, <http://parafiakolumna.pl/2495-2/> (dostęp: 16.11.2020).

⁴⁹ Por. Komisja Liturgiczna Diecezji Rzeszowskiej, *Święte Triduum Paschalne przeżywane w rodzinie*, dz. cyt. Komunia Święta duchowa – Komunii Świętą możemy przyjmować w sposób sakramentalny pod postaciami Chleba i Wina podczas każdej sprawowanej Mszy Świętej, w wyjątkowych sytuacjach można ją także przyjąć na sposób duchowy. Jest to akt serca w cza-

W Wielką Sobotę wieczorem rodzina odświętnie ubrana spotykała się na liturgii w swoim domu we wcześniej przygotowanym miejscu tak, jak w poprzednie dni. Liturgii przewodniczyła głowa rodziny. Tego wieczoru na stole udekorowanym ustawiano krzyż i księgę Pisma Świętego. Centralne miejsce zajmowała wyeksponowana świeca, którą zapalano na początku nabożeństwa. Jeśli domownicy posiadali wodę święconą, używano jej w czasie odnowień przyrzeczeń chrzcielnych⁵¹. Celebrację liturgii Wigilii Paschalnej kończył akt komunii duchowej oraz błogosławieństwo domowników. Osoba, która przewodniczyła modlitwie rodzinnej zwykle błogosławiła pokarmy wielkanocne, korzystając z formuły zamieszczonej np. na internetowych stronach diecezjalnych⁵².

Poranek wielkanocny to dzień wielkiej radości. Rodziny spotykały się wtedy przy świątecznym stole. Zazwyczaj głowa rodziny prowadziła modlitwę przed posiłkiem.

Podsumowanie

Z powodu ograniczeń, które wynikały z rozprzestrzeniania się koronawirusa w 2020 r. świętowanie Triduum Paschalnego przebiegało inaczej niż zwykle. Również na płaszczyźnie duchowej okres ten stanowił nie lada wyzwanie, a dla wielu osób burzył stały porządek i stare przyzwyczajenia.

W niniejszym artykule starano się ukazać sposoby przeżywania liturgii Triduum Paschalnego w dobie pandemii oraz zaznaczyć różnice, jakie miały miejsce w stosunku do lat poprzednich. Dotyczyły one zarówno liturgii sprawowanej w kościołach, jak również w rodzinach, które w tamtym czasie stały się domowymi kościołami.

Najbardziej istotne zmiany, jakie wprowadzono do liturgii Triduum Paschalnego w 2020 r. polegały głównie na pewnych ograniczeniach dotyczących formy nabożeństw. Natomiast ich istota została zachowana i niezmienna. Podyktowane to było przede wszystkim troską o bezpieczeństwo uczestników liturgii. Dlatego np. całkowicie rezygnowano z obrzędu *mandatum*, chociaż i tak był on fakultatywny. W większości kościołów nie przygotowywano kaplic adoracji na Wielki Czwartek, a po zakończonej liturgii Najświętszy Sakrament przenoszono do tabernakulum. Wzbogacono modlitwę wiernych odmawianą w Wielki Piątek, a adorację krzyża ograniczono do ukazania ukrzyżowanego Chrystusa. Jedyne główne celebrians oddawał cześć krzyżowi przez ucałowanie.

się, którego następuje wyznanie wiary w realną obecność Jezusa w Eucharystii i jest aktem miłości do Jezusa w Eucharystii i głębokie pragnienie, by Chrystus wszedł i przemienił życie konkretnego człowieka. Komunia duchowa jak i sakramentalna, może przynieść takie same skutki, czyli pogłębia więź z Jezusem i pomaga walczyć z pokusami, uwrażliwia na innych ludzi. Por. *Komunia duchowa – krótki przewodnik*, <http://www.franciszek-okecie.pl/komunia-duchowa-krotki-przewodnik/> (dostęp: 16.11.2020).

⁵⁰ Por. *Jak duchowo przeżyć Święte Triduum Paschalne we własnym domu?*, dz. cyt.

⁵¹ Por. *Święta w domu. Święte Triduum Paschalne teksty liturgiczne do modlitwy rodzinnej w domu*, dz. cyt.

⁵² *Jak duchowo przeżyć Święte Triduum Paschalne we własnym domu?*, dz. cyt.

Na mocy rozporządzeń biskupów rezygnowano z obrzędu błogosławieństwa pokarmów na stół wielkanocny, który zazwyczaj miał miejsce w kościołach. Ze względu na wieloletnią tradycję dla wielu katolików było to trudne do przyjęcia. Sporym wyzwaniem było też błogosławieństwo pokarmów w domach. Niejednokrotnie z niemalym zdziwieniem odkrywano, że tego rodzaju czynność może być wykonana przez osoby świeckie, a nie tylko przez kapłana.

Wymowny był również brak procesji rezurekcyjnych w poranek wielkanocny. Nie znaczy to jednak, że zabrakło istoty Dnia Zmartwychwstania. Przejawiała się ona m.in. błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem, którego udzielano np. w progach świątyni.

W wyniku różnego rodzaju obostrzeń, które dotyczyły głównie miejsc publicznych, w tym kościołów, wyakcentowano znaczenie i rolę przeżywania liturgii Triduum Paschalnego w gronie rodzinnym. Wierni nie zostali pozostawieni sami sobie. Zarówno biskupi, jak i kapłani otaczali ich duszpasterską troską m.in. dzięki transmisjom telewizyjnym i radiowym, spotkaniom za pośrednictwem Internetu, czy materiałom pomocnym w zorganizowaniu liturgii domowej. Okazało się, że rodzina może pełnić wiele ról i funkcji, które dotąd nie były odkryte w wielu domach. Z kolei tam, gdzie na co dzień troszczono się o wspólnotowy wymiar formacji rodzinnej przeżywanie Triduum Paschalnego zyskiwało głębszy wymiar i niepowtarzalny charakter.

* * *

Paschal Triduum During the Coronavirus Pandemic in 2020

Summary

This article is about experiencing the Paschal Triduum in the Church and families during the ongoing coronavirus pandemic in 2020. Based on the orders of the Church authorities and Polish customs, it shows how the individual days of the Paschal Triduum were lived from the Mass of the Lord's Supper to Easter morning. It also deals with the problem of domestic liturgy.

Keywords: Paschal Triduum, liturgy, prayer, family, coronavirus, pandemic.

Bibliografia

Opracowania

- Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*, Katowice 2013.
 Czerwik S., *Msza wieczery Pańskiej Wielkiego Czwartku*, w: *Święte Triduum Paschalne. Komentarze biblijno-liturgiczne i medytacje*, Kielce 2001, s. 26-31.
 Kaproń K. M., *Teologia w czasach pandemii*, „Życie Duchowe” 104(2020), s. 7-18.
 Kempniak R., *Święte Triduum Paschalne, Wezwanie do nowego życia*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 5(1997), nr 2, s. 214-219.
 Kosiak P. W., *Pascha Jezusa Chrystusa*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 4, s. 433-449.

- Krakowiak Cz., *Święte Triduum Paschalne w mszale rzymskim Pawła VI i w Liturgii Godzin*, Sandomierz 2017.
- Kwiatkowski K., *Paschalny wymiar obrzędu Mandatum podczas Mszy Wieczerzy Pańskiej Wielkiego Czwartku*, „Liturgia Sacra” 18(2012), nr 2, s. 343-355.
- Maciejewski M., *Agenda Parafialna: Nabożeństwa, Modlitwy, Błogosławieństwa*, Elk 2002.
- Małaczyński F., *Nowa Liturgia Wielkiego Tygodnia*, Warszawa 1959.
- Nadolski B., *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991.
- Nadolski B., *Rozważania na Święte Triduum Paschalne – Najważniejsze Dni*, Kraków 2002.
- Ogólne normy roku liturgicznego i kalendarza*, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2010.
- Schuster I., *Liber sacramentorum*, t. 3, Bruxelles 1929.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o świętej liturgii Sacrosanctum Concilium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 48-78.
- Starożytna homilia na Świętą i Wielką Sobotę*, w: *Liturgia godzin*, t. 2, Poznań 1984.

Netografia

- Arcybiskup Metropolita Częstochowski, *Zarządzenie w sprawie sprawowania sakramentów świętych oraz organizacji pracy duszpasterskiej w ostatnich tygodniach Wielkiego Postu*, w *Wielkim Tygodniu i w czasie Triduum Paschalnego*, <http://www.parafia-jozefa.pl/aktualnosci-i-ogloszenia-dodatkowe/zarzadzenie-w-sprawie-sprawowania-sakramentow-swietych-oraz-organizacji-pracy-duszpasterskiej-w-ostatnich-tygodniach-wielkiego-postu-w-wielkim-tygodniu-i-w-czasie-triduum-paschalnego/> (dostęp: 25.11.2020).
- Biskup Kielecki, *Dekret Biskupa Kieleckiego ws. celebracji Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalnego*, https://www.diecezja.kielce.pl/sites/default/files/dekret_ws._celebracji_wielkiego_tygodnia_2020_0.pdf (dostęp: 11.01.2021).
- Biskup Włocławski, *Dekret o obchodach Świąt Wielkanocnych w stanie epidemii*, https://www.diecezja.wloclawek.pl/files/download_news/1585400588.pdf (dostęp: 16.11.2020).
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów dot. obchodów Wielkanocy w czasie epidemii*, <https://ekai.pl/dokumenty/dekret-kongregacji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-dot-obchodow-wielkanocy-w-czasie-epidemii/> (dostęp: 4.11.2020).
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z wytycznymi odnośnie do sprawowania Triduum Paschalnego*, <https://misyjne.pl/dekret-kongregacji-ds-kultu-bozego-i-dyscypliny-sakramentow-o-celebrewaniu-wielkanocy-w-czasie-epidemii/> (dostęp: 4.11.2020).
- Dekret Metropolity Gdańskiego o celebracji Wielkiego Tygodnia i Triduum Paschalnego w stanie epidemii*, <https://ekai.pl/dekret-metropolity-gdanskiego-o-celebracji-wielkiego-tygodnia-i-triduum-paschalnego-d583191/> (dostęp: 11.11.2020).
- Dekret Stolicy Apostolskiej ws. Mszy Świętej na czas pandemii*, w: *Konferencja Episkopatu Polski*, <https://episkopat.pl/dekret-stolicy-apostolskiej-ws-mszy-swietej-na-czas-pandemii/> (dostęp: 25.11.2020).
- Dekret Stolicy Apostolskiej ws. wezwania do modlitwy wiernych w Wielki Piątek*, <https://www.gosc.pl/doc/6242459.Dekret-Stolicy-Apostolskiej-ws-wezwania-do-modlitwy-wiernych-w> (dostęp: 6.11.2020).
- Jak duchowo przeżyć Święte Triduum Paschalne we własnym domu?*, <http://karmel-wadowice.pl/miscellanea/jak-duchowo-przezyc-swiete-triduum-paschalne-we-wlasnym-domu/> (dostęp: 16.11.2020).
- Komisja Liturgiczna Diecezji Rzeszowskiej, *Święte Triduum Paschalne przeżywane w rodzinie*, Rzeszów 2020, <http://www.sekowa.rzeszow.opoka.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/%C5%9Aw%C4%99te-Triduum-Paschalne-prze%C5%BCywane-w-rodzinie.pdf> (dostęp: 16.11.2020).
- Kopaczew I., *Czas zbawienia i wyboru Chrystusa*, https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/echo201812_czas.html (dostęp: 25.11.2020).

- Kućko W., *Papież, który zaskoczył Sorrentino*, <http://wiez.com.pl/2020/04/20/papiez-ktory-zasko-czył-sorrentino/> (dostęp: 14.11.2020).
- Lijka K., *Symbolika liturgii Wigilii Paschalnej*, <http://docplayer.pl/30946048-Symbolika-liturgii-wigilii-paschalnej.html> (dostęp: 30.11.2020).
- List Prezydium Konferencji Episkopatu Polski do Kapłanów na Wielki Czwartek 2020 roku*, <https://diecezja.pl/aktualnosci/list-prezydium-konferencji-episkopatu-polski-do-kaplanow-na-wielki-czwartek-2020-roku/> (dostęp: 24.10.2020).
- Moore M. P., *¿UnDios 'anti-pandemia' , unDios 'post-pandemia' o unDios 'en-pandemia'?*, https://www.religiondigital.org/opinion/Michael-Moore-Dios-anti-pandemia-post-pandemia-teologia-coronavirus-jesus-salvacion-hombres_0_2216178370.html (dostęp: 25.11.2020).
- Okólnik Kurii Diecezjalnej Płockiej 12/2020*, <https://www.diecezjaplocka.pl/dla-ksiezy/okolnik/okolnik-122020/> (dostęp: 30.11.2020).
- Radio Maryja, *Kościół wobec pandemii – modlitwa on-line*, <https://www.radiomaryja.pl/kosciol/kosciol-wobec-pandemii-modlitwa-on-line/> (dostęp: 25.11.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000566/O/D20200566.pdf> (dostęp: 25.11.2020).
- Szczegółowe wskazania na Wielki Tydzień 2020 dla duchowieństwa i wiernych diecezji świdnickiej*, <https://www.niedziela.pl/artykul/51254/Szczegolowe-wskazania-na-Wielki-Tydzien> (dostęp: 11.01.2021).
- Święta w domu. Święte Triduum Paschalne teksty liturgiczne do modlitwy rodzinnej w domu*, <http://parafiakolumna.pl/2495-2/> (dostęp: 16.11.2020).
- Triduum Paschalne – rozporządzenie*, <http://prymasypolski.pl/triduum-paschalne-rozporzadzenie-prymasa-polski/> (dostęp: 6.11.2020).
- Wskazania biskupa jak przeżyć Triduum Paschalne*, <https://gazetabilgoraj.pl/wskazowki-od-biskupa-jak-przezyc-triduum-paschalne/> (dostęp: 16.11.2020).
- Wskazania na święte Triduum Paschalne 2020 roku – Metropolia Krakowska*, <https://diecezja.pl/aktualnosci/wskazania-na-swiete-triduum-paschalne-2020-roku/> (dostęp: 4.11.2020).
- Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla Biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach*, <https://przemyska.pl/2020/03/21/wskazania-prezydium-kep-dla-biskupow-odnosnie-do-sprawowania-czynnosci-liturgicznych-w-najblizszych-tygodniach/> (dostęp: 11.11.2020).
- Zarządzenie Metropolity Przemyskiego z 25 marca 2020 r.*, <http://rowne.przemyska.pl/2020/03/30/zarzadzenie-metropolity-przemyskiego-z-25-marca-2020-r-sr-25-mar-2020-archi-diecezja-przemysl-25-marca-2020-r-l-dz-462-021-2020/> (dostęp: 4.11.2020).
- Zarządzenie w sprawie sprawowania sakramentów świętych oraz organizacji pracy duszpasterskiej w ostatnich tygodniach Wielkiego Postu, w Wielkim Tygodniu i w czasie Triduum Paschalnego*, <https://archiczesz.pl/zapowiedzi/zarzadzenie-w-sprawie-sprawowania-sakramentow-swietych-oraz-organizacji-pracy-duszpasterskiej-w-ostatnich-tygodniach-wielkiego-postu-w-wielkim-tygodniu-i-w-czasie-triduum-paschalnego,1585141819.html> (dostęp: 6.11.2020).

KS. WALTER RACHWALIK*

**Geneza i zasady formacyjne ruchu
„Czciciele Ducha Świętego Ogniska Pokutne”
w świetle pism fundatorki s. Marii od Ducha Świętego**

Wstęp

Autor Dziejów Apostolskich, opisując okoliczności poprzedzające wniebowstąpienie Jezusa Chrystusa, stwierdza, że Zbawiciel po zmartwychwstaniu dał swoim uczniom „wiele dowodów, że żyje: ukazywał się im przez czterdzieści dni i mówił o królestwie Bożym. A podczas wspólnego posiłku przykazał im nie odchodzić z Jerozolimy, ale oczekiwać obietnicy Ojca” (Dz 1, 3-4; por. Łk 24, 36-49). Tuż przed wstąpieniem do nieba zapewnił ich, że po Jego odejściu zstąpi na nich Duch Święty i w Jego mocy przed światem zaświadczą o swoim Mistrzu (por. Dz 1, 8). Pozostali więc w świętym mieście. Przez dzień dni „wszyscy oni trwali jednomyślnie na modlitwie razem z niewiastami, z Maryją, Matką Jezusa, i z braćmi” (Dz 1, 14). W dniu Pięćdziesiątnicy Duch Święty zstąpił na nich w sposób nadzwyczaj spektakularny. „Nagle dał się słyszeć z nieba szum, jakby uderzenie gwałtownego wichru” (Dz 2, 2), a nad swoimi głowami ujrzeli „jakby języki ognia” (Dz 2, 3). Duch Święty nappełnił ich i uzdolnił do głoszenia wielkich dzieł Boga w językach, których wcześniej nie znali. Rozumieli je wyznawcy Boga, którzy zbiegli się pociągnięci ciekawością. „I zdumieli, bo każdy słyszał, jak [tamci] przemawiali w jego własnym języku” (Dz 2, 4-6). Tym samym rozpoczęło się dzieło ewangelizacji, zainicjowane pierwszym publicznym wystąpieniem Piotra. Jeszcze tego samego dnia Duch Święty przekonał trzy tysiące słuchających jego przemowy, którzy nawrócili się i przyjęli chrzest (por. Dz 2, 14-41).

Ewangelizacja trwa nieprzerwanie poprzez długie dzieje Kościoła. Jezus Chrystus, zgodnie z obietnicą, jest ze swoim Kościołem teraz i będzie z nim aż do skończenia świata (por. Mt 28, 28). Duch Święty stale udziela Kościołowi

* ks. Walter Rachwalik – Uniwersytet Opolski
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9213-0037>; e-mail: tatus56@o2.pl

tych samych darów¹, których pierwszymi beneficjentami byli apostołowie i uczniowie Pana (por. Mt 10, 1).

Niezmienny wydaje się również parytet przedmiotu ewangelizacji, jasno określony przez Pana Jezusa: przykazanie miłości Boga i bliźniego (por. Mt 22, 34-40), osiem błogosławieństw (por. Mt 5, 1-12), wzywanie do nawrócenia (por. Mt 4, 17), obowiązek dążenia do świętości (por. Mt, 5, 48). Kto przyjmuje te wezwania i wytrwale wdraża poznane zasady Dobrej Nowiny, upodabnia się do Jezusa Chrystusa, stając się Jego wiernym naśladowcą (por. Mt 16, 24-27).

W dziele ewangelizacji ważną rolę odgrywają ruchy charyzmatyczne. W poszczególnych okresach historii Kościoła Duch Święty powoływał wybranych przez siebie wiernych. Odwołując się do osobistych doświadczeń religijnych, inspirowali oni oryginalne drogi dążenia do doskonałości i świętości². Zawdzięczamy im powstanie szkół duchowości chrześcijańskich m.in. augustiańskiej³, benedyktyńskiej⁴, dominikańskiej⁵, franciszkańskiej⁶, karmelitańskiej⁷, ignacjańskiej⁸. W XX wieku pojawiły się nie-zakonne ruchy odnowy życia religijnego m.in. Ruch Światło-Życie⁹, Fokolari¹⁰, Neokatechumenat¹¹, Ruch Rodzin Nazaretańskich¹². Dynamiczną formą ożywiania Kościoła, jak zauważa bp A. Siemieniewski, jest katolicki ruch odnowy charyzmatycznej¹³.

W 1967 roku z inicjatywy karmelitanki bosej s. Marii od Ducha Świętego (1909-2001) charyzmatyczną działalność rozpoczęła w Częstochowie grupa modlitewna nazwana „Czcieciele Ducha Świętego Ogniska Pokutne”.

W niniejszym artykule zostanie przedstawiona historia życia Heleny Szczypczyk: okres życia w domu rodzinnym (1909-1926), małżeństwo z Franciszkiem Ostrogórkim (1926-1948), wdowieństwo i wychowywanie dzieci

¹ Por. L. Borriello, R. Di Muro, *Chrześcijańskie fenomeny mistyczne. Słownik*, Kielce 2018.

² Por. M. Chmielewski, *Szkola duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. tenże, Lublin-Kraków 2002, s. 851-853.

³ Zob. J. Misiurek, *Augustiańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, dz. cyt., s. 69n.

⁴ Zob. M. Chmielewski, E. Walewander, *Benedyktyńska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, dz. cyt., s. 75-77.

⁵ Zob. M. Chmielewski, W. Kapec, *Dominikańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, dz. cyt., s. 208-210.

⁶ Zob. T. Paszkowska, *Franciszkańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, dz. cyt., s. 281-290.

⁷ Zob. M. Chmielewski, *Karmelitańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, dz. cyt., s. 401-406.

⁸ Zob. J. Misiurek *Ignacjańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, dz. cyt., s. 347-350.

⁹ Zob. M. Paluch, *Zarys historii Ruchu Światło-Życie*, Lublin-Kraków 1998.

¹⁰ Zob. C. Lubich, *Przygoda jedności z założycielką Ruchu Focolari rozmawia Franca Zambonini*, Kraków 1996.

¹¹ Zob. E. Marghietto, *Tajemnice drogi neokatechumenalnej*, Komorów 2006.

¹² Zob. M. Sędek, *Drogi dojrzałości*, Krościenko nad Dunajcem 2002.

¹³ Por. S. Siemieniewski, M. Kiwka, *Chrześcijańskie ruchy charyzmatyczne: nowość czy kontynuacja Tradycji?*, Poznań 2019, s. 9-12.

(1948-1957), życie zakonne karmelitanki bosej (1957-2001). Następnie zostaną opisane okoliczności powstania Dzieła i jego nazwy, etapy rozwoju (1967-2002) oraz obowiązujące w nim zasady formacyjne.

Osiągnięcie przedstawionego celu jest możliwe dzięki pisarskiej aktywności s. Marii. Jej pisma stanowią: prywatna korespondencja, którą na szeroką skalę prowadziła m.in. ze swoją rodziną i członkami „Ognisk Pokutnych”, teksty dotyczące samego Dzieła, jej autobiografia¹⁴ oraz „Listy Członkowskie” kierowane do grup „Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego”¹⁵. S. Maria cokolwiek napisała, czyniła to odręcznie. Rękopisy pism związanych z Dziełem i autobiografią powierzyła zaufanym współpracownikom. Zostały one przepisane na ręcznej maszynie do pisania.

W roku 2000, jeszcze za życia s. Marii, opublikowano książkę z wybranymi pismami definiującymi zasady formacji religijnej „Ognisk Pokutnych”¹⁶. Po śmierci s. Marii, maszynopisy „Listów” i jej autobiografii, znalazły się w posiadaniu mgr Aliny Koronkiewicz, należącej do „Ognisk Pokutnych” działających w Elku. Przygotowała ona do druku dwie książki. Pierwsza z nich pt. „Jeśli pokutować...” powstała w 2003 r. z inspiracji ks. E. Boniewicz SAC. Traktuje ona o duchowym przesłaniu „Listów” s. Marii. W słowie wprowadzającym przedstawiono uzasadnienie powstania Dzieła¹⁷. Kserokopie „Listów” zachowały się¹⁸. Recenzent omawianej publikacji, ks. prof. dr hab. Eugeniusz Weron SAC, stwierdził m.in.: „Oceniając prezentowany tutaj wybór listów od

¹⁴ 5 czerwca 1990 r. s. Maria oświadczyła: „W posłuszeństwie moim przełożonym zakonnym, obecnej matce przeoryszy Ewie Sadaj i Przewielebnemu ojcu profesorowi dr Tadeuszowi Nazarowi, jak również Przewielebnemu ojcu Edmundowi Boniewiczowi (pallotynom) opis swojego życia zostawiam. Na wieczną chwałę Trójjedynego Boga, Matki Bożej Oblubienicy Ducha Świętego i na pożytek duchowy tym, którzy będą czytać dzieje mojego życia na ziemi”. A. Koronkiewicz, *Czy świat zjadł kwiat? Dzieje S. Marii od Ducha Świętego, żony, matki, karmelitanki, założycielki Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych*, Kraków 2007, s. 9.

¹⁵ Określenia „Listy Członkowskie” s. Maria użyła po raz pierwszy w liście majowym 1981: „Listy Członkowskie – miesięczne ma czytać każdy Członek Ogniska Pokutnego”, L 42, 1 stycznia 1981.

¹⁶ Zob. H. Ostrogórska, *Czciele Ducha Świętego Ognisk Pokutnych, informacje i materiały informacyjne*, Wrocław 2000 (wyd. II, Częstochowa-Kraków 2009), s. 7.

¹⁷ „Z chwilą, kiedy s. Maria od Ducha Świętego nie mogła pisać i wysyłać co miesiąc listów do Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych rozsiąanych po całej Polsce, powstała myśl, by zebrać wszystkie zachowane listy, wybrać najważniejsze myśli, ułożyć je tematycznie, by mogły stanowić m.in. materiał formacyjny, a jednocześnie odpowiedzieć na pytanie: Dlaczego Czciele Ducha Świętego Ogniska Pokutne? (...) Fragmenty listów nie są ułożone chronologicznie, lecz tematycznie. Niekiedy też mogą stanowić zbiór poszczególnych myśli, bez zachowania ciągłości tekstów (...)”. H. Ostrogórska s. Maria od Ducha Świętego, Karmelitanka, „*Jeśli pokutować...*”. *Listy s. Marii do Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych*, Biblioteka „Niedzieli” tom 147, Seria „Świadkowie” tom IV, Częstochowa 2003, s. 5.

¹⁸ S. Maria Ostrogórska od Ducha Świętego, *Listy do Członków Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych, 1967-1998*, kserokopie maszynopisów listów od nr 1 do nr 219, 550 s., w: ks. Walter Rachwalik, *Archiwum Własne*, dalej [L 1, itd.].

strony prawowierności doktrynalnej, czuję się zobowiązany oświadczyć, że nie znalazłem w nim niczego, co mogłoby pozostawać w sprzeczności z prawdami wiary katolickiej. Jestem wprost zdumiony, że osoba, która ukończyła zaledwie trzy klasy szkoły podstawowej, potrafiła tak kompetentnie i prawowiernie przedstawić nawet najtrudniejsze problemy teologiczne: Trójcy Świętej, Ducha Świętego, łaski i życia duchowego. Nasuwa się tu wniosek o szczególnej pomocy Bożych oświeceń. (...) Charakteryzując duchowy wymiar wyboru listów, można je zaliczyć – według mego zdania – do wielkiej literatury mistycznej tego typu, jak Dzienniczek świętej s. Faustyny. Rzecz to zastanawiająca, że także i s. Faustyna ogólne swe wykształcenie zakończyła na trzecim (i to niepełnym) roku szkoły podstawowej. (...) Z treści zebranych fragmentów listów wynika jednoznacznie, że siostra Maria była osobą charyzmatycznie obdarowaną przez Ducha Świętego; a wśród wielu darów otrzymała wspaniały przywilej modlitwy kontemplacji wlanej (czyli nadprzyrodzonej). Z tego źródła płynie – jak jestem o tym mocno przekonany – jej zdumiewająca prawowierność doktrynalna oraz owocność jej życia i dzieła”¹⁹. Bp prof. dr hab. Antoni Długosz, po zapoznaniu się z omawianą publikacją, stwierdził, że „Pisarski dorobek s. Marii od Ducha Świętego potwierdza tezę, że historia zbawienia dokonuje się na kanwie życia każdego człowieka. W przesłaniu s. Marii szczególną rolę odrywa Duch Święty, dzięki Któremu Autorka dysertacji nakreśla drogę naszego nawrócenia, uświęcenia i ekspiacji za grzechy ludzkości. Duch fatimski łączy się z tajemnicą Bożego miłosierdzia, pozwalając każdemu człowiekowi podejmować wielkie zadania Kościoła Świętego. Niech lektura głębokich przemyśleń zaowocuje udziałem każdego z nas w dojrzałym przeżywaniu tajemnic naszego zbawienia. Powstałemu dziełu z serca błogosławieństwo”²⁰.

A. Koronkiewicz, z inspiracji ks. prof. dr hab. Eugeniusza Weron SAC, w roku 2006 przygotowała do druku biografię założycielki „Ognisk Pokutnych”, nadając jej tytuł: „Czy świat zjadł kwiat? Dzieje s. Marii od Ducha Świętego”. W „Słowie od autora” znajduje się cenna informacja. Otóż „Książka to zawiera historię życia Siostry, którą ona opisała w latach 1990-1992 na polecenie kierownika duchowego i przełożonych zakonnych. W dużej mierze posługiwano się gotowym tekstem w celu wydobywania bogactwa Jej osoby. Praca nad życiorysem ograniczyła się do połączenia tekstu Siostry w zwartą całość. Ponadto został on ubogacony o świadectwa rodziny i przyjaciół”²¹. 20 grudnia 2007 roku, ks. prof. dr hab. Eugeniusz Weron SAC tak ocenił tę publikację: „Szanowna i Droga Pani, serdecznie gratuluję dobrze napisanej i starannie wydanej książki – życiorysu s. Marii od Ducha Świętego. Przeczytałem prawie jednym tchem. Oddała Pani kolejną wielką przysługę Waszemu

¹⁹ E. Weron, *Ocena pracy*, Ołtarzew, dn. 11 czerwca 2002 r., recenzja książki „*Jeśli pokutować*”, kserokopia maszynopisu, w: W. Rachwałik, Archiwum własne.

²⁰ A. Długosz, *Pisarski dorobek s. Marii od Ducha Świętego*, Częstochowa 17.06.2002, kserokopia maszynopisu, w: W. Rachwałik, Archiwum własne.

²¹ A. Koronkiewicz, *Czy świat zjadł kwiat?*, dz. cyt., s. 5.

Wspaniałemu Ruchowi. Dobrała Pani bardzo interesujący tytuł. Załączone fotografie i fotokopie dokumentów znakomicie ilustrują i potwierdzają teść książki. Jeszcze raz gratuluję i cieszę się wraz z Panią, Autorką tego dzieła. (...) P.S. Jestem prawie rówieśnikiem S. Marii, bo liczę już 94 lat życia. Opisane fakty są mi szczególnie bliskie”²².

Rys biograficzny Heleny Szczypczyk-Ostrogórskiej

Ojciec Heleny, Franciszek Szczypczyk, był mieszkańcem podkrakowskiego miasteczka Skawina. Matka, Wiktoria Kawa, wywodziła się ze wsi Lachowice, leżącej w okolicach Suchej Beskidzkiej. Oboje wyjeżdżali do Prus na roboty sezonowe. Spotkali się w pociągu, gdy późną jesienią wracali do Polski, do domu. Pobrali się z miłości, bez posagu. Ślub odbył się w kościele parafialnym w Skawinie. Ojciec chrzestny Franciszka oddał im niewielką działkę, kawałek pola, w przysiółku Podbory, przylegającym do Skawiny. Tam zbudowali jednopokojowy dom z kuchnią. Źródłem ich utrzymania był handel wiklinowymi koszami, które Franciszek skupował od okolicznych gospodarzy. Wiązał je i na plecach zanosił na targ, do Krakowa. Gdy minęły dwa lata od dnia ślubu, byli bezdzietni. Nie mogąc znieść upokorzenia (bezdzietność przynosiła wstyd), Franciszek wyjechał do USA. Wiktoria, cierpiąc, zachorowała. Oddała swoje życie Bogu. Obiecała Matce Bożej, że jeśli mąż przyjmie ją do siebie, i będą mieli chociażby by tylko jednego potomka, syna lub córkę, poświęci go Bogu na wyłączną służbę. W roku 1908 Franciszek sprowadził żonę. Dziewięć miesięcy później, licząc od dnia jej przyjazdu do amerykańskiego miasteczka Auburn, 22 maja 1909 roku Wiktoria powiła córkę Helenę. Tam też została ochrzczona. Po upływie dwóch lat, wrócili do Polski, do Skawiny. Podczas długiej podróży morskiej, stracili odzież, dowody tożsamości i zarobione dolary. Ich walizka stała się łupem złodziei. W Polsce dorabiali się od nowa. W ich rodzinie urodziło się jeszcze dziewięcioro dzieci²³.

Do października 1926 roku, życie Heleny przebiegało zwykłym, wiejskim torem. Pomoc w pracach domowych i w gospodarstwie, trwająca tylko 3 lata edukacja szkolna, kształtowanie charakteru. Całość ich życia rodzinnego wyznaczał rytm praktyk religijnych: codzienna modlitwa, udział we Mszy św. niedzielnej. Od dnia I Komunii Świętej Helena była pewną, że Bóg wzywa ją do życia zakonnego. Matka widziała w tym odpowiedź Boga na ślub, który złożyła przez narodzeniem pierwszego dziecka. Jednakże ojciec, uzasadniając swoją decyzję brakiem środków na przygotowanie posagu (taki wymóg stawiano kandydatkom zamierzającym wstąpić do klasztoru) – stanowczo odmówił swej zgody na spełnienie planów życiowych córki²⁴.

²² E. Weron, *Szanowna i Droga Pani*, recenzja książki „*Czy świat zjadł kwiat?*”, Otwock 20.12.2007 r., kserokopia rękopisu, w: W. Rachwałik, Archiwum własne.

²³ A. Koronkiewicz, *Czy kwiat zjadł kwiat?*, dz. cyt., s. 11-14.

²⁴ Pot. tamże, s. 14-27.

15 listopada 1927 r. w kościele parafialnym w Skawinie, odbył się ślub Heleny Szczypczyk i Leona Ostrogórskiego. Pobrali się, poddając się woli swoich rodziców. Ci zaś kierowali się wyjątkowym kryterium doboru kandydata na męża i na żonę. O Leonie tak się wyraził ojciec Heleny: „To ten, co chorażew w kościele na procesji nosi, co tak ładnie się modli. Ja już z księdzem proboszczem tę sprawę omówiłem i ksiądz proboszcz się bardzo ucieszył, że będzie miał pobożne małżeństwo w parafii”²⁵. Podobnie opiniowali Helenę rodzice Leona: „Radzili mu Helenkę ze Skawiny – Podbory, bo ona jest pobożna i mądra dziewczyna”²⁶. W ich małżeństwie urodziło się trzech chłopców i trzy dziewczynki: Stefan (1927), Stanisław (1929), Kazimierz (1931, zmarł w drugim roku życia), Helena (1934), Zuzanna (1936), Kazimiera (1940)²⁷. W 1948 roku Franciszek zapadł na śmiertelną chorobę. Zgon nastąpił w ich domu 28 kwietnia 1948 roku. Miał 46 lat. S. Maria tak opisała śmierć swojego męża: „Leon wyspowiadał się rano, przyjął Komunię świętą, a w nocy umarł, kiedy mu wkładałam gromnicę do ręki, patrzył na mnie ze łzami w oczach, ale już nie mógł mówić. Śmierć miał lekką. Dwoje dzieci było przy śmierci i wujostwo Józefczykowie, po sąsiedzku”²⁸.

Ośmioletni okres wdowieństwa opisała wymownym zdaniem: „głód, chłód i ubóstwo, a pokarmem naszym były łzy”²⁹. Jako wdowa, doświadczyła pomocy od swego zmarłego męża. W liście skierowanym do córki napisała: „Tatusz wasz więcej się opiekował mną po swojej śmierci niż za życia. Namacalne miałam tego dowody”³⁰. W tym czasie córki Zuzanna i Helena usamodzielniały się. Z matką została 11-letnia Kazimiera. Pojawiła się możliwość spełnienia zamiaru wstąpienia do klasztoru. Zaplanowała powierzyć córkę swojemu ojcu. Z poręczenia spowiednika pojechała do Warszawy. Udała się do klasztoru sióstr klauzurowych (nazwy nie znamy). Przeorysza po wysłuchaniu życiorysu petentki, deklarującej gotowość wstąpienia do zgromadzenia odmówiła przyjęcia. Powiedziała: „Zjadł świat kwiat – niech zje i łodygę. Nie przyjmujemy takich. Zasłoniła kratę i odeszła”³¹. 14 sierpnia 1951 r. Helena, nie radząc się sumienia w sprawach dotyczących opieki na córkami, udała się pociągiem do Poznania i tam wstąpiła do klasztoru Sióstr Karmelitanek. Dwa i pół miesiąca

²⁵ Tamże, s. 28.

²⁶ Tamże, s. 29.

²⁷ Por. tamże, s. 177.

²⁸ Tamże, s. 54.

²⁹ „Ta okrutna bieda zawiązała się w domu przez podatki państwowe i dług w Banku Krakowskim. Mąż był łatwowierny, poręczył za swoim kolegą i ja, co gdzie zarobiłam, musiałam zanieść pieniądze do banku. Tak przez dwa lata spłacałam cudzy dług, bo kolega męża umarł nagle, a w parę tygodni po nim umarła jego żona. Nie było miłosierdzia dla mnie wdowy i dzieci (trzy córki, synowie wyjechali z domu) – sierot ani w banku, ani w magistracie, w urzędzie. Sekwestrator (komornik) zabierał, co było w domu. Miałam krowę, która nas ratowała od śmierci głodowej, musiałam sprzedać i zniewadze zanieść do banku i magistratu”.

Tamże, s. 55.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 57.

później otrzymała od córek list. Na kartce ujrzała trzy płaczące dziewczynki wołające: „Mamusi! wracaj do nas!!!”³² Przez kilka kolejnych lat przeżyły z córką Kazimierą całe pasmo udręk³³.

Trwało to do wiosny 1956 roku. 8 maja 16-letnia córka podjęła pracę zarobkową. Helena listownie powiadomiła o tym przeoryszkę poznańskich Karmelitanek, prosząc o ponowne przyjęcie. W niedługim czasie przyszła odpowiedź: kierowano ją do Karmelu w Krakowie przy ul. Kopernika 44, gdzie miała być przyjęta jako siostra zewnętrzna. Nie zważając na nic i na nikogo, 8 czerwca 1956 r., o świcie, ucałowała śpiącą córkę, przeżegnała się i wyszła z domu. Wioska okryta była gęstą mgłą³⁴.

W tym czasie, wśród karmelitanek była grupa sióstr, które miały zamieszkać w Częstochowie. Do nich dołączono Helenę Ostrogórską. W 1957 roku zakupiono dom wraz z przylegającym ogrodem. Jako pierwsze przyjechały s. Józefa wraz z postulanką Heleną, przeprowadzając oględziny działki i budynku. W marcu wróciła sama Helena, aby przygotować dom³⁵. Miesiąc później – 28 kwietnia 1957 r. przyjechały wszystkie siostry. Do czasu urzędowania kaplicy, na Mszę Świętą udawały się do kościoła Miłosierdzia Bożego, do księży pallotynów. Tam, 16 lipca 1957 r., w dzień Matki Bożej Szkaplerznej, odbyły się jej obłóczyny. Mszę Świętą odprawiał ks. proboszcz Edmund Boniewicz. Pod koniec ceremonii oznajmił: „Teraz nowo obłeczona siostra będzie się nazywać – „siostra Maria od Ducha Świętego”³⁶. Rok później 15 sierpnia 1958

³² Tamże, s. 58-60.

³³ „Było tak, że jednym jajkiem dzieliłyśmy się z Kazią na kolację. Modliłyśmy się, żeby prędko zasnąć, by nie czuć głodu. Szukałam pracy zarobkowej i w końcu przyjęto mnie jako salową w szpitalu w Krakowie. Było to po wojnie. Zarobek był bardzo marny, no ale trochę głodu się zaspokoilo. (...) Państwo zabierało bezlitośnie wszystkie pieniądze, a sekwestrator co było w domu. Ale, że w domu nic nie było, co by magistrat mógł zabrać (za niepłacone podatki od ziemi), więc zabierali to, co zarobiłam i rentę po mężu. Taka była państwowa litość nad wdową i sierotami. Chciałam im – państwu – oddać za darmo te trzy morgi pola ornego i łąki. Nie przyjęli. Tylko pieniądze ciągnęli. W tym krytycznym czasie nikt nie chciał ziemi ani za darmo, ze względu na wysokie podatki. W końcu przestałam płacić podarki, bo nam zagrażała śmiertelna głódówka. Powiedziałam w biurze magistrackim: Nie będę płacić, bo nie mam pieniędzy. Ziemia leży odłogiem – zabierzcie sobie! Czy mam umierać z głodu, z chłodu razem z dziećmi? Urzędnicy jednak nie dali za wygraną, dalej chodzili, by zajmować, co w domu było. A że nic nie było, żeby spieniężyć – odchodzili pusto”. Tamże, s. 62-63.

³⁴ „Wychodząc z domu, jak zobaczyłam tę mgłę, to się uciszyłam, że jestem bezpieczna. Nikt ze najmowych nie widzi, a ci co pilnowali, abym z domu nie wyszła, zdrzemnęli się, jak strażnicy przy grobie Pańskim. Pan wstał z martwych – a Helenka uszła do Karmelu okryta świętą mgłą Pana”. Tamże, s. 64-66.

³⁵ Najpierw zamieszkała na strychy budynku, gdzie było „małych żyjątek bez liku – pchełek. Przywitały ją z wielką radością, całując po nogach, tak że nie mogła się od nich opędzić”. Później zamieszkała u sióstr zmarłychwstanek. Każdego ranka przychodziła do pracy w ogrodzie, gasiła także wapno na budowę domu. Tamże, s. 74.

³⁶ „Mimo skrajnego ubóstwa, cieszyłam się radością niewymowną z otrzymanej łaski Pana Jezusa, na którą czekałam cierpliwie i z głębołą, i nie zachwiana wiarą całe lata panięskie, małżeńskie i wdowieńskie. Dla mnie był to dzień, jakbym wstępowała do Nieba! Czułam się obłeczona w szatę Miłości i Miłosierdzia Bożego. Strugi deszczu ciepłego, bez wiatru, pada-

roku złożyła czasowe śluby zakonne jako furtianka, a w roku 1960 – śluby wieczne. W tych ostatnich uroczystościach uczestniczyły jej dzieci: Stefan, Stanisław, Helena, Zuzanna i Kazimiera³⁷. W 1967 r. zapoczątkowała działalność Wspólnoty Czcieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych. Ona, a z nią jej Wspólnota, cieszyła się zaufaniem bpa Stefana Bareły³⁸ i abpa Stanisława Nowaka³⁹. 10 grudnia 1999 r. Dzieło uzyskało aprobatę Kurii Metropolitalnej w Częstochowie⁴⁰. 12 marca 2000 r. zostało przyjęte do Archidiecezjalnej Rady Ruchów, Stowarzyszeń i Bractw, działających na terenie Archidiecezji Częstochowskiej⁴¹. S. Maria Helena Ostrogórska zmarła 24 września 2001 r. „Ostatni okres przed śmiercią przeżywała wielkie oczyszczenie ducha i ciała. To był jej czyściec; chciała go na ziemi, bo bała się go po śmierci. Odchodziła do Pana otoczona wielogodziną modlitwą Sióstr”⁴². Uroczystościom pogrzebowym

ły na ziemię w dzień moich obłóczyn. Potwierdziły one, że ile kropel tego deszczu, tyle łask Miłosierdzia Bożego spłynęło dziś na mnie i spływać będzie aż do końca mojego życia

³⁷ „Na ślubach była nas cała piątka – wspomina córka Kazimiera. – Pytano nas, czy jesteśmy rodzeństwem. My nie ukrywaliśmy, że jesteśmy jej dziećmi, a to jest nasza mamusia”. Tamże, s. 77.

³⁸ Ważnym przyczynkiem do podtrzymania ducha jej gorliwości było spotkanie z częstochowskim biskupem. Tak opisała to wydarzenie: „za staraniem mojego kierownika duchowego otrzymałam możliwość rozmowy z biskupem. Gdy zobaczyłam bpa Stefana Barełę – po prostu w progu się rozplakałam, że ja, która ukończyłam trzy klasy stoję przed Ekscelencją i to w takiej sprawie. „Moje dziecko, ty masz charyzmat i gdybyś go zaniedbała zasmucałabyś Pana Boga” – usłyszałam. „Bóg potrzebuje ludzi pokuty” – dodał biskup, a ja wydukałam z siebie: Proszę Ekscelencji, ja nie wiem co to jest charyzmat. Wy tłumaczono mi później. (...) Błogosławił i życzył, aby jak najwięcej było Ognisk Pokutnych w Kościele”. Tamże, s. 114.

³⁹ 14.II.1993 r. abp S. Nowak wpisując się do Księgi Pamiątkowej Ognisk Pokutnych, nazwał je „charyzmatycznym ruchem”. Odnosząc się do 25-lecia istnienia Ognisk wyraził życzenie: „Niech Duch Święty nadal ożywia, pogłębia i prowadzi tych wszystkich, którzy w ramach tego ruchu zdołają żyć radykalizmem ewangelicznym. Por. tamże, s. 112.

⁴⁰ Przeorysza Klasztoru Sióstr Karmelitanek Bosych S. Joanna Maria od Jezusa Zmartwychwstałego, *Sprawa Wspólnoty Czcieli Ducha Świętego – Ognisk Pokutnych. Kwestia asystencji kościelnej i pomocy duchowej*, pismo do proboszcza parafii p.w. Miłosierdzia Bożego w Częstochowie, Częstochowa, dn. 2.02.2002, kserokopia pisma, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.

10.12.1999 r. Wikariusz Generalny Kurii Metropolitalnej w Częstochowie udzielił imprimatur (L.dz.915/99) na druk książki: H. Ostrogórska, *Czciele Ducha Świętego Ognisk Pokutnych, informacje i materiały informacyjne*, dz. cyt. Prawdopodobnie Siostry Karmelitanki uznały ten fakt za równoznaczny z aprobatą całego Dzieła. W książce tej min. umieszczono tekst „Konstytucji Czcieli Ducha Świętego-Ognisk Pokutnych”, którą poddano ocenie kompetentnej władzy kościelnej. Od początku nad rozwojem Dzieła czuwał ks. Edmund Boniewicz, zapewniając pastoralną i teologiczną opiekę s. Marii i członkom. Cieszył się w tej posłudze pełnym zaufaniem Bpa Stefana Bareły i Abpa Stanisława Nowaka.

⁴¹ Kuria Metropolitalna, Archidiecezjalna Rada Ruchów, Stowarzyszeń Archidiecezji Częstochowskiej, Olsztyn k. Częstochowy, *Zaświadczenie z dnia 11.05.2000*, w: A. Koronkiewicz, *Czy kwiat zjadł kwiat?*, dz. cyt., s. 112.

⁴² S. Maria od Chrystusa Odkupiciela. Karmel Miłosierdzia Bożego, Częstochowa, 01.03.2006 r. Tamże, s. 154.

przewodniczył bp Jan Wątroba. Jej śmiertelne szczątki spoczęły w kwaterze Sióstr Karmelitanek Bosych na cmentarzu św. Rocha w Częstochowie⁴³.

Geneza Dzieła i jego nazwy

Z pism s. Marii wynika, że istotną przyczyną zainicjowania Dzieła była świadomość grzechów niszczących ludzi, a także nędza moralna narodu polskiego i świata. W jej autobiografii z okresu życia zakonnego czytamy: „Wychodząc na zakupy do miasta, miałam styczność z wieloma ludźmi i rozmowy [z nimi] na różne tematy. (...) Widząc, co się dzieje z ludźmi, jak szatan i komunizm zwiedli dusze ludzkie na manowce, cierpiałam duchowo bardzo boleśnie. (...) To wszystko zło w naszej Ojczyźnie mnie wprost zabijało. Czułam, że siły fizyczne giną w moim ciele”⁴⁴. W innym czasie przedstawiła ocenę stanu moralnego całej ludzkości, która, w jej rozumieniu, „zabrnęła w straszliwe bagno grzechu”⁴⁵. W „Liście” z czerwca 1986 r. powtórzyła to swoje przekonanie, stwierdzając, że „Dziś ludzie na świecie są dużo gorsi niż przed potopem. Grzechy są tak straszliwe, jak nigdy takich, jak świat istnieje, nie było”⁴⁶.

Ostateczna decyzja założenia Dzieła zapadła na Jasnej Górze w lipcu 1967 r. Przez dziewięć kolejnych nocy odprawiała prywatne czuwanie w Kaplicy Matki Bożej. Utwierdziła się w przekonaniu, że powinna zebrać wokół siebie ludzi dobrej woli i zaprosić do modlitwy i pokuty, do czego wzywała Matka Boża w Fatimie. Miała pewność, że przemawiała do niej Matka Boża.

W trzecią noc czuwania miała usłyszeć: „Zorganizuj grupę ludzi do ekspiacji, do wynagradzania Panu Bogu za grzechy”⁴⁷. W piątą noc czuwania dały się usłyszeć podobne słowa: „Zorganizuj wspólnotę ludzi dobrej woli, żeby przyjęli to, co im zaproponujesz i przyjąć Słowo Boże”⁴⁸.

W siódmą noc czuwania miał do niej przemówić Duch Święty: „(...) Zrozum, że mówi do ciebie Bóg, Duch Święty. Trzeba zorganizować ludzi świeczkich do pokuty. (...) Powiedz o tym spowiednikowi”⁴⁹. Ona zaś, wspominając tę noc czuwania, oświadczyła: „Mam już jasność umysłu. Teraz tylko pomówić ze spowiednikiem ks. Edmundem Boniewiczem”⁵⁰.

⁴³ „(...) Ofiarę Eucharystyczną sprawowało około 20 kapłanów. Obecny był również ojciec Edmund Boniewicz. Kaplica, rozmównica i korytarz domu zakonnego szczelnie wypełnione były ludźmi. Z całej Polski przyjechali członkowie Ognisk Pokutnych. (...) Mimo smutku rozstania serca ogarniał pokój”. Tamże, s. 167-168.

⁴⁴ Tamże, s. 94.

⁴⁵ H. Ostrogórska, *Czciciele Ducha Świętego Ognisk Pokutnych...*, dz. cyt., s. 7.

⁴⁶ L 101, 1.VI.1986; 1 marca 1993 r. poleciła członkom „Ognisk Pokutnych” odpowiedzieć na pytanie, w którym wyraziła swoją diagnozę o stanie moralnym ludzkości: „Czy staramy się zrozumieć obecne czasy, w których Pan Bóg jest przez nas bardziej obrażany niż to było za czasów potopu i za czasów Sodomy i Gomor?”. L 172, 1.III.1993.

⁴⁷ A. Koronkiewicz, *Czy świat zjadł kwiat?*, dz. cyt., s. 99.

⁴⁸ Tamże, s. 103.

⁴⁹ Tamże, s. 106.

⁵⁰ Tamże.

W ósmą noc czuwania, rozważając znaczenie Ośmiu Błogosławieństw, w jej sercu rozpalił się „ogień łowienia dusz ludzkich [i pragnienie], aby zgromadzić ludzi świeckich żyjących w małżeństwach, w rodzinach, i w ogóle ludzi różnych stanów w jedną wspólnotę, która by pochwyciła sercem i całą duszą te święte, a tak radosne Błogosławieństwa Boże głoszone ludziom dobrej woli. Przemyślałam i postanowiłam uczynić wszystko, co Ten słodki, a tak mądry głos mi mówił”⁵¹. Pod koniec tej nocy pojawiła się myśl o nazwie grupy, którą była gotowa założyć. W jej zapiskach czytamy: „Przyszła mi myśl, że jeżeli znajdę chętnych do wynagradzania Panu Bogu za grzechy nasze i świata, to taką wspólnotę nazwę: Czcziciele Ducha Świętego”⁵².

W ostatnią noc czuwania oświadczyła, że Bóg Duch Święty dał jej poznać, iż Orędzie Fatimskie nie jest realizowane. Świat, na wzór biblijnego potopu, zalewają grzechy ludzkości. Złożyła Bogu obietnicę zorganizowania za pozwoleniem władz zakonnych i kościelnych „dużą grupę ludzi, chcących pokutować, modlić się i wynagradzać”⁵³. Potem zwróciła się do Matki Najświętszej w modlitwie, którą nazwała krzykiem serca: „Matko Boża i nasza, przedłuż mi tylko życie na ziemi, bo już mam dużo lat, a też i trochę zdrowia [daj], to wszystko będę czynić, aby orędzie Twoje, które jest orędziem samego Boga Wszechmogącego Trójjedynego było realizowane przynajmniej przez tych ludzi, którzy będą chcieli żyć według świętej Ewangelii i będą chętni do pokuty – wynagradzania Panu Bogu za grzechy swoje i całego świata”⁵⁴. Kończąc nowennę powiedziała Bogu: „[Panie] Jezu! Nie zabieraj mnie wcześniej z tej ziemi, aż będę miała wielką ilość dusz dla Ciebie, Panie i Boże mój, Oblubieńcze naszych dusz. [Panie] Jezu, naprawdę chcę Ci wprowadzić wielką rzeszę dusz do Nieba – pokutników z miłości i wdzięczności dla Ciebie Trójjedyny Boże, Ojciec nasz! Amen”⁵⁵.

W świetle opisanych wydarzeń widać, że Dzieło ma nadprzyrodzone pochodzenie. S. Maria miała pełną świadomość, Komu należy zawdzięczać jego powstanie. Oświadczyła: „Ogniska Pokutne są dziełem Ducha Świętego i Matki Bożej Częstochowskiej”⁵⁶. Wielokrotnie przypominała o tym w „Listach”⁵⁷. W październiku 1992 r. zwróciła się do członków Dzieła z prośbą, aby nie na-

⁵¹ Tamże, s. 109.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, s. 110.

⁵⁴ Tamże, s. 111.

⁵⁵ Tamże, s. 112.

⁵⁶ H. Ostrogórska, *Czcziciele Ducha Świętego Ognisk Pokutnych...*, dz. cyt., s. 7.

⁵⁷ „Nasza wspólnota Ducha Świętego Ogniska Pokutne powstała z Łaski Bożej”. L 2, 1.VIII.1976; „Utworzył Duch Święty razem ze Swą Oblubienicą Najśw. Maryją Panną Ogniska Pokutne w Polsce”. L 4, 1.XI.1976; „Trzeba nam pamiętać o tym, że nasza Wspólnota jest z Woli Bożej”. L 11, 1.X.1977; „Ogniska Pokutne są Dziełem Boga”. L 16, 1.VII.1978; „Wszyscy niech wiedzą, że [Ogniska Pokutne] wywodzą się spod Serca Matki Bożej Królowej Polski! Gdyby nie Ona i Duch Święty w Kościele Bożym, na polskiej ziemi Ognisk Pokutnych by nie było”. L 20, 1.I.1979; „Ogniska Pokutne (...) pamiętajcie, że zrodziłyście się w nocy przed cudownym Obrazem Matki Bożej Jasnogórskiej”. L 24, 1.V.1979.

zywali jej ani matką ani założycielką, ponieważ uważała siebie za jedną z nich. Wyjaśniła: „Matką naszą jest Matka Boża, a nie ja, człowiek grzeszny. Założycielem jest Duch Święty razem z Matką Bożą. Ogniska Pokutne są Ich własnością. (...) Pamiętajcie, że nie ja zesłam z Nieba, by głosić Orędzie modlitwy i pokuty. Nie ja uświęcam dusze ludzkie. Uświęca je Duch Święty”⁵⁸.

Wiemy już, w jakich okolicznościach w umyśle s. Marii pojawił się projekt nazwania potencjalnych entuzjastów powstającego Dzieła – Czciicielami Ducha Świętego. Pozostaje kwestia genezy drugiego członu: „Ogniska Pokutne”. Pośrednio wskazała na ich nadprzyrodzone pochodzenie całej nazwy w liście z lipca 1992 roku. Oświadczyła: „Ta nazwa: Czciiele Ducha Świętego – Ogniska Pokutne jest Głosem z nieba. To nie człowiek wymyślił. To był Głos [Pana] Jezusa!”⁵⁹ W roku następnym przedstawiła okoliczności mistycznego poznania drugiego członu nazwy. Z jej listu z dnia 1 kwietnia 1993 r. wynika, że jeszcze przed odprawieniem wyżej opisanej nowenny wielokrotnie otrzymała nadprzyrodzone pouczenie, w których pojawiała się to określenie. Pozostała następujące zapewnienie. „Aby powstały i zaistniały Ogniska Pokutne pod nazwą Czciiele Ducha Świętego – Ogniska Pokutne wiele się napracował Duch Święty w mojej duszy, aby mnie przekonać, że to jest sprawa Miłosierdzia Bożego i Matki Bożej Fatimskiej. Pewnego razu, idąc z kościoła po Mszy świętej wieczornej od Księży Pallotynów, usłyszałam normalny [rzeczywisty] głos: „Siostró Mario! Siostró Mario!” Oglądam się, nikogo nie ma. Głos ten wyczuwałam w powietrzu nade mną. Szłam z inną panią i pytam: „Czy Pani słyszała? – Tak. Przecież obydwie spojrzaliśmy za siebie, kto Siostrę woła”. Drugi raz szłam na Jasną Górę. Znowu słyszę wyraźny głos: „Siostró Mario, Ogniska Pokutne!” Powtarzało się wiele razy, aż Duch Święty stworzył, zorganizował grupkę ochotnych dusz, zapalając w nich ogień pokutny, wynagradzający Panu Bogu za grzechy dzisiejszej ludzkości”⁶⁰.

W lutym 1994 roku, w Liście Członkowskim, s. Maria opisała zdarzenie, mające znamiona nadprzyrodzonego. Miało ono związek z nazwą Dzieła. Któregoś dnia zastanawiałam się, dlaczego jego członkowie noszą nazwę „Ognisk Pokutny”. W tej samej chwili, jak oświadczyła, usłyszała w duszy dwa głosy, które uznała za pochodzące od Boga. Pierwszy z nich miał oznajmić: „Jestem Świętym Ogniem, który nie spala ale uświęca” i drugi: „Pokuta oczyszcza duszę ludzką, upiększa, ubogaca w zasługi. Czyni ją godną podobieństwa do Jezusa Chrystusa”⁶¹.

⁵⁸ L 138, 1.X.1989.

⁵⁹ L 165, 1. VII-VIII. 1992.

⁶⁰ L 173, 1.IV.1993.

⁶¹ L 181, 1.II.1994; „Kochane Ogniska Pokutne! Jakże pięknie nas nazwał Duch Święty – Ogniskami Pokutnymi”. L 192, 1.III.1995; „Ogniska – niektórzy pytają mnie, co oznacza to słowo „ognisko”? Słowo – Ognisko, w naszej Wspólnocie oznacza Miłość! Kocham Boga i kocham ludzi jako swoich braci, siostry”. L 209, 1.IX.1996.

Rozwój Dzieła (1967-2002)

Po zakończeniu jasnogórskiej nowenny, s. Maria poddała ocenie doznanych łask kierownikowi duszy ks. E. Boniewiczowi⁶². Po odbytej z nim naradzie, zaproponowała kilku wiernym z parafii p.w. Miłosierdzia Bożego udział powstającej grupy modlitewnej o nazwie „Czciiele Ducha Świętego”.

W pierwszym tygodniu zgłosiło się siedmiu chętnych. Kilka dni później było ich już około 50-ciu. Spotkania odbywały się w małej kaplicy w klasztorze sióstr karmelitanek. Nabożeństwa prowadził ks. E. Boniewicz, rozpalając ich religijny entuzjazm⁶³. S. Maria odbywała z nimi duchowe rozmowy. Po pewnym czasie, wewnętrznie przynaglona, oznajmiła im, że przynależność do Czcieli Ducha Świętego łączyć się będzie z przyjęciem orędzia Matki Bożej Fatimskiej, to znaczy wezwania do modlitwy i pokuty. Oznajmiła: „Odtąd nazywać się będziemy Czciiele Ducha Świętego – Ogniska Pokutne!”⁶⁴

Wspominając początki Dzieła, s. Maria stwierdziła, że na tych, którzy wstępowali w jego szeregi, w krótkim czasie spadały dotkliwe cierpienia. „Dużo było chętnych, ale jak się dowiedzieli, że prawie wszyscy członkowie Ognisk Pokutnych otrzymują nowe cierpienia, niespodziewanie zlekli się i wycofali swoje zgłoszenia”⁶⁵. Dwadzieścia lat później, w „Liście” z dnia 1 sierpnia 1988 r. nawiązała do tych wydarzeń, przypominając członkom Ognisk Pokutnych ich początki. „W czasie, kiedy zaczęły się rodzić Ogniska Pokutne na polskiej ziemi, a było to w roku 1967-ym, ochotników było bardzo dużo. Z wielkim entuzjazmem wpisywali się do Wspólnoty Czcieli Ducha Świętego – Ogniska Pokutnych. Pan Jezus zaczął nas nawiedzać swoim Krzyżem tak, że z 70-ciu członków zostało zaledwie 7-miu. Pomyślałam – dobrze, niech będzie 7-miu członków, aby byli tacy, jak Ty Duchu Święty pragniesz by byli”⁶⁶.

Pierwszą wzmiankę o rozwoju ilościowym Dzieła s. Maria poczyniła w „Liście” z dnia 1 stycznia 1981. Wiązało się to z przypomnieniem o obowiązku czytania jej listów, których celem była formacja religijna członków Dzieła. „Moi Drodzy. Listy Członkowskie – miesięczne ma czytać każdy Członek Ogniska Pokutnego. Niech Przełożeni „Siódemek” tak się starają, aby każdy indywidualnie mógł sobie list przeczytać i coś zapamiętać. Czterdzieści dwa listy [42 odbitki z ręcznej maszyny do pisania] wysyłam w każdym miesiącu. Wiem, że to jest bardzo mało na przeszło 300 Członków”⁶⁷.

⁶² „Kapłan ten jest pierwszym Opiekunem Ognisk Pokutnych, był naszym Duchowym Ojcem i troskliwym Opiekunem”. L 96, 1XII.1985.

⁶³ O roli, jaką ks. E. Boniewicz odegrał zarówno w rozwoju duchowym s. Marii jak i Dzieła, daje wyraz jej wyznanie: „Nigdy nie będę się mogła wywdzięczyć mojemu spowiednikowi ks. Edmundowi Boniewiczowi za pomoc duchową, który mnie trzymał i jak „kował”, rozpalone żelazo, kuł, kuł, aż wykuł Ogniska Pokutne w parafii Miłosierdzia Bożego w Częstochowie”. A. Koronkiewicz, *Czy świat zjadł kwiat?*, dz. cyt., s. 115.

⁶⁴ Tamże, s. 113-114.

⁶⁵ Tamże, s. 115.

⁶⁶ L 124, 1.VIII.1988.

⁶⁷ L 42, 1.V.1981.

W 1985 r. w „Liście” majowym s. Maria wezwała członków Dzieła do udziału w rekolekcjach, które odbywają się każdego roku. „A teraz, moi Kochani, przypominam o obowiązku uczestniczenia w naszych św. Rekolekcjach przed Duchem Świętym. Wszyscy, kto tylko jest zdrowy z członków Czcieli Ducha Świętego – Ognisk Pokutnych, powinien brać udział w Rekolekcjach. Do Ognisk Pokutnych należy około 350 osób. Odliczyć chorych i starszych 50, to 300 ludzi powinno wziąć udział i napęlić mały Kościółek Księży Palotynów w Częstochowie u Miłosierdzia Bożego”⁶⁸.

„List” grudniowy z 1985 r. informuje, w których miastach Polski zaistniały Ogniska Pokutne. „A teraz myślę, że Wam, Kochani Bracia i Siostry, miło będzie wiedzieć w ilu miastach w Polsce są nasi Członkowie Ognisk Pokutnych. Otóż pierwsza Częstochowa, druga Skawina, trzeci Wrocław, czwarty Chorzów, piąta Warszawa, szósty Poznań, siódmy Kluczbork, ósma Stalowa Wola, dziewiąty Gdańsk, dziesiąty Jeżów, jedenasty Parczew, dwunasta Jelenia Góra, trzynasty Rzeszów, czternasty Kwidzyń, piętnasty Jarosław, a po 2-3 osoby są po innych miastach, których nie podaję. No więc widzicie, 440 członków bierze czynny udział w modlitwie i pokucie, aby czynić zadość Orędziu Matki Bożej, a tym samym spraszać Miłosierdzie Boże na świat i oddać karę Bożą, na jaką żeśmy zasłużyli”⁶⁹. W sierpniowym „Liście” w r. 1988, przypominając ponad dwudziestoletnią aktywność Ognisk Pokutnych, stwierdziła, że „czynnych członków jest ponad 300 osób”⁷⁰. W 2002 r. do Dzieła należało 332 członków zamieszkałych w 16 miastach na terenie Polski⁷¹.

Zasady formacji religijnej członków Dzieła

Każde apostolskie dzieło religijne zaaprobowane przez Kościół musi posiadać jasno określony cel oraz zasady kształtowania postaw życiowych jego członków. Zamiary te winny być wyrażone na piśmie. Ten wymóg spełniają Ogniska Pokutne. S. Maria, posilując się wskazówkami udzielanymi przez kapłanów, opracowała dwa istotne dokumenty, zaaprobowane przez Częstochowską Kurię Metropolitalną dnia 10 grudnia 1999 r. Są nimi „Reguła” i „Konstytucja” Czcieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych⁷². W Listach Członkowskich wyjaśniała ich poszczególne kwestie.

Celem podstawowym członków Dzieła jest wypełnianie nauki Jezusa Chrystusa, którą wyrażają: Osiem Błogosławieństw (por. Mt 5, 1-12), przykazanie miłości Boga i bliźniego (por. Mt 5, 43-48; Mk 12, 29-31; J 13, 34-36), naśladowanie doskonałości Ojca Niebieskiego (por. Mt 5, 48), Dziesięć Przy-

⁶⁸ L 89, 1.V.1985.

⁶⁹ L 97, 1.XII.1985.

⁷⁰ L 124, 1.VIII.1988.

⁷¹ Przeorysza Klasztoru Sióstr Karmelitanek Bosych S. Joanna Maria od Jezusa Zmartwychwstałego, *Sprawa Wspólnoty Czcieli Ducha Świętego – Ognisk Pokutnych. Kwestia asystencji kościelnej i pomocy duchowej*.

⁷² H. Ostrogórska, *Czczyciele Ducha Świętego Ognisk Pokutnych...*, dz. cyt., s. 18-20, 27-31.

kazań Bożych (por. Wj 20, 7-17). W „Liście” z dnia 1 października 1985 roku s. Maria oświadczyła: „Ogniska Pokutne mają dawać z siebie przykład miłości bliźniego. Cała nasza formacja Czcieli Ducha Świętego – Ognisk Pokutnych jest postawiona na fundamencie miłości Boga i bliźniego. Owszem i na Ośmiu Błogosławieństwach. Pierwszym jednak naszym ćwiczeniem i wcieleniem w codzienne życie są Dwa Przykazania Miłości”⁷³.

„Konstytucje” nakładają na członków liczne obowiązki, obejmujące praktyki religijne i moralne. Wszystkie one winny być podejmowane w duchu pokuty. Każdego dnia powinien zwracać się w modlitwie do Ducha Świętego, co najmniej 7 minut przeznaczyć na lektur Pisma św., odmówić jedną część różańca koronkę do Miłosierdzia Bożego i koronkę na uwielbienie Pana Jezusa i Jego 33 lat życia na ziemi. Powinien kierować się zasadami wynikającymi z ośmiu błogosławieństw i na nich budować swoje życie wewnętrzne. Oddzielną grupą obowiązków stanowią wskazania pokuty. Z obowiązku wynika nakaz przyjmowania w duchu pokuty i ekspiacji (bez szemrania) za grzechy własne i świata wszelkich cierpień, trudów życiowych, chorób i przykrości. Należy je przyjmować jako dopust Opatrzności Bożej. Członek Ognisk Pokutnych winien wypracować w sobie postawę wdzięczności za Krzyż dany mu przez Boga. Każdego obowiązuje abstynencja od napoi alkoholowych i palenia tytoniu. Obowiązkiem jest również praktyka comiesięcznej spowiedzi i udział w spotkaniu modlitewnym jego ogniska 13-tego dnia każdego miesiąca (na pamiątkę Objawień Fatimskich). Obowiązkiem jest również udział rekolekcjach, które odbywają się raz w roku w tygodniu poprzedzającym Uroczystość Zesłania Ducha Świętego. Rekolekcje te odbywają się co roku w Dolinie Miłosierdzia w Częstochowie. S. Maria zdecydowanie wypowiedziała się w kwestii kryterium oceny zgłaszających się kandydatów. W szeregi Dzieła „należy przyjmować ludzi dojrzałych wiekiem tak mężczyzn jak i niewiasty, pragnących prowadzić życie wewnętrzne, mających wrażliwe sumienie na głos Ducha Świętego, a także czujących w swojej duszy wezwanie Boże do świętości, która można osiągnąć przez wiarę, nadzieję i miłość oraz rzetelną współpracę z łaską Bożą, przez modlitwę, pracę, cierpienie i ochotną pokutę”⁷⁴.

Podsumowanie

Celem artykułu było przedstawienie historii życia s. Marii od Ducha Świętego, następnie genezy powstania ruchu charyzmatycznego „Czcieli Ducha Świętego Ogniska Pokutne”, kolejnych etapów jego rozwoju oraz zasad religijnej formacji członków. Z przeprowadzonych analiz wynika, że Dzieło zawdzięcza swoje powstanie Karmelitance z Częstochowy. Była ona przekonana, że stało się to z inspiracji Ducha Świętego. Charyzmat Dzieła, jak i zasady

⁷³ L 94, 1.X.1985. Wykładnię 8 Błogosławieństw s. Maria przestawiła w Listach Członkowskich nr: 33, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 67, 127, 170, 186, 199.

⁷⁴ H. Ostrogórska, *Czcieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych...*, dz. cyt.

formacji mają rzetelne podstawy biblijne. Członkowie Dzieła prowadząc ukrytą formę pokuty i modlitwy, spełniają przesłanie orędzia objawionego przez Matkę Bożą w Fatimie w 1917 roku.

Św. Jan Paweł II w encyklice *Dominum et Vivificantem*, przypomniał, że Kościół „czerpiąc z doświadczenia Pięćdziesiątnicy i własnych „dziejów Apostolskich”, od początku głosi wiarę w Ducha Świętego, jako Ożywiciela, poprzez który niezgłębiony Trójjedyny Bóg udziela się ludziom, zaszczipiając w nich zadatek życia wiecznego”⁷⁵. Duch Święty stale ożywia i uświęca tych wiernych, którzy oddają mu swoje serce. S. Maria Ostrogórska jest tego przykładem. Sprawą otwartą są badania nad jej drogą duchowego wzrostu. Zachowane świadectwa świadków jej życia, także jej osobiste wspomnienia i pisma, dają podstawę do odkrycia w tej drodze nadzwyczajnego prowadzenia. Obszar zagadnień teologiczno-ascetycznych może się stać przyczynkiem do kolejnych dysertacji.

Na koniec chciałbym dodać, że w 1974 r. osobiście poznałem s. Marię. Jej Dzieło jest mi również znane, gdyż przez siedem lat byłem jego Krajowym Opiekunem. Obecnie prowadzę studia nad życiem i pismami s. Marii. Potwierdzają one moje przekonanie, że była wybrana przez Boga do rzeczy wyższych.

* * *

The Genesis and Formation Principles of the Movement “Worshippers of the Holy Spirit Fires of Penance” in the Light of the Writings of Sr. Maria of the Holy Spirit

Summary

In 1967, Sr. Maria Helena Ostrogórska, a Discalced Carmelite, gave rise to a charismatic prayer group called “Worshippers of the Holy Spirit – Penitential Fires”. The members, hidden from the world, undertake voluntary penance for their own sins, for the sins of the Polish nation and for all humanity. Thus, they respond to the message of Our Lady of Fatima, calling for repentance and prayer. She is the author of numerous theological and ascetic writings.

Keywords: Worshippers of the Holy Spirit Fires of Penance; Sr. Maria of the Holy Spirit; Helena Ostrogórska.

Bibliografia

- Chmielewski M., *Szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. tenże, Lublin-Kraków 2002, s. 851-853.
Chmielewski M., Walewander E., *Benedyktyńska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 75-77.

⁷⁵ Jan Paweł II, Encyklika *Dominum et Vivificantem*, nr 1.

- Chmielewski M., Kapec W., *Dominikańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielowski, Lublin-Kraków 2002, s. 208-210.
- Chmielewski M., *Karmelitańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielowski, Lublin-Kraków 2002, s. 401-406.
- Długosz A., *Pisarski dorobek s. Marii od Ducha Świętego*, Częstochowa 17.06.2002, kserokopia maszynopisu, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.
- Koronkiewicz A., *Czy świat zjadł kwiat? Dzieje S. Marii od Ducha Świętego, żony, matki, karmelitanki, założycielki Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych*, Kraków 2008.
- Koronkiewicz A., *Pokuta w codzienności. Myśli wybrane*. Droga, Elk 2017.
- Koronkiewicz A., *Ogniska Pokutne. Zapraszamy na rekolekcje do sanktuarium Matki Bożej w Hodyszewie na Podlasiu w dniach 27-29 września 2013 r.*, „Różaniec”, wrzesień 2013, s. 30.
- Koronkiewicz A., *Dzieci z Fatimy ponownie wzywają do pokuty*, „Martyria” 9(2000), s. 11.
- Koronkiewicz A., *Miłość wymaga ofiary*, „Apostoł Posłaniec Królowej Apostołów”, listopad 1997, s. 14-15.
- Koronkiewicz A., *Nasi parafianie byli w Częstochowie*, „Apostoł Posłaniec Królowej Apostołów”, 7 sierpnia 1998, s. 16.
- Misiurek J., *Augustiańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielowski, Lublin-Kraków 2002, s. 69n.
- Misiurek J., *Ignacjańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielowski, Lublin-Kraków 2002, s. 347-350.
- Narewska D., *Współcześni pokutnicy*, „Słowo”, 1-3 marca 1996, nr 44, s. 9.
- Nazar T., *Niniejszym oświadczam*, Częstochowa 18.05.1991, w: A. Koronkiewicz, *Czy świat zjadł kwiat? Dzieje S. Marii od Ducha Świętego, żony, matki, karmelitanki, założycielki Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych*, Kraków 2008, s. 111.
- Nowak S., *Wpis powizytacyjny*, Częstochowa 14.II.1993, w: A. Koronkiewicz, *Czy świat zjadł kwiat? Dzieje S. Marii od Ducha Świętego, żony, matki, karmelitanki, założycielki Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych*, Kraków 2008, s. 112.
- Ostrogórska H., *Czciciele Ducha Świętego Ognisk Pokutnych, informacje i materiały informacyjne*, Częstochowa-Kraków 2009.
- Ostrogórska H. s. Maria od Ducha Świętego, Karmelitanka, „*Jeśli pokutować...*”, Listy s. Marii do Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych, Biblioteka „Niedzieli” tom 147, Częstochowa 2003.
- Ostrogórska H., *Autobiografia*, 1992, kserokopia maszynopisu, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.
- Ostrogórska H., *Listy [1-219] do Członków Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego Ognisk Pokutnych, 1967-1998*, kserokopie maszynopisów, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.
- Paluch M., *Zarys historii Ruchu Światło-Życie*, Lublin-Kraków 1998.
- Paszkowska T., *Franciszkańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielowski, Lublin-Kraków 2002, s. 281-290.
- Przeorysza Klasztoru Sióstr Karmelitanek Bosych S. Joanna Maria od Jezusa Zmartwychwstałego, *Sprawa Wspólnoty Czcicieli Ducha Świętego – Ognisk Pokutnych. Kwestia asystencji kościelnej i pomocy duchowej*, pismo do proboszcza parafii p.w. Miłosierdzia Bożego w Częstochowie, Częstochowa, dn. 2.02.2002, kserokopia pisma, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.
- Siemieniowski S., Kiwka M., *Chrześcijańskie ruchy charyzmatyczne: nowość czy kontynuacja Tradycji?*, Poznań 2019, s. 9-12.
- Weron E., *Ocena pracy*, Ołtarzew, dn. 11 czerwca 2002 r., recenzja książki „*Jeśli pokutować...*”, kserokopia maszynopisu, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.
- Weron E., *Szanowna i Droga Pani*, recenzja książki „*Czy świat zjadł kwiat?*”, Otwock 20.12.2007 r., kserokopia rękopisu, w: W. Rachwalik, Archiwum własne.

FR. KĘSTUTIS ŽEMAITIS *

Blessed Teofilius Matulionis – A Witness to the Faith of Modern Times

On May 7, 2000, in Rome, St. Pope John Paul II led ecumenical worship services at the Colosseum in which witnesses of the faith of the 20th century were proclaimed. This list also included 114 persons from Lithuania. Beatification cases have already been initiated for some, and Archbishop Teofilius Matulionis was declared Blessed on June 25, 2017. The archbishop was born in 1873 in the parish of Alanta near Anykščiai, in the beautiful land of Lithuanian nature, studied at St. Petersburg Theological Seminary, ordained a priest in 1900 by Bishop Karol Niedzialkovsky of Mogilev, belonged to the archdiocese of Mogilev, worked in Latvian and Russian parishes. From 1923 to 1925, he was imprisoned for the first time as a zealous priest in a Soviet camp. In 1929 on February 9, the priest Teofilius was nominated Titular Bishop of Matrega by Pope Pius XI and secretly consecrated, authorized to lead the believers of the Leningrad region. Soon Matulionis was sentenced to another 10 years in prison as a bishop (although the Soviet authorities did not know it because the consecration witnesses kept a secret), but in 1933 the bishop returned to Lithuania after exchanging political prisoners between Lithuania and the Soviet Union¹. When he arrived, he assisted the bishops, visited Vatican, the USA, worked at the Benedictine Convent in Kaunas as a chaplain, and in 1943 became the bishop of Kaišiadorys. From 1946 to 1956, Bishop Matulionis suffered the most severe pains – during the interrogations and in the Soviet camp he faced the greatest trials. In 1957, in exile in Birštonas parish (he was not allowed to live in Kaišiadorys and was not allowed to rule the diocese), he secretly conse-

* Fr. Kęstutis Žemaitis – Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5022-3243>; e-mail: kestutis.zemaitis@gmail.com

¹ See: A. Streikus, *Istoriniai arkivyskupo Teofiliaus Matulionio gyvenimo ir kankinystės kontekstai*, in: *Ištvėmingas Tikėjimo liudytojas: Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, ed. A. Streikus, A. Jurevičius, Vilnius 2017, p. 57-62.

crated priest Vincentas Sladkevičius, who was later awarded the title of cardinal by Pope John Paul II in 1988.

Bishop Teofilus Matulionis died in exile while living in the small parish of Šeduva in 1962. But in the very same year, while he was alive, the news came from Rome that this old martyr bishop was being nominated as archbishop. Thus, Pope John XXIII then appreciated the martyr's witness to the faith. And his martyrdom was officially recognized by Pope Francis.

Still, the question arises where from so much strength could a weak man have in order to withstand such extraordinary trials. How did this personality mature in virtues and what was his relationship to people, especially those on the opposite side of values and ideological beliefs?

Testimony of Faith: Priest and Prisoner in Russia

Matulionis entered the seminary of priests in St. Petersburg in 1891, but when he doubted whether he would really be able to be *alter Christus*, he took a break from his studies. He returned three years later and was ordained a priest after graduation. This temporary withdrawal from the seminary was not a doubt as to whether or not to become a priest, but a desire to make sure that he would be able to follow Christ unconditionally. It was a sign of a deep vocation, of reflection, of experience. Being responsible to God and feeling a duty to become a priest, a witness to the faith, he realized the need for a deep spiritual life and the development of virtues first and foremost within himself. It had to be natural – not an artificial human posture. Therefore, Teofilus Matulionis, who chose the vocation and virtues of a clergyman, as noted by the researcher of the blessed life dr. Roma Zajančauskienė “practiced with the freedom, trust and joyful simplicity of a child of God”², serving everyone regardless of nationality or social dependence³, although this could lead to reproaches⁴. The words of Christ were important to Priest Matulionis: “I am free from **all**, I **have made** myself a **servant** to **all**, that I might **win more** of **them**” (1 Cor 9, 22).

There was no shortage of suffering in the life of Priest Matulionis. He was sentenced three times to prison in Soviet camps for faithfulness to the Church⁵. For the first time in 1923, he, together with several St. Petersburg priests and Bishop John Ciaplek, served a real prison sentence in Moscow. Previously released, he learned an unexpected thing – he was nominated as a bishop. According to Matulionis' friend Prelate Stanislovas Kiškis, St. Father Pius XI cared for “Russian Catholics”. Through his personal representative Mons.

² R. Zajančauskienė, *Teologinių dorybių sklaidą arkivyskupo Teofiliaus Matulionio kankinystės kelyje*, daktaro disertacija, Kaunas 2014, p. 127.

³ Cf. S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, Vilnius 2008, p. 47.

⁴ Cf. R. Zajančauskienė, *Teologinių dorybių sklaidą...*, op. cit., p. 127.

⁵ Priest Matulionis was punished during the reign of the tsar for baptizing a baby whose one of the parent was a Catholic and the other one was an Orthodox. Matulionis could not perform priestly duties in public at that time and had to live in a monastery.

D'Herbigny he sent benefits for starving Russian children. The mentioned representative travelled to the Soviet Union in the autumn of 1925 and in spring and summer of 1926. He was secretly consecrated as a bishop in Berlin and from nuncio of that time Eugene Pacelli⁶ received a very important and totally secret mission – to maintain the Catholic hierarchy in the Soviet Union. To that end, he had to select the five best and most faithful priests, secretly consecrate them as bishops, and entrust them with the rights of apostolic administrators to govern the Catholics of the Soviet Union, first dividing the territory into five areas⁷. Thus, on February 9, 1929 (after receiving a secret message about Matulionis nomination through Bishop D'Herbigny), he was secretly consecrated by Bishop Maleckis. Only a few people knew about it⁸.

The coat of arms of the new bishop depicted three crosses. Perhaps it was a symbol of his three heavy imprisonments, about which Bishop Teofilus understood only last time sentenced.

According to Vidas Spengla, for the second time Matulionis (already as a bishop, although the authorities did not know it) was arrested and convicted. As Vidas Spengla argues, after the failure of the security services to recruit the bishop, he was arrested again on November 25, 1929⁹. Then the bishop was doing the hardest jobs, experiencing inhuman misery¹⁰. He was later put into prison in a solitary cell. It is unclear how his detention would have ended if there had been no agreement between Lithuania and the Soviet Union to exchange prisoners. Thus, the bishop returned to Lithuania with a group of the same exhausted prisoners. Only then did everyone know who he was. Probably Soviet officials regretted who they had released¹¹. It should be emphasized that Bishop Matulionis refused to return to Lithuania because he had to perform his duties as a bishop in Russia, but according to his biography researcher Vidas Spengla, "his choice was ignored"¹².

Organizer of Spiritual Life

Bishop Matulionis, having visited Rome, the Holy Land, America, returned to Lithuania and was soon invited to work in Kaunas as the chaplain of Benedictine Sisters Convent. There he revealed himself not only as an incredi-

⁶ Later Pope Pius XII.

⁷ Cf. S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, op. cit., p. 47.

⁸ Ibid., p. 48.

⁹ V. Spengla, *Atlikę pareigą*, Vilnius 1997, p. 101.

¹⁰ Ibid.

¹¹ If Bishop Teofilus had not been transported to Lithuania, he would probably have been shot in 1937-1938 in the forest of Sandarmok, like all the prisoners imprisoned with him in the Solofk Islands, concretely on the island of Anzer, because all the clergy were imprisoned here (Яковлева А. П. С.Л.О.Н. Соловецкие лагерь и тюрьма 1923-1939 годов: События. Документы. Палачи. Жертвы. Соловецкий: Издательство Соловецкого монастыря, 2015. p. 60-61).

¹² V. Spengla, *Atlikę pareigą*, op. cit., p. 103.

bly spiritual man¹³, but also as a spiritual guide. Sister Benedictine Aušra Vasiliauskaitė, a researcher of the biography of Bishop T. Matulionis, states: “Bishop T. Matulionis was a famous organizer of Lithuanian spiritual life”¹⁴.

From 1936 to 1943 Matulionis lived and worked at the **Convent of Benedictine Sisters in Kaunas**. Here he quickly had the thought of how to activate piety at the Blessed Sacrament. He himself “was a great worshiper of Saint Sacrament”¹⁵. Sister Gabrielė, a Benedictine nun, states: “the bishop constantly adored Saint sacrament, and the fact that from this adoration arose the virtues of humility and simplicity. Seeing such devotion of the bishop, the sisters grew spiritually, learning, strengthening in spirit, longing to pray as the main pastor himself prays. Thus, Bishop T. Matulionis not only pushed the sisters into deeper prayer, but also, it can be said, began the obvious “Silence Pastoral Care” at the **Convent of Benedictine Sisters**, which the sisters continue to this day”¹⁶.

The years of the first Soviet occupation were quite difficult for the bishop. Bishop Vincent Brizgys writes: “In 1940, the Russian occupation destroyed all life”¹⁷. Vytautas Vitauskas assessed the Soviet era that began in 1940 and its influence on the Catholic Church as follows: “From 1940 to 1989 the policy pursued by the Soviet government with regard to the Lithuanian Catholic Church could be divided into several stages, where different aspirations of the government, the means used and the reaction of the Church itself could be seen. The main goal of the Soviet government remained unchanged throughout its reign – to eliminate the Church and religion from Lithuanian state life, to reduce or eliminate its influence on people’s private lives, and to educate a “Soviet citizen” – an atheist who got rid of so-called “religious prejudices” and who blindly believed in bright tomorrow of communism”¹⁸. The major part of the nation did not believe in that light of communism. Bishop Matulionis was “warmed” by it in Soviet camps. However, all this had to be endured and under such conditions witness to the faith proclaimed by the Church. “I don’t have grounds to boast that I preach the Gospel since it is my necessary duty, and I were in trouble if I did not preach the Gospel!” (1 Cor 9, 16). Bishop Algirdas Jurevičius writes: “In times of persecution, a prominent and clear testimony of faith is always significant. We can rejoice that throughout the period of Soviet occupation, God enriched us with resolute witnesses of faith and martyrs. The names of all of them are not even known, but this does not

¹³ Cf. R. Zajančauskienė, *Dievo Žmogus – Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, in: *Ištvėrimas Tikėjimo liudytojas: Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, ed. A. Streikus, A. Jurevičius, Vilnius 2017, p. 87-126.

¹⁴ A. Vasiliauskaitė, *Vyskupas Teofilius Matulionis kapelionas martyrium bendruomenėje*, “Soter” 64(2017), p. 29.

¹⁵ S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, op. cit., p. 73.

¹⁶ A. Vasiliauskaitė, *Vyskupas Teofilius Matulionis...*, op. cit., p. 30.

¹⁷ V. Brizgys, *Gyvenimo keliai*, Vilnius 1993, p. 93.

¹⁸ V. Vitkauskas, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasininkų verbavimas NKVD/KGB agentais sovietmečiu*, LKMA, vol. 26, Vilnius 2000, p. 237.

diminish their significance. As an example of enduring martyrdom, I would like to give an example from the life of respectful Archbishop Teofilius Matulionis (1873-1962). He had to endure sixteen years in prison and suffered various forms of humiliation¹⁹.

When Bishop Teofilius Matulionis lived in a Benedictine Sisters Convent, the war broke out. The very first months of the Nazi occupation were marked by the killing of Jews. He appeared there as a brave saint, risking his life together with sister nuns saved the lives of the Jews²⁰.

Bishop A. Jurevičius argues: “During the persecution, one very important aspect of martyrdom became clear – missionality”²¹. This activity arose from the deep spiritual vocation of the bishop. As R. Zajančkauskienė states: “The priesthood is the highest vocation for T. Matulionis, which manifests itself in love for people and willingness to sacrifice for their spiritual needs (...)”²².

As early as 1941, Bishop Matulionis applied to the Apostolic Throne for permission where possible to take care of Catholic pastoral care in the German-occupied lands of Belarus and Russia²³. Churches were closed there, priests were arrested, and believers were still there.

Meanwhile, quite a lot of pastoral worries arose in Lithuania as well - quite a large community of deportees and refugees gathered, people who had lost their homes, relatives, sometimes even hope and faith. “They were like sheep without a shepherd” (Mk 6, 30-34). Bishop Matulionis cares for people – Catholics from other countries, even non-Catholics²⁴.

The Last Cross – the Most Difficult

In 1943, Bishop of Kaišiadorys Juozapas Kukta died. Teofilius Matulionis was appointed in his place²⁵. And here the bishop sought solace in prayer. He urged believers to pray to the Immaculate Heart of Mary²⁶. Matulionis was a warrior of Christ, sincerely devoted to the Sacred Heart of Jesus. He was brave: he fought for the Church with both the Nazis and the Bolsheviks, whose atrocities were felt not only by the clergy, but by all the inhabitants. Perhaps he drew his strength from other martyrs of his fellow Lithuanian bishops, such as

¹⁹ A. Jurevičius, *Kankinystė ir tikėjimo liudijimas neatskiriami*, “Naujasis židinys – Aidai” 2004, no. 4, p. 171.

²⁰ Cf. A. Vasiliauskaitė, *Vyskupas Teofilius Matulionis...*, op. cit., p. 35.

²¹ A. Jurevičius, *Kankinystė ir tikėjimo liudijimas neatskiriami*, op. cit., p. 170.

²² R. Zajančkauskienė, *Teologinių dorybių sklaida...*, op. cit., p. 127.

²³ Cf. S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, op. cit., p. 74.

²⁴ T. Matulionis, *1944 metų sausio 14 d. bendraraštis kaišiadorių vyskupijos gerb. dvasiškijai*, in: *Arkivyskupas Teofilius Matulionis laiškuose ir dokumentuose*, ed. J. Boruta, E. Neniškytė, A. Katilius, Vilnius 2002, p. 40-41.

²⁵ S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilius Matulionis*, op. cit., p. 82.

²⁶ T. Matulionis, *1944 metų vasario 2 d. bendraraštis kaišiadorių vyskupijos gerb. dvasiškijai*, in: *Arkivyskupas Teofilius Matulionis laiškuose ir dokumentuose*, ed. J. Boruta, E. Neniškytė, A. Katilius, Vilnius 2002, p. 40-41.

Vincentas Borisevičius²⁷, Pranciškus Ramanauskas²⁸ or Archbishop Mečislovas Reinys²⁹. They were all in a whirlwind of terrible events, presented by Vidas Spengla, who studied the relationship between the Church and the Soviet authorities in some detail: “During 50 years of Soviet occupation the people of Lithuania experienced a great deal of sufferings: they were intimidated, interrogated, imprisoned, deported and killed, and their consciences were broken. A particularly brutal physical genocide of the nation was in the post-war years of Stalin's rule (1944-1953). The clergy of the Lithuanian Catholic Church did not escape it either. According to MGB³⁰ documents, 270 priests were convicted of anti-Soviet activities in Lithuania during this period. MVD³¹ documents state that in 1952 in total of 364 priests were repressed in Lithuania. In the spring of 1953, 754 priests lived and worked in Lithuania. Thus, in the post-war years, 33% of Lithuanian priests were repressed, i.e. every third clergyman. The Lithuanian episcopate was touched even more severely. As the Soviet army approached Lithuania, 3 bishops left for the West: Archbishop of Kaunas Metropolitan Juozapas Skvireckas, his auxiliary Bishop Vincentas Brizgys, and auxiliary Bishop Vincentas Padolskis of Vilkaviškis Bishop. In the post-war years, Bishop Antanas Karosas of Vilkaviškis died, and Bishops Vincentas Borisevičius, Teofilius Matulionis, Pranas Ramanauskas and Archbishop Mečislovas Reinys were repressed”³².

Already in 1946, Bishop Teofilius Matulionis was arrested for refusing to become a traitor – to cooperate with the Soviet authorities. The bishop was imprisoned in Orsha, Vladimir prisons, and was eventually housed in a home for the disabled in Mordovia. And only after 10 years he could return to Lithuania, but he was accommodated in the parsonage of Birštonas parish. Although he took over the administration of the diocese from the then governor, he was soon deported to Šeduva. It was not easy for the bishop in prisons. For everything, the

²⁷ Borisevičius Vincentas (1887-1946). He was born in Šunskai parish, Vilkaviškis county. After graduating from the Seyny Priest Seminary, he studied at the University of Friborg in Switzerland. He was ordained a priest in 1910. 1940 prel. V. Borisevičius is appointed the title bishop of Lizija and the assistant bishop of Telšiai. After the death of Telšiai Bishop J. Staugaitis, he was appointed Ordinary Bishop of Telšiai. 1945 February 5 was arrested a second and last time. Brutally interrogated and tortured. Shot in Vilnius in 1946, October 12.

²⁸ Ramanauskas Pranciškus (1893 m. – 1959) – Telšių vyskupas, profesorius, teologijos mokslų daktaras, kankinys. Ramanauskas Pranciškus (1893-1959) – Bishop of Telšiai, professor, doctor of theology, martyr.

²⁹ Reinys Mečislovas was born in 1884, February 5, in Daugaugiai parish, Lithuania. In 1907 ordained a priest, 1940 consecrated as bishop and appointed coadjutor of the bishop of Vilkaviškis, in 1944 nominated as archbishop and appointed coadjutor of the archbishop of Vilnius. M. Reinys – professor of the university, Minister of Foreign Affairs of Lithuania, diplomat, archbishop, political prisoner of the USSR, martyr died in 1953, November 8 (Vladimir Prison in Russia).

³⁰ MGB – Ministry of State Security (rus. Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti).

³¹ MVD – Ministry of Internal Affairs (rus. Ministerstvo vnutrennich del).

³² V. Spengla, *Atlikę pareigą*, op. cit., p. 9-10.

authorities bothered him. Even because of a photo found at his home in which he had been photographed with prisoners returning from a Soviet camp in 1933, Matulionis was under long interrogation³³. It was not easy for the deported in Lithuania both in Birštonas and Šeduva. An eye was constantly kept on him, his place was searched, and he was even prevented in his priestly duties.

Bishop Teofilus Matulionis has always, and especially in the most difficult years of his life, in the prisons of Orsha and Vladimir, been a deep witness to faith, hope and love³⁴. "There is no testimony without witnesses, so it's important that there has never been a shortage of persevering witnesses"³⁵. The bishop was a joyful witness. For him, a sense of humour is a sign of joy and hope in martyrdom³⁶. And he was forgiving since love is revealed in martyrdom through forgiveness³⁷. The archbishop, the blessed Teofilus Matulionis³⁸, who left the example of a good shepherd, lived holy and died sanctified by the spirit of holiness as a martyr and a witness to the faith of the modern times.

Conclusions

In the twentieth century, the Catholic Church in Lithuania had quite a number of martyrs. One of them was Archbishop Teofilus Matulionis. As a priest in the Archdiocese of Mogilev, he served Catholics living in Russia. Both as a priest and later consecrated as a bishop, Matulionis, as a zealous pastor, suffered persecution, but remained faithful to his vocation and matured in virtue.

After returning to Lithuania, Bishop Matulionis served as a chaplain at Benedictine sisters Convent in Kaunas. There he revealed himself as a very spiritual man. Not only piety but also the works of love to everyone close were in harmony in the person of this holy man.

At the end of the war, and especially in the years of the second Soviet occupation, already as the Bishop of Kaišiadorys, Teofilus Matulionis suffered the most fierce persecutions, the most severe tortures in prisons and exile. Even now, however, he remained firm and faithful to the vocation, especially matured in the virtues of faith, hope, and love.

* * *

Blessed Teofilus Matulionis – A Witness to the Faith of Modern Times

³³ Cf. *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, ed. Streikus, LKMA, vol. 5, Vilnius 2000, p. 505.

³⁴ Cf. R. Zajančauskienė, *Teologinių dorybių sklaida...*, op. cit., p. 127.

³⁵ A. Jurevičius, *Kankinystė ir tikėjimo liudijimas neatskiriami*, op. cit., p. 172.

³⁶ Cf. R. Zajančauskienė, *Teologinių dorybių sklaida...*, op. cit., p. 37.

³⁷ Cf. *ibid.*, p. 41.

³⁸ Cf. S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, op. cit., p. 150-152.

Summary

The twentieth century in the Catholic Church was the age of martyrs and witnesses to the faith. One of such witness is Archbishop Teofilus Matulionis, who was born in Lithuania, worked in Russia for a long time and spent many years in Soviet camps. The bishop was a man of prayer and a great organizer of the spiritual life, faithful to his vocation, obedient to the Apostolic Throne, and scarifying. Although Theophilus Matulionis did not lack for suffering in his life, he was always a witness to the Gospel, matured in the virtues of faith, love, and hope. His life and deeds were appreciated by Pope Francis declaring him blessed.

Keywords: Archbishop Theophilus Matulionis, Martyr, Witness, Blessed.

Bibliography

- Brizgys V., *Gyvenimo keliai*, Vilnius 1993.
- Jurevičius A., *Kankinystė ir tikėjo liudijimas neatskiriami*, "Naujasis židinys – Aidai" 2004, no. 4.
- Kiškis S., *Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, Vilnius 2008.
- Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, ed. Streikus, LKMA, vol. 5, Vilnius 2000.
- Matulionis T., *1944 metų sausio 14 d. bendraraštis kaišiadorių vyskupijos gerb. dvasiškijai*, in: *Arkivyskupas Teofilus Matulionis laiškuose ir dokumentuose*, ed. J. Boruta, E. Neniškytė, A. Katilius, Vilnius 2002.
- Matulionis T., *1944 metų vasario 2 d. bendraraštis Kaišiadorių vyskupijos gerb. dvasiškijai*, in: *Arkivyskupas Teofilus Matulionis laiškuose ir dokumentuose*, ed. J. Boruta, E. Neniškytė, A. Katilius, Vilnius 2002.
- Spengla V., *Atlikę pareigą*, Vilnius 1997.
- Streikus A., *Istoriniai arkivyskupo Teofiliaus Matulionio gyvenimo ir kankinystės kontekstai*, in: *Ištvermingas Tikėjimo liudytojas: Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, ed. A. Streikus, A. Jurevičius, Vilnius 2017.
- Vasiliauskaitė A., *Vyskupas Teofilus Matulionis kapelionas martyrium bendruomenėje*, "Soter" 64(2017).
- Vitkauskas V., *Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasininkų verbavimas NKVD/KGB agentais sovietmečiu*, LKMA, vol. 26, Vilnius 2000.
- Zajančkauskienė R., *Dievo Žmogus – Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, in: *Ištvermingas Tikėjimo liudytojas: Arkivyskupas Teofilus Matulionis*, ed. A. Streikus, A. Jurevičius, Vilnius 2017.
- Zajančkauskienė R., *Teologinių dorybių sklaida arkivyskupo Teofiliaus Matulionio kankinystės kelyje*, daktaro disertacija, Kaunas 2014.

MISCELLANEA

REV. FRANCESCO DIANO*

Attualità e futuro della salute mentale: la prospettiva della Chiesa italiana per un modello possibile

Introduzione

A partire dai dati e dalle problematiche crescenti legate al mondo della salute mentale¹, l'impegno della comunità ecclesiale italiana in termini di possibili interventi di prevenzione e cura del disagio psichico è notevolmente cresciuto negli ultimi anni. Naturalmente, si tratta di un processo che ha avuto inizio diversi decenni fa: già nel 1989, ad esempio, sia la comunità ecclesiale che gli enti pubblici erano stati sollecitati, in una specifica *Nota*², a prestare la massima attenzione ai fenomeni crescenti della dimensione pervasiva della sofferenza psichica, con l'invito a prestare particolare cura alle famiglie dei malati. Un quindicennio dopo, nel 2003, la Caritas Italiana in collaborazione con l'Ufficio Nazionale per la Pastorale della Salute della Conferenza Episcopale Italiana (CEI), promuoveva un gruppo di lavoro e di studio che si incaricò di redigere un importante documento: *Un dolore disabitato. Sofferenza*

* Rev. Francesco Diano – Nunziatura presso la Rappresentanza Pontificia del Madagascar, Antananarivo
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4100-4166>; e-mail: dfradiano@gmail.com

¹ Un dato di partenza è che secondo l'OMS, la dimensione della sofferenza mentale costituisce ovunque un fenomeno in aumento. Un computo approssimativo circa l'incidenza del disagio psichico certifica cifre notevoli: circa un miliardo di persone è attualmente in condizione di sofferenza mentale. Le proiezioni per il futuro parlano di un rischio di aumento proporzionale in grado di oltrepassare quello di malattie tradizionalmente più diffuse (ad esempio quelle cardiovascolari), includendo estensivamente in questa casistica anche, la sfera delle nuove patologie (addictions, ludopatie, ecc.). Cfr. World Health Organization, *mhGAP Mental Health Gap Action Programme: scaling up care for mental, neurological and substance use disorders*, Geneva 2008.

² Cfr. Conferenza Episcopale Italiana, *La Pastorale della Salute nella Chiesa Italiana, Linee di pastorale sanitaria*, Nota redatta dalla Consulta Nazionale per la Pastorale Sanitaria e dalla Consulta Ecclesiale delle opere caritative e assistenziali, <https://salute.chiesacattolica.it/> (accesso: 29.02.2020).

mentale e comunità cristiana, esplicitamente orientato a promuovere le dimensioni congiunte dell'attenzione, dell'accoglienza, della cura e della cultura sanitaria e sociale nei confronti dei malati psichiatrici³.

A qualche anno dopo, il 2006, risale il Convegno Nazionale dei Direttori degli Uffici Diocesani per la Pastorale della Salute, dal tema eloquente: *Fragilità psichica e mentale. Un grido silenzioso a cui rispondere come Chiesa e come società*⁴. È sulla base di queste esperienze che si svilupparono i primi centri di ascolto nelle diocesi. In tempi più recenti, in particolare nel settembre 2014, la Chiesa italiana si è fatta promotrice di un ulteriore importante Convegno, anche qui dal titolo esemplificativo: *La salute mentale: un'emergenza! La psichiatria in tempo di crisi*⁵. In tale occasione la CEI, attraverso l'Ufficio Nazionale della Pastorale della Salute e della Caritas, si è impegnata a dare concretezza alle problematiche emerse istituendo il cosiddetto "Tavolo Nazionale sulla salute mentale", composto da una quindicina di psichiatri tra i più importanti d'Italia e di referenti dei diversi ambiti di psicologia. A partire da queste iniziative, di stampo istituzionale, si è poi sviluppata, nel territorio nazionale, una ingente rete di azioni operative: dalle funzioni di ospitalità di molte famiglie, alle diocesi che hanno attivato numerosi centri di ascolto e servizi di accoglienza per soggetti affetti da patologie mentali sino ad arrivare all'azione delle centosessanta Residenze Sanitarie Assistenziali che risultano attive, indipendentemente dagli ospedali o dai presidi sanitari⁶.

1. Linee per una rivisitazione della diagnosi psichiatrica

Un elemento centrale di questa spinta verso la corretta considerazione dell'emergenza psico-sociale rappresentata dall'estendersi del disagio psichico è la necessità di ripensare alcune categorie stesse della diagnosi psichiatrica. In particolare, al di là del riconoscimento della persona umana come "totalità", su cui anche la cultura laica, converge nettamente, i punti essenziali su cui occorrerebbe insistere, nell'ottica di un coinvolgimento pieno della comunità ecclesiale, in termini di contenimento e "terapia" del disturbo mentale, possono essere così sintetizzati:

³ Cfr. Caritas Italiana, *Un dolore disabitato. Sofferenza mentale e comunità cristiana*, Bologna 2003.

⁴ Cfr. *Fragilità psichica e mentale. Un grido silenzioso a cui rispondere come Chiesa e come Società*, Atti del Convegno Nazionale dei Direttori degli Uffici Diocesani per la Pastorale della Sanità, Chianciano Terme, 5-7 giugno 2006, <https://salute.chiesacattolica.it/wp.pdf> (accesso: 18.03.2020).

⁵ Cfr. *La salute mentale: un'emergenza! La psichiatria in tempo di crisi*, Convegno dell'Ufficio di Pastorale della Salute (CEI) e della Caritas, Roma, 27 settembre 2014, <https://www.caritas.it> (accesso: 18.01.2020).

⁶ Inoltre, per evitare il rischio di cedere come Chiesa alla "cultura dello scarto" la Conferenza Episcopale Italiana ha recentemente aperto il portale Web *Accolti.it* e ha promosso un *open day* delle strutture cattoliche che ospitano persone con fragilità di diverso tipo.

- *necessità di una cultura della presenza*: appaiono ancora troppo vistose le tendenze sociali all'isolamento del "diverso", specie nel caso dei soggetti psichiatrici. L'eliminazione dello stigma sociale, una penetrazione pastorale orientata all'inclusione, una corretta informazione degli operatori e dei cittadini costituiscono obiettivi urgenti ma ancora di difficile raggiungimento. Da più parti si sente l'esigenza che addetti ai lavori, amministratori di enti e l'insieme della comunità ecclesiale producano l'impulso necessario per la costituzione di "comunità sananti"⁷ capaci di ascolto, accoglienza e relazione terapeutica nei confronti del paziente psichiatrico. Una "cultura della presenza" in grado di accompagnare malati e famiglie nella promozione umana e nella risposta ai bisogni spirituali sembra improrogabile⁸;
- *nuova attenzione al trionfo "prevenzione, cura e ricerca"*: alla mobilitazione della comunità andrebbe affiancato il potenziamento della ricerca scientifica. In ragione delle statistiche sopracitate, il forte incremento di sofferenze psichiatriche e patologie neurologiche, in particolare le demenze e le neurodegenerative, impone scelte coerenti. Si tratta di un ambito in cui il concetto di "cura adeguata" deve ritradursi come in ottica di prevenzione e promozione della qualità di vita;
- *riconsiderazione della "domanda di senso"*: la sofferenza psichica pone chiaramente, in un'ottica non solo clinica, ma anche filosofico-religiosa, la domanda di senso. Quale reazione provoca la presenza di persone con disturbi mentali? Il contesto socio-culturale attuale sembra assistere inerme ad una sorta di profonda crisi antropologica che mira a rimuovere costantemente gli aspetti drammatici e "faticosi" dell'esistenza;
- *importanza della formazione*: si tratta di ripensare una tipologia di formazione integrale degli operatori sanitari e pastorali, in un'ottica di costante umanizzazione dei percorsi di cura, degli assetti relazionali, degli ambienti intersoggettivi. La formazione attuale sembra riduttivamente orientata più alle "malattie" che ai "malati". Una "cura globale" della persona impone una correlativa ricerca di "salute integrale" del paziente psichiatrico⁹. Il nodo è squisitamente concettuale: la salute non va più intesa

⁷ Cfr. *Chiesa italiana e salute mentale. Cultura del provvisorio, scarti e nuovi poveri: il disagio psichico al tempo della tecnoliquidità*, M. Angelelli, T. Cantelmi, A. Siracusano (a cura di), Savona 2018, p. 18.

⁸ Sulla necessità di una radicale "umanizzazione" della dimensione medica, cfr. G. Ghilardi, V. A. Tambone, *Filosofia e deontologia dell'agire medico. La medicina che vorremmo*, in: S. Filetti, S. Morini (a cura di), *L'umanizzazione della medicina globalizzata*, Città del Vaticano 2015, p. 15-42. Sugli aspetti pastorali della "cultura della presenza"; cfr. C. Arice, *Aspetti pastorali*, in: M. Angelelli, T. Cantelmi, A. Siracusano (a cura di), *Chiesa italiana e salute mentale 2. Futuro e benessere della mente*, Savona 2018, p. 63-68.

⁹ "Fare formazione in Salute Globale non vuol dire integrare i curricula universitari con tematiche specifiche, ma introdurre un nuovo modo di pensare e agire la salute per generare reali cambiamenti sia nella comunità sia nell'intera società. (...). Risulta cogente produrre

come mera *assenza di malattia* ma come realizzazione del bene personale del paziente¹⁰. Lo schema antropologico di riferimento pensa in questi termini l'essere umano nella sua molteplicità fisico-biologica, psichica, socio-culturale e spirituale. Indipendentemente dalla condizione clinica e dal grado di disabilità, queste dimensioni vanno armonizzate nello specifico contesto relazionale del paziente¹¹. La salute più che “stato di completo benessere”, secondo le ufficiali definizioni dell'OMS, va riletta come ricerca del bene possibile dell'individuo malato¹²;

- *accompagnamento pastorale*: appare necessario agli operatori sanitari il possesso di competenze specifiche per accompagnare pastoralmente i malati psichiatrici: il contrasto ai processi sociali di ghettizzazione passa sia per una comunità civile che si fa carico degli elementi deboli della società sia, soprattutto, in ottica cristiana, attraverso una comunità ecclesiale in grado di pronunciare, con la concretezza della carità, la parola risanatrice di Cristo per i malati più poveri ed emarginati¹³.

In questa prospettiva, i recenti orientamenti della Chiesa italiana sembrano riaffermare l'impegno della comunità ecclesiale nel prendersi cura dei malati

dei cambiamenti nelle attitudini dei medici nei riguardi dei determinanti della salute, nell'assistenza sanitaria e nel sistema sociale” (S. Bruno, W. Ricciardi, *Medicina globale e medicina globalizzata. La formazione dei nuovi professionisti della salute*, in: S. Filetti, S. Morini (a cura di), *L'umanizzazione della medicina globalizzata*, op. cit., p. 217. Sulla visione integrale della persona e sulla necessità di una prassi “olistica” della medicina, cfr. anche M. Cozzoli, *Operatori Sanitari: professione e valori*, in: M. Angelelli, *Uno sguardo che cambia la realtà. La pastorale della salute tra visione e concretezza*, Savona 2019, p. 63-68 e T. Proserpio, *L'urgenza della formazione degli operatori della pastorale della salute*, in: Ivi, p. 93-95.

¹⁰ “La salute non coinvolge unicamente il corpo ma l'*unitotalità dell'uomo*, e per tutelarla è primario vegliare anche sulle componenti psicologiche, sociali e spirituali, affiancando e intersecando il vocabolo salute con quello di salvezza essendo strettamente concatenati e possedendo le stesse coordinate. Non a caso, i due termini dispongono della stessa radice comune: *salus* cioè totalità, pienezza e realizzazione” (G. M. Comolli, *Compendio di Pastorale della Salute. Tutto esordisce con il Vangelo...*, Savona 2018, p. 69, un testo imprescindibile anche per la ricostruzione storica dell'azione della Chiesa cattolica nell'ambito della cura e della sanità).

¹¹ Su queste nuove “sfide” sanitarie, in particolare per quanto attiene alle cure palliative, cfr. M. G. De Marinis, A. Migliozi, S. Morini, P. Pellegrino, *Cura globale della persona nel modello assistenziale delle cure palliative*, in: S. Filetti, S. Morini (a cura di), *L'umanizzazione della medicina globalizzata*, op. cit., p. 195-211.

¹² Per un approfondimento circa la “paradossalità” della definizione di salute mentale dell'Organizzazione Mondiale della Sanità (OMS), si rimanda alla lettura di A. R. Adad, L. O'grady, *How should health be defined*, “British Medical Journal” 337(2008), p. 345; F. Leonardi, *Il grande paradosso della salute, La salute non è uno stato di completo benessere fisico, mentale e sociale. Nuove prospettive*, Pisa 2015.

¹³ L'intervento sul disagio psichico costituisce oggi una parte rilevante della sfera di azione della più generale pastorale della salute, cioè dell'“azione multiforme della comunità ecclesiale, animata dallo Spirito Santo, per l'attuazione nel tempo del progetto di salvezza di Dio sull'uomo e sulla sua storia, in riferimento alle concrete situazioni di vita” (G. M. Comolli, *Compendio di Pastorale della Salute*, op. cit., p. 13).

psichiatriche nella loro globalità, corporea e spirituale, in un'ottica, anche politico-operativa, di sussidiarietà istituzionale e sociale. Un impegno, quello ecclesiale, che annovera tra gli ultimi e più importanti “provvedimenti” in tema di salute la *Nuova Carta degli Operatori Sanitari*¹⁴.

Un nuovo testo che rivede e aggiorna la prima Carta degli Operatori Sanitari, pubblicata nel 1995 dall'allora Pontificio Consiglio per gli Operatori Sanitari. Ora questo documento di aggiornamento è stato pubblicato dal nuovo Dicastero per il Servizio dello Sviluppo Umano Integrale. La *Nuova Carta*, alla luce dei mutamenti scientifici e clinici successivi all'anno della prima comparsa, si propone di apportare, sempre in riferimento al Magistero, nuovi elementi che tengano conto della ricerca in campo biomedico, farmacologico e bioetico.

Tra i punti più salienti della Carta, alcuni meritano menzione, circa la tipicità delle specifiche categorie che interessano l'iter diagnostico. Intanto, l'alleanza terapeutica. Gli operatori del mondo della salute svolgono la loro pratica quotidiana in una relazione interpersonale, che è contraddistinta proprio dall'alleanza terapeutica: la fiducia di una persona segnata dalla sofferenza e dalla malattia, che ricorre alla scienza e alla coscienza di un operatore sanitario che le va incontro per assisterla e curarla.

Poi, riguardo ad alcuni temi particolari della salute, la Nuova Carta mette in evidenza che il medico non è un mero esecutore delle richieste del paziente e conserva il diritto e il dovere di sottrarsi a volontà diverse dalla propria coscienza. Un esempio fra tutti: se l'eutanasia è richiesta in piena coscienza dal soggetto interessato, nessun operatore sanitario può farsi tutore esecutivo di un diritto inesistente. Ed eventuali legalizzazioni dell'eutanasia cessano di essere una vera legge civile, moralmente obbligatoria per la coscienza, suscitando invece un grave e preciso obbligo di opporsi ad esse mediante l'obiezione di coscienza. A tal proposito, la Nuova Carta ricorda ancora che tutelare la dignità di morire significa rispettare il malato nella fase terminale della vita, escludendo sia di anticipare la morte con l'eutanasia, sia di dilazionarla con il cosiddetto accanimento terapeutico¹⁵.

¹⁴ La struttura della Nuova Carta si sviluppa attraverso tre grandi sezioni: “generare, vivere e morire”, le tre fasi dell'esistenza umana in cui si sviluppa la vocazione degli operatori sanitari “ministri della vita”. In questa nuova edizione, l'attenzione è stata rivolta ad uno spettro più ampio delle persone coinvolte in ambito sanitario. Accanto ai classici operatori sanitari (medici, infermieri e ausiliari) sono state considerate anche altre figure che a vario titolo operano nel mondo della salute nei settori pubblici e privati, come biologi, farmacisti, operatori territoriali, amministratori e legislatori. Cfr. Pontificio Consiglio per gli operatori sanitari (per la pastorale della salute), *Nuova Carta degli Operatori Sanitari*, Città del Vaticano 2017. Si ricorda che, con il *Motu proprio “Humanam progressionem”* del 17 agosto 2016, papa Francesco ha disposto la soppressione del Pontificio Consiglio per gli Operatori Sanitari e che le sue funzioni sono ora esercitate dal nuovo Dicastero per il servizio dello sviluppo umano integrale; Pontificio Consiglio per la pastorale per gli operatori sanitari, *Carta degli Operatori Sanitari*, Città del Vaticano 1995.

¹⁵ Per una riflessione bioetica di orientamento etico-antropologico cristiano sul tema dell'eutanasia si rimanda alla pubblicazione della Pontificia Accademia per la Vita, *Il*

Infine, agli operatori sanitari e alle loro Associazioni professionali viene chiesto, ulteriormente, di farsi promotori di una sensibilizzazione delle istituzioni a tutela della salute di tutta la popolazione affinché si arrivi ad una giustizia sanitaria, salvaguardando la sostenibilità sia della ricerca che dei sistemi sanitari.

2. “*Cooperatio*” col mondo sanitario

In Italia, negli ultimi anni, il mondo della salute e della malattia è notevolmente mutato; di seguito a ciò, la Chiesa italiana, attraverso lo studio, l’approfondimento e l’impegno concreto ha cercato di rispondere alla seguente questione: stiamo reagendo efficacemente alle nuove domande e alle sfide che questo cambiamento pone?

La risposta a questo significativo interrogativo consiste essenzialmente in un reiterato invito rivolto alle Comunità ecclesiali di stabilire una *sana cooperatio*¹⁶ con il mondo della salute, considerato lo specchio della società attuale, in cui si riflettono gli orientamenti – positivi e negativi – e le problematiche che incombono sugli uomini e le donne del nostro tempo.

Sostanzialmente l’orientamento della Chiesa – illuminato dalla fede – non prende le distanze dalle teorie descrittive più accreditate tra le scienze umane e sociali per la comprensione dei fenomeni attuali circa l’ambito della salute e particolarmente della salute mentale, mostrando anche sotto questo profilo, come la *sana collaborazione* avviata dal Concilio Vaticano II, sia via privilegiata per un futuro di benessere. Tuttavia, affinché possa profilarsi una proficua cooperazione, è anche necessaria un’adeguata conoscenza della realtà del mondo della salute, quindi, dei punti di forza e di quelli deboli sui quali esso si regge. Molti sono gli aspetti positivi che caratterizzano tale mondo; Tra questi enumeriamo:

- le grandi conquiste della scienza e della tecnologia medica e il loro benefico influsso sulla qualità della vita umana;
- i significativi progressi socioculturali come l’applicazione delle indicazioni contenute nella Carta dei diritti dell’uomo alle più varie categorie di malati;

rispetto della dignità del morente. Considerazioni etiche sull’eutanasia, Città del Vaticano 2000.

¹⁶ Si fa qui riferimento alla peculiare prospettiva offerta dal Concilio Vaticano II con la Costituzione Pastorale *Gaudium et Spes* che al n. 76 nel menzionare i rapporti della Chiesa con la comunità politica e estensivamente con le Istituzioni utilizza il principio “funzionale” della *sana cooperatio*: “[...]La comunità politica e la Chiesa sono indipendenti e autonome l’una dall’altra nel proprio campo. Ma tutte e due, anche se a titolo diverso, sono a servizio della vocazione personale e sociale degli stessi uomini. Esse svolgeranno questo loro servizio a vantaggio di tutti in maniera tanto più efficace, quanto più coltiveranno una *sana collaborazione* tra di loro, secondo modalità adatte alle circostanze di luogo e di tempo. L’uomo infatti non è limitato al solo orizzonte temporale, ma, vivendo nella storia umana, conserva integralmente la sua vocazione eterna”. Cfr. Concilio Vaticano II, *Costituzione pastorale “Gaudium et Spes”*, Città del Vaticano 1965.

- l'esponenziale evoluzione dell'assistenza sanitaria dovuta al maggior coinvolgimento dei responsabili della "cosa pubblica", al sorgere delle professioni sanitarie e del fenomeno del volontariato che, nelle sue iridescenze, ha da sempre accompagnato la pratica sanitaria;
- la posta in essere di progetti che mirino a garantire la salvaguardia della salute a tutti con la conseguente proposta di programmi di salute comunitaria;
- l'attenzione specializzata a certe categorie di pazienti: anziani, malati cronici e in fase terminale;
- l'umanizzazione del servizio all'ammalato, con la conseguente elaborazione di sempre più efficaci forme di accompagnamento agli ammalati, congiunta allo sviluppo dell'etica medica e della bioetica, le quali godono di un notevole influsso da parte di valori cristiani e filantropici.

Congiuntamente ai punti di forza, è inevitabile una trattazione, seppur concisa, dei punti deboli del sistema sanitario, tra i quali annoveriamo:

- l'equivoca definizione di salute mentale dell'Organizzazione Mondiale della Sanità¹⁷, le problematiche finanziarie, le discrezionalità nel garantire l'accesso alle risorse sanitarie (piaga lampante in ogni paese del mondo, soprattutto in quelli meno industrializzati, i quali investono in un tipo di medicina biotecnica);
- l'elusione di programmi basati sulla prevenzione e l'educazione;
- le prese di posizione, da parte degli scienziati in ambito medico, scevre di ogni riferimento ai valori evangelici, generanti la tentazione di offrire soluzioni meccaniche a problemi propri della sfera metafisica, etica, religiosa, quali il dolore, la sofferenza e la domanda di senso, frutti dell'intelligenza dell'uomo e del cuore e la tentazione di poter debordare, "presuntuosamente", quei limiti insiti nella natura umana, da cui deriva l'eschera tendenza a rimuovere la realtà della sofferenza, della malattia, della morte, ostracizzando diversamente abili, anziani, malati terminali e vittime delle nuove malattie sociali;
- la mancata armonizzazione tra logica tecnica e logica etica la quale genera una discrepanza tra le conquiste scientifico-tecniche e l'attenzione all'ordine dei fini e dei valori, uno iato tra lo sviluppo delle specialità e l'attenzione all'uomo nella sua integralità, tra l'attenzione ai problemi fisici, materiali, corporali e le domande trascendenti e la formazione della spiritualità. Ne conseguono l'affievolirsi del rispetto della vita sia al suo nascere che al suo tramontare e un atteggiamento ambiguo nei confronti della salute, della sofferenza e della morte.
- La demistificazione dei valori incide negativamente sulla considerazione del malato come persona, sfociando in quel processo designato con il nome di disumanizzazione;

¹⁷ Cfr. F. Leonardi, *Il grande paradosso della salute, La salute non è uno stato di completo benessere fisico, mentale e sociale. Nuove prospettive*, op. cit.

- l'inquinamento della "casa comune"¹⁸, causata da esorbitanti ed egoistici interessi economici che compromettono la qualità stessa della vita;
- in ultima istanza è necessario considerare le ricadute negative di tutte le riforme sanitarie compiute dall'Italia durante questi ultimi decenni, il cui esempio significativo è rintracciabile nei paradossali effetti "non previsti" della legge 180/78 in tema di applicabilità¹⁹.

In secondo luogo, affinché si dia un efficace e fecondo concorso con il mondo della salute, occorre che venga messo in pratica un atteggiamento di propensione oltre sé, "dedito" all'alterità, dischiudendo, così, nuove vie di confronto, senza rinunciare alla propria "vocazione". Se viene trascurata l'alterità, si corre il pericolo di rinunciare ai valori evangelici, optando per un orizzontalismo che snatura la stessa missione evangelizzatrice. Mentre, una corretta visione dell'alterità porta la Chiesa a progettare con gli uomini e ad allearsi con tutta la parte sana del mondo sanitario, cooperando al suo potenziamento.

3. Gli ambiti della cooperazione

3.1. La sofferenza

La comunità ecclesiale non può allearsi, snaturandosi, con quella società animata dal veemente intento di debellare la sofferenza in tutte le sue sfaccettature. Nell'introduzione al rito dell'Unzione degli infermi si legge: "La chiesa incoraggia e benedice ogni ricerca e ogni iniziativa intrapresa per vincere le infermità, perché vede in questo una collaborazione degli uomini all'azione divina di lotta e di vittoria sul male" (n. 134)²⁰. La storia della Chiesa è anche storia di un costante fronteggiarsi con la sofferenza ma, al contempo, essa non può esimersi dal rilevare e tacciare certi aspetti devianti della pratica sanitaria e della mentalità comune.

In primo luogo, l'emergere di una *tendenza prometeica*²¹ che porta i più disparati settori medici e scientifici ad ignorare i limiti insiti nella natura umana e a ritenersi onnipotenti. L'incrementale sviluppo di mezzi sempre più sofisticati, suffragati da nuove teorie, suscita nell'uomo il desiderio di essere invulnerabile ed eterno.

¹⁸ Così Papa Francesco nella prima Enciclica dedicata all'ambiente definisce la terra, proponendo "un'ecologia integrale che deve portare ad impregnare tutta la società con la cultura della cura" (n. 230). Cfr. Francesco, *Laudato sii. Lettera Enciclica sulla cura della casa comune*, Città del Vaticano 2015.

¹⁹ Cfr. Legge 13 maggio 1978, n. 180, *Accertamenti e trattamenti sanitari volontari e obbligatori* (Pubblicata nella Gazzetta Ufficiale n. 133 del 16 maggio 1978); S. D'Autilia, *Dopo la 180. Critica della ragione psichiatrica*, Sesto San Giovanni (MI) 2020.

²⁰ Cfr. *Rituale Romano*, riformato a norma dei decreti del Concilio Ecumenico Vaticano II e promulgato da Paolo VI, *Sacramento dell'Unzione e cura pastorale degli infermi*, Roma 1974.

²¹ Conferenza Episcopale Italiana, *Commissione Episcopale per il Servizio della Carità e la Salute, Predicate il Vangelo e curate i malati*. La comunità cristiana e la pastorale della salute, Nota pastorale, Roma 2006.

In secondo luogo, uno spostamento dei temi della salute, della sofferenza e della morte dal terreno del senso e del valore a quello della mera tecnica. Con accuratezza Buytendick afferma che “le enormi possibilità della medicina hanno tolto il problema del dolore (...) dalla sfera metafisica, morale e religiosa, trasferendolo nella sfera pratica”²². Sul piano esistenziale, questa disgiunzione della medicina dalla sua missione collaboratrice, serva della creazione e della redenzione, porta a rafforzare la tendenza a voler realizzare il destino umano prescindendo dal progetto di Dio sull’umanità²³. Non solo, ma apre la strada ad una “algofobia generalizzata, cioè ad un orrore della sofferenza, ad una preoccupazione ossessiva, quasi patologica, per la salute e un atteggiamento narcisista derivante dalla cura eccessiva verso il proprio corpo”²⁴.

Il rifiuto della condizione finita dell’uomo non è senza ripercussioni sul piano psicologico e spirituale. Infatti, il dramma costituito dallo scontro tra il progresso tecnico senza fine e l’ineluttabilità della morte, influisce negativamente sulla ricerca del senso della vita, sull’elaborazione di una scala di valori preservanti la persona umana e la natura, non mancando di causare drammi esistenziali e nevrosi noogeniche che sono all’origine di molteplici disagi. All’appoggio dato alla medicina perché difenda l’integrità dell’essere umano, riconosciuto nella sua grandezza, deve quindi unirsi l’invito a recuperare, accettare e rispettare la sua “debolezza creaturale che non mortifica la dignità ontologica ma carica di misterioso significato l’impedimento corporeo spingendo oltre il nostro sguardo”²⁵.

3.2. La promozione della salute

Il progresso scientifico-tecnico e l’evoluzione socioculturale hanno aperto nuove strade alla medicina. “Se, infatti, fino a ieri vi era solo una medicina dei bisogni (che si attuava nella triade di prevenzione-cura-riabilitazione) oggi esiste anche una medicina dei desideri la cui incidenza sociale non è meno forte. Inoltre se la medicina di ieri poteva al massimo ripristinare nella sua precedente integrità l’organismo oggi è in grado di perfezionarlo, di alterarlo, di manipolarlo perfino

²² F. J. J. Buytendick, *El dolor*, in: *Revista de Occidente*, Madrid 1958, p. 23-24.

²³ Un esempio tipico di questo orientamento può essere considerata la clonazione umana. Quest’ultima, “costituisce una radicale manipolazione della costitutiva relazionalità e complementarità che è all’origine della procreazione umana, sia nel suo aspetto biologico sia in quello propriamente personalistico. Infatti, tende a rendere la bisessualità un puro residuo funzionale, legato al fatto che occorre utilizzare un ovulo, privato del suo nucleo per dar luogo all’embrione-clone e richiede, per ora, un utero femminile perché venga portato a termine il suo sviluppo. In questo modo si attuano tutte le tecniche che si sono sperimentate in zootecnia, riducendo il significato specifico della riproduzione umana”. Cfr. Pontificia Accademia per la Vita, *Riflessione sulla clonazione*, Città del Vaticano 1997; (n. 3: *Problemi etici connessi alla clonazione umana*).

²⁴ Cfr. J. M. Velasco, *Mundo de la salud y evangelización*, in: Aa.Vv., *Congreso Iglesia y salud*, Madrid 1994, p. 218-219.

²⁵ Conferenza Episcopale Italiana, Commissione Episcopale per il Servizio della Carità e la Salute, *Predicare il Vangelo e curare i malati...*, op. cit.

nel suo assetto genetico. E poi ancora, se fino a ieri l'obiettivo prioritario della medicina era quello di far vivere oggi si pone anche quello di far vivere bene, quindi non solo la quantità ma anche la qualità della vita²⁶.

Siamo davanti ad un inaudito concetto di salute secondo il quale non è più sufficiente non ammalarsi e guarire, bensì occorre tendere verso una pienezza in cui siano soddisfatti non solo i bisogni primari, ma anche quelli che definiamo secondari “sconfinando impercettibilmente nel dominio del desiderio”²⁷.

Il panorama dei nuovi orientamenti della medicina è molto vasto; basti pensare alla medicina della riproduzione, alla medicina estetica, alla medicina dello sport, all'ingegneria genetica di tipo migliorativo, alle terapie centrate sul corpo.

L'ampliarsi delle applicazioni della medicina e i risultati cui esso dà luogo producono indubbi risultati positivi. Infatti, se da una parte, benessere e qualità della vita non possono non rimandare verso quella pienezza esistenziale e quella absolutezza qualitativa che caratterizzano l'esistenza nella sua dimensione escatologica, d'altra parte, aprono anche a conseguenze negative, come l'affievolirsi del rispetto della vita e il riduttivo concetto di salute. Invero, mentre si compiono ingenti e accaniti sforzi per prolungare la durata della vita e per produrla artificialmente, non si permette di nascere a chi è già concepito e si tende ad emarginare, sulla scia di una società sempre più irretita in un crasso materialismo, chi non è più ritenuto utile e redditizio: diversamente abili, anziani, morenti.

Inoltre, mentre si tende a promuovere la salute moltiplicando iniziative e metodi per valorizzarla, si giunge a fare di essa un valore assoluto di consumo, riducendola alla sola dimensione biologica o a pura vitalità, associandola prevalentemente alla bellezza e al mito dell'eterna giovinezza.

Di fronte a questi ambivalenti risvolti, la comunità ecclesiale è chiamata a evidenziare audacemente ed efficacemente l'apporto del messaggio cristiano alla crescita della persona umana. Anche Gesù, infatti, nello svolgimento della sua missione ha di mira la pienezza di vita dell'uomo: “Sono venuto perché abbiano la vita e l'abbiano in abbondanza” (Gv 10, 10). È vero, la salvezza di cui lui è foriero ha come scopo quello di elevare l'uomo alla partecipazione alla vita divina in un cammino di cooperazione, attraverso una relazione che spinge a uscire da se stessi e a assumere la propria responsabilità, non intercambiabile, nel mondo. Ciò, tuttavia, non significa che essa sia una salvezza disincarnata, non sollecita dell'esperienza gioiosa del vivere e del vivere in pienezza.

Nella prospettiva evangelica, la promozione della salute psicofisica e del benessere possono diventare epifenomeni del Regno instaurato da Cristo, apertura all'accoglienza della salvezza, indicatori di una condizione che troverà

²⁶ S. Leone, *Salute: approccio etico-pastorale*, in: *Dizionario di teologia pastorale sanitaria*, Torino 1997, p. 1095.

²⁷ Ibidem, p. 1093.

la sua piena realizzazione nell'era escatologica. Fa quindi parte del progetto divino il mettere in atto tutto ciò che è legittimo per assicurare delle condizioni sempre migliori di vita per tutti gli esseri umani. Questo impegno, che incombe sulla responsabilità dell'uomo, deve in primo luogo mirare alla crescita della persona umana in tutte le sue dimensioni, aprendosi anche a quell'alta vocazione alla trascendenza insita in ogni essere umano. In questa prospettiva la salute suppone "la migliore armonia possibile tra le forze e le energie dell'uomo, la spiritualizzazione più avanzata possibile dell'aspetto corporale e l'espressione corporale più bella possibile dello spirituale. La vera salute si manifesta come autorealizzazione della persona pervenuta a quella libertà, che mobilita tutte le energie per compiere la sua vocazione umana integrale"²⁸.

Le indicazioni di cui è assertore il vangelo di Cristo, riguardanti l'accompagnamento della persona nella sua integralità, hanno un orizzonte ancora più ampio. Esse, infatti, sono animate dalla consapevolezza che lo scopo della vita umana si situa ben oltre l'immediatezza del benessere materiale e che l'essere umano è destinato a pregustare la perfetta beatitudine, sin d'ora. Si tratta soprattutto di entrare nell'amicizia con Dio, di nutrirsi della sua tenerezza e della sua fiducia, anche quando si è confrontati con il limite inerente la condizione umana, particolarmente manifesto nei momenti di sofferenza fisica, in cui il corpo è dilaniato dalla malattia. Pur nei limiti della infermità o della disabilità, la persona umana può realizzarsi e acquisire quella bellezza che resta invariata anche quando non collima con i parametri culturali.

La salvezza operata da Cristo, nella dinamica del mistero pasquale, di morte e di risurrezione, è fonte di salute. Ciò implica una necessaria moderazione delle passioni, un superamento dell'egoismo per attuare una migliore distribuzione delle risorse, un consenso alla realtà, condizione indispensabile per una crescita autentica. Fuori da quest'ottica si rischia di far scadere la fede in un servizio medico o in un ingrediente solo capace di dotare la persona di una maggiore serenità e di un buon rapporto con se stessi. In questo deprecabile caso, si correrebbe il rischio di strumentalizzare la fede ai fini del benessere psicofisico della persona umana, cullando quest'ultima nel suo desiderio di invulnerabilità e immortalità.

3.3. Umanizzazione

Un ultimo "ambito" in cui la comunità ecclesiale è chiamata alla cooperazione con il mondo della salute è costituito dall'umanizzazione del servizio reso al malato, nelle strutture sanitarie e nel territorio²⁹. Al fine di

²⁸ B. Haering, *Perspectives chrétiennes pour une médecine humaine*, Paris 1975, p. 157.

²⁹ Cfr. S. Filetti, S. Morini (a cura di), *L'umanizzazione della medicina globalizzata*, Città del Vaticano 2015. Nel paragrafo titolato: *Attualità dell'umanizzazione nell'insegnamento di medicina: esperienze di salute globale con gli studenti*, gli Autori mettono in luce i punti di forza di un profilo formativo integrato di tipo biomedico-psicosociale, ispirato al meta-paradigma della complessità della medicina e l'applicazione del medesimo ad alcuni progetti. Tra questi ultimi, viene illustrato "Sulle tracce del diritto alla salute", progetto nato dalla

realizzare una proficua e *sana cooperatio* è necessario che questo processo di umanizzazione sia affidato anche all'ambito specificamente pastorale affinché si imprimi all'intero operato un volto più umano e si rivesta di un'autentica valenza evangelizzatrice.

Nell'offrire il proprio contributo, il credente non solo apre la porta all'evangelizzazione di tale mondo, ma compie già attività evangelizzatrice; quanto egli compie, in rapporto alle istituzioni sanitarie nella loro interezza e ai pazienti, è infatti parte integrante della sua missione apostolica, e non, come erroneamente si è indotti a credere, marginale azione del suo ministero. Il credente è chiamato a proclamare, con indefessa convinzione, che l'uomo, anche nella condizione di degrado fisico e mentale, mantiene il suo *status* di figlio di Dio e, in quanto tale, merita di essere trattato come persona e aiutato a riacquistare la salute nel senso integrale del termine.

Nell'interpretare e nello spiegare l'inquietante fenomeno di degrado umano nel servizio al malato, il credente non dovrà affidarsi, riduttivamente, alle sole categorie socio-psicologiche. Limitato sarebbe il suo apporto se, oltre che alle molteplici cause invocate – quali gli interessi politici ed economici, l'eccessiva burocratizzazione del sistema assistenziale, l'inadeguata efficienza amministrativa, i conflitti contrattuali, il deterioramento della scala dei valori che rende più ardua la considerazione del malato come persona – egli non facesse appello anche al “peccato”, derivandone la conclusione che alla radice di ogni riforma umanizzante è corrispondente la conversione del cuore, prima che delle strutture. Infatti, in una visione religiosa delle cose, il primo obiettivo dell'umanizzazione del mondo sanitario è costituito dalla promozione di quei valori – come il rispetto della persona, la giustizia, la fraternità, la solidarietà – necessari alla costituzione di un ordine nuovo. Tali valori non vanno necessariamente di pari passo con il progresso materiale e tecnico e possono realizzarsi anche in condizione di povertà.

Conclusioni

Quali percorsi intraprendere per poter realizzare autenticamente una sana cooperazione con il mondo sanitario?

Innanzitutto è indispensabile che la comunità ecclesiale sia guidata da un progetto significativo, risultato sia di una visione ispirata dalla Parola di Dio sia da un'attenta considerazione e analisi della realtà. A tal proposito, occorre saper coniugare armoniosamente tradizione e progettualità. Se è vero il fatto che, da una parte, la tradizione senza progettualità ci porta al conservatorismo e al mantenimento dello *status quo*, è altrettanto vero dall'altra parte che, l'innovazione senza la tradizione conduce all'utopia.

collaborazione tra il Dipartimento di Sanità Pubblica e Malattie Infettive dell'Università di Roma “Sapienza”, l'area sanitaria della Caritas Diocesana di Roma ed il Segretariato Italiano Studenti in Medicina (SISM).

La recente letteratura pastorale identifica tale progetto nella creazione di una *comunità ecclesiale sana e sanante*³⁰. Una comunità, cioè che sia fonte di salute, capace di arricchire tutte le sue attività (catechesi, liturgia, promozione umana, carità) con la forza rinnovatrice racchiusa nella salvezza offerta da Gesù. Ciò può essere attuato seguendo varie modalità.

In primo luogo presentando Gesù come modello di persona sana e sanante. L'immagine di Gesù che ci restituiscono i Vangeli è quella di una persona dotata di profonda maturità e straordinario equilibrio. Investe le sue energie di mente e di cuore, saggiamente armonizzate, nel progetto alla cui realizzazione è stato chiamato dal Padre. Il suo amore per l'uomo si traduce nell'esercizio di una competenza relazionale caratterizzata da una proporzionata unione di tenerezza e fermezza. Vibra alla bellezza della natura, è sensibile alla sofferenza degli uomini, combatte contro il male e l'ingiustizia. Accoglie gli aspetti negativi dell'esperienza con coraggio, senza ignorarne l'ingente peso, annunciando la certezza di un mondo nuovo e una pienezza di vita sana e salutare. In Lui, la condizione umana mostra il suo volto redento e le sue aspirazioni più profonde trovano compimento.

Favorendo, poi, che il ministero orientato alla cura dei malati e alla promozione della salute non si svolga solo negli ospedali, ma anche nel territorio (un esempio sono le parrocchie³¹); che non si esprima unicamente attraverso la celebrazione dei sacramenti, ma anche attraverso un accompagnamento che prenda in considerazione la totalità della persona

³⁰ Cfr. L. Sandrin, *Comunità sanante. Dalla pastorale della salute alla salute della pastorale*, Savona 2019. Inoltre si vedano, G. M. Comolli, *Compendio di Pastorale della Salute. Tutto esordisce con il Vangelo...*, Savona 2018; M. Angelelli, *Uno sguardo che cambia la realtà. La pastorale della salute tra visione e concretezza*, Savona 2019.

³¹ Si riporta a titolo esemplificativo di quanto soprascritto che, l'11 dicembre 2019 è stato firmato dal Direttore generale dell'Azienda Sanitaria locale Roma 1, Angelo Tanese, e dal Vescovo ausiliare delegato per la Pastorale della salute, Mons. Paolo Ricciardi, l'accordo esecutivo per la sperimentazione del progetto "Infermiere di parrocchia", figura prevista da un precedente accordo firmato lo scorso luglio da don Massimo Angelelli, direttore dell'Ufficio nazionale per la pastorale della salute della Cei, e dallo stesso Tanese. Scopo dell'iniziativa, si legge in un comunicato, "favorire una presenza e una collaborazione degli operatori sanitari dell'azienda con la rete sociale delle parrocchie, in modo da raggiungere le persone portatrici di maggior bisogno di cura e assistenza, promuovere la salute e la prevenzione, facilitare i percorsi di accesso alle cure". In questo modo, aveva spiegato don Angelelli, "raggiungiamo chi non riesce a intercettare i servizi messi a disposizione dallo Stato". Le parrocchie individuate nell'accordo sono San Saturnino, Nostra Signora del SS. Sacramento e Santi martiri canadesi e San Pio V, che si uniscono alla parrocchia di Selva Candida, già oggetto di accordo con la diocesi di Porto-Santa Rufina. La sperimentazione partirà, oltre che nell'Asl Roma 1, anche nelle Aziende sanitarie Cuneo 2 e Matera, che hanno sottoscritto analoghi accordi con le diocesi di riferimento. A tale scopo, sono stati avviati subito, percorsi di formazione che coinvolgono congiuntamente infermieri e referenti delle comunità parrocchiali, utili a condividere obiettivi, strumenti e modalità operative di un prototipo di infermiere di comunità in parrocchia. Cfr. A. Guerrieri, *Intesa con la Cei a servizio della comunità. Nasce l'"infermiere di parrocchia"*, <https://www.avvenire.it/attualit> (accesso: 15.09.2019).

ammalata, compresa la sua famiglia; che coinvolga l'intera comunità ecclesiale, nei diversi ministeri, e non sia compito solo di alcuni membri del Popolo di Dio. Infatti, una comunità che celebra l'eucaristia è chiamata a esprimere la sua adesione al Cristo anche e soprattutto nel servizio dei poveri, dei malati, degli ultimi, congiungendo indissolubilmente, preghiera e carità.

Un terzo passo è costituito dalla progressiva messa in atto di un'*ecclesiologia di comunione*, uno dei frutti più belli della riflessione teologica degli ultimi cinquant'anni³². In tale visione di Chiesa viene superata la struttura piramidale della comunità ecclesiale – in cui la gerarchia (vescovi e sacerdoti) è al vertice, mentre i religiosi e soprattutto i laici, sono tenuti in uno stato di sudditanza – instaurandosi, così, l'immagine della Chiesa come Popolo di Dio, in cui ogni cristiano si sente coinvolto e corresponsabilizzato nella promozione del regno di Dio.

In tale nuova ecclesiologia, la comunione viene presentata come organica, cioè nella diversità e complementarietà, come è magistralmente enunciata nell'Esortazione Apostolica post-sinodale *Christifideles Laici*: “La comunione ecclesiale si configura, più precisamente, come comunione organica, analoga a quella di un corpo vivo e operante: essa, infatti, è caratterizzata dalla copresenza, dalla diversità e dalla complementarietà delle vocazioni e condizioni di vita, dei ministeri, dei carismi e delle responsabilità (n. 20)”³³.

Grazie a questa diversità e complementarietà ogni membro si trova in relazione con tutto il corpo ecclesiale e ad esso offre il suo proprio contributo. Il fine della comunione è l'evangelizzazione, come afferma ancora la *Christifideles Laici*: “Operai della vigna sono tutti i membri del Popolo di Dio: i sacerdoti, i religiosi e le religiose, i fedeli laici, tutti a un tempo oggetto e soggetto della missione di salvezza. Tutti e ciascuno lavoriamo nell'unica vigna del Signore con carismi e con ministeri diversi e complementari (n. 55)”³⁴.

Difficilmente i singoli componenti della comunità ecclesiale possiedono una risposta risolutiva: essa può essere fecondata solo col dialogo, il confronto

³² “Questa corrente entra nel Vaticano II, anche se il primo schema del *De Ecclesia* rispecchiava ancora la vecchia concezione, ma la *Lumen Gentium* segna il passaggio da un'ecclesiologia societaria a una di comunione. Dopo il Concilio la categoria di comunione è diventata centrale, quasi unica, nozione capace di risolvere i problemi lasciati aperti dalla categoria di società. Società e comunione sono veramente le due porte di ingresso per l'ecclesiologia. Il valore di questa categoria, oltre che nei suoi riferimenti biblici, il concetto di *koinonia* (comunione) che è più biblico sicuramente di quello di società, si spiega anche per ragioni antropologiche, ognuno di noi sente il bisogno di rapporti “vivi” con gli altri. Ma le ragioni non sono propriamente antropologiche, ma teologiche, la *communio* è in grado di sintetizzare tutto il rapporto con Dio. Non è irrilevante ricordare anche le motivazioni ecumeniche, sull'ecclesiologia di comunione c'è il consenso tra le chiese”. Cfr. M. Salerno, *Vocabolario teologico: “Ecclesiologia di comunione”*, <http://www.testimonianzecristiane.it> (accesso: 7.03.2020).

³³ Cfr. Giovanni Paolo II, *Christifideles Laici*, Esortazione Apostolica post-sinodale, Città del Vaticano 1988.

³⁴ Ibidem.

e la cooperazione. In particolare, la comunione operativa tra i vari carismi non mancherà di assicurare, oltre che un arricchimento reciproco, una più incisiva efficacia nella missione. Inoltre, la comunione e la collaborazione non possono crescere se non sono coltivate con intelligenza ed amore attraverso *specifici obiettivi*, a livello sia diocesano che parrocchiale:

- prestare un'attenzione particolare alle istituzioni sanitarie e sociosanitarie presenti nelle diocesi: ospedali, case di cura, residenze per anziani, case di accoglienza per differenti categorie di persone in situazione di bisogno. Esse sono opere di Chiesa, e quindi parte integrante della comunità ecclesiale, chiamate a collaborare alla sua missione evangelizzatrice attraverso l'esercizio della carità misericordiosa verso gli ammalati e la promozione della salute, ponendosi come modelli di servizio ispirato al vangelo;
- al fine di garantire un edificante accompagnamento spirituale e necessario continuare e potenziare l'esperienza delle cappellanie ospedaliere miste, costituite da sacerdoti, diaconi, religiosi/e, laici;
- coordinare e animare efficacemente le associazioni e i gruppi operanti nel mondo della sofferenza e della salute, in ambito sia diocesano che parrocchiale;
- valorizzare maggiormente il ruolo del malato e della donna nel mondo sanitario;
- esternare una predilezione particolare alle categorie di malati più emarginate: infermi psichiatrici, carcerati con infermità mentali³⁵, anziani e morenti.

Il quarto e ultimo passo è costituito dalla promozione di programmi formativi efficaci. È doveroso riconoscere che durante le ultime decadi, come abbiamo avuto modo di sottolineare ampiamente, sono sorte svariate iniziative formative, sia a livello accademico che di aggiornamento. Si sono moltiplicati i Centri di formazione e la letteratura sulla pastorale della salute ha conosciuto un esponenziale incremento tanto dal punto di vista quantitativo che qualitativo. Ad un'attenta osservazione, però, appare che l'accento sia stato posto più sull'informazione che sulla formazione. L'informazione mira alla riduzione dell'ignoranza cognitiva, mentre la formazione è finalizzata a far maturare atteggiamenti e comportamenti. La prevalenza data all'informazione viene confermata dallo scarso cambiamento verificatosi nella pratica pastorale di molti operatori pastorali.

La formazione è valida solo quando ciò che si impara e si impartisce, mira al cambiamento e accresce il sapere incidendo negli ambienti in cui si opera. Per ridurre la distanza tra l'essere e il dover essere della pratica pastorale nel mondo della salute, occorre una formazione specializzata, dove teoria e pratica – sotto supervisione – si integrino armoniosamente in maniera che il sapere

³⁵ Tra le categorie più emarginate, quella dei carcerati e detenuti con infermità mentali, meriterebbe una menzione a sé, ma ci limitiamo in questo contesto a rimandare a C. Matarazzo (a cura di), *La Chiesa in carcere. Il Documento base di pastorale nell'ambito del penale e prassi di misericordia*, Bologna 2018.

illumini il fare e l'operare vitalizzi e renda contestualizzato il bagaglio culturale. Tale formazione deve rivolgersi a tutte le dimensioni della personalità, orientandole alla pratica di quella carità pastorale che costituisce l'anima del ministero del mondo della salute.

Il discorso sulla formazione specializzata rischia però di essere poco redditizio se non vengono stabiliti dei parametri cui i vari operatori devono conformarsi. È quanto già stato compiuto in molti paesi d'Europa e dell'America del Nord. In numerose ricerche compiute dagli anni '50 in poi, è risultata una correlazione significativa tra il disagio del cappellano ospedaliero e la quantità e qualità della formazione specializzata ricevuta³⁶.

La realizzazione dei passi indicati sopra dipenderà molto dalla programmazione pastorale compiuta a vari livelli: nazionale, regionale, diocesana, parrocchiale. Nel processo della programmazione il progetto viene tradotto in obiettivi concreti, tenendo conto delle risorse disponibili e stabilendo i tempi di realizzazione. Nel caso in cui venga a mancare una valida programmazione si incorre facilmente nel rischio di un'azione pastorale, disgregata, improvvisata, ripetitiva.

* * *

Actuality and future of mental health: the perspective of the italian Church for a possible model

Summary

The specific perspective from which the Italian Church moves its reflection on mental health germinates and flourishes within the National Office of Health Pastoral Care of the Italian Episcopal Conference (CEI) and through the concrete commitment of Caritas. The various themes that will follow have as a common matrix the Conferences of the last fifty years launched by this office, dedicated to the theme "The Italian Church and mental health".

The starting point is that, according to the WHO, the extent of mental suffering is an increasing phenomenon everywhere. An approximate calculation of

³⁶ A titolo esemplificativo, su questo tema, si possono prendere in considerazione gli accesi scambi di opinione avvenuti su *The Lancet* nel 1945: per alcuni mesi, psichiatri e medici ospedalieri tentarono di arginare le posizioni antiscientifiche di alcuni sacerdoti e cappellani che vedevano, nella pratica psicanalitica e nelle procedure psichiatriche, null'altro che un ricalcare – mistificandoli attraverso l'aura di scientificità della psichiatria – i ministeri della confessione e il percorso di conversione a cui è sottoposto il fedele (cfr. W. Brown, *Psychiatrist and Priest*, in: *The Lancet*, 246, 6376 (1945), p. 613). Poi, nel 1951, attraverso uno scambio epistolare su *The Lancet*, stimolato dalla pubblicazione nello stesso anno del volume di L. Weatherhead, *Psychology, Religion, and Healing*, (Hodder and Stoughton, London, 1951), medici e religiosi si affrontarono sul tema dell'efficacia della medicina e della religione sulla guarigione del paziente e su quanto, ciascuna delle due discipline, potesse influire sullo stato di salute effettivo.

the incidence of mental distress certifies remarkable figures: about one billion people are currently in a state of mental distress.

The National Office for Health Pastoral Care of the CEI in 2017, after years of research and studies, also inaugurated the “National Table on Mental Health” made up of professionals from the world of health, pastoral care and more.

The anthropology and the experience of the Church, with regard to the right to health, aims to assume a different and higher vision of rights and teaches that the commitment to promote the life of every man comes before economic and political interests or simply utilitarian that make life “slave”.

Starting from the Italian social context, we will try to clarify some fundamental aspects to which the Church is trying to give answers, through pastoral paths that are difficult to implement.

Keywords: Mental health, Italian Church, WHO, Psychic disorder, Anthropology, New pathologies.

Bibliografia

- Adad A. R., O’Grady L., *How should health be defined*, “British Medical Journal” 337(2008).
- Angelelli M., Cantelmi T., Siracusano A. (a cura di), *Chiesa italiana e salute mentale, Chiesa italiana e salute mentale. Cultura del provvisorio, scarti e nuovi poveri: il disagio psichico al tempo della tecnoliquidità*, Savona 2018.
- Angelelli M., Cantelmi T., Siracusano A. (a cura di), *Chiesa italiana e salute mentale 2. Futuro e benessere della mente*, Savona 2018.
- Angelelli M., *Uno sguardo che cambia la realtà. La pastorale della salute tra visione e concretezza*, Savona 2019.
- Brown W., *Psychiatrist and Priest*, in: *The Lancet*, 246, 6376, 1945.
- Buytendick F. J. J., *El dolor*, in: *Revista de Occidente*, Madrid 1958.
- Caritas Italiana, *Un dolore disabitato. Sofferenza mentale e comunità cristiana*, Bologna 2003.
- Comolli G. M., *Compendio di Pastorale della Salute. Tutto esordisce con il Vangelo...*, Savona 2018.
- Concilio Vaticano II, *Costituzione pastorale “Gaudium et Spes”*, Città del Vaticano 1965.
- Conferenza Episcopale Italiana, *Commissione Episcopale per il Servizio della Carità e la Salute, Predicate il Vangelo e curate i malati*, La comunità cristiana e la pastorale della salute, Nota pastorale, Roma 2006.
- Conferenza Episcopale Italiana, *Fragilità psichica e mentale. Un grido silenzioso a cui rispondere come Chiesa e come Società*, Convegno dei Direttori degli Uffici Diocesani per la Pastorale della Sanità, Chianciano Terme 2006, <https://salute.chiesacattolica.it/wp.pdf> (accesso: 18.03.2020).
- Conferenza Episcopale Italiana, *La Pastorale della Salute nella Chiesa Italiana, Linee di pastorale sanitaria*, Nota redatta dalla Consulta Nazionale per la Pastorale Sanitaria e dalla Consulta Ecclesiale delle opere caritative e assistenziali, <https://salute.chiesacattolica.it/> (accesso: 29.02.2020).
- Conferenza Episcopale Italiana, *La salute mentale: un'emergenza! La psichiatria in tempo di crisi*, Convegno dell'Ufficio di Pastorale della Salute e della Caritas, Roma 2014, <https://www.caritas.it> (accesso: 18.01.2020).
- Conferenza Episcopale Italiana, *Rituale Romano*, riformato a norma dei decreti del Concilio Ecumenico Vaticano II e promulgato da Paolo VI, *Sacramento dell'Unzione e cura pastorale degli infermi*, Roma 1974.
- D’Autilia S., *Dopo la 180. Critica della ragione psichiatrica*, Sesto San Giovanni (MI) 2020.

- Filetti S., Morini S. (a cura di), *L'umanizzazione della medicina globalizzata*, Città del Vaticano 2015.
- Francesco, *Laudato sii. Lettera Enciclica sulla cura della casa comune*, Città del Vaticano 2015.
- Giovanni Paolo II, *Christifideles Laici*, Esortazione Apostolica post-sinodale, Città del Vaticano 1988.
- Guerrieri A., *Intesa con la CEI a servizio della comunità. Nasce l'“infermiere di parrocchia”*, <https://www.avvenire.it/attualita> (accesso: 15.09.2019).
- Haering B., *Perspectives chrétiennes pour une médecine humaine*, Paris 1975.
- Legge 13 maggio 1978, n. 180, *Accertamenti e trattamenti sanitari volontari e obbligatori*, (Pubblicata nella Gazzetta Ufficiale n. 133 del 16 maggio 1978).
- Leonardi F., *Il grande paradosso della salute. La salute non è uno stato di completo benessere fisico, mentale e sociale. Nuove prospettive*, Pisa 2015.
- Leone S., *Salute: approccio etico-pastorale*, in: *Dizionario di teologia pastorale sanitaria*, Torino 1997.
- Matarazzo C. (a cura di), *La Chiesa in carcere. Il Documento base di pastorale nell'ambito del penale e prassi di misericordia*, Bologna 2018.
- Pontificia Accademia per la vita, *Il rispetto della dignità del morente. Considerazioni etiche sull'eutanasia*, Città del Vaticano 2000.
- Pontificia Accademia per la Vita, *Riflessione sulla clonazione*, Città del Vaticano 1997.
- Pontificio Consiglio per gli operatori sanitari (per la pastorale della salute), *Nuova Carta degli Operatori Sanitari*, Città del Vaticano 2017.
- Salerno M., *Vocabolario teologico*, <http://www.testimonianzecristiane.it> (accesso: 7.03.2020).
- Sandrin L., *Comunità sanante. Dalla pastorale della salute alla salute della pastorale*, Savona 2019.
- Velasco J. M., *Mundo de la salud y evangelización*, in: Aa.Vv., *Congreso Iglesia y salud*, Madrid 1994.
- Weatherhead L., *Psychology, Religion, and Healing*, London 1951.
- World Health Organization, *mhGAP Mental Health Gap Action Programme: scaling up care for mental, neurological and substance use disorders*, Geneva 2008.

MATERIAŁY
Historical Resources

KS. WOJCIECH GUZEWICZ*

Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji elckiej w latach 1992-2017 (ks. Jerzy Sikora)

Istnieje taki złośliwy pogląd, że krytyką literacką i literaturoznawstwem zajmują się ludzie, którzy sami chcieliby tworzyć, ale brakuje im talentu lub odwagi. Trudno z tym polemizować, aczkolwiek nasuwają się przykłady przeczące takiemu pogładowi: sam Adam Mickiewicz był literaturoznawcą, profesorami tej dyscypliny wiedzy byli na renomowanych amerykańskich uniwersytetach Czesław Miłosz i Stanisław Barańczak, literaturoznawcą na UJ jest profesor Julian Kornhauser. Do grona osób parających się zarówno twórczością literacką, jak i naukową refleksją nad fenomenem literatury zalicza się także ksiądz diecezji elckiej, dr hab. Jerzy Sikora.

To, że księża podejmują się twórczości literackiej i że najczęściej jest to sztuka poetycka, nie powinno dziwić. Praca kapłana wielokrotnie skłania do refleksji nad człowiekiem, światem, czasem, życiem, śmiercią... A przede wszystkim skłania do myślenia o Bogu i do modlitwy, zaś każda prawdziwa modlitwa to jakaś odmiana poezji. Refleksja i praca nad słowem i ze słowem to nieustanne zadanie kapłana przygotowującego homilie i kazania. Nie każdy jest kaznodzieją na miarę ks. Piotra Skargi, ale chyba każdemu księdzu zdarza się i w tej dziedzinie stworzyć literacką perełkę. Nic dziwnego, że Jerzy Sikora – ksiądz, poeta, polonista, uczony – kieruje swoje zainteresowania badawcze w stronę homiletyki – w tej dziedzinie mieści się jego praca magisterska, jak i rozprawa habilitacyjna. Inne pole badawcze ks. Sikory to polska poezja współczesna, którą sam współtworzy. Pod względem ilościowym w pisarstwie księdza-poety wysuwa się na plan pierwszy krytyka literacka, obejmująca ponad 100 tekstów zamieszczonych w różnych czasopismach. Sam zresztą był redaktorem naczelnym i członkiem redakcji kilku periodyków. Obok tego mamy całe spektrum prac, które mogą być zajęciem dla polonisty – od porad językowych po zredagowanie publikacji do druku – i które stały się zajęciem

* ks. Wojciech Guzewicz – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>; e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

ks. Sikory. Oczywiście z całej tej twórczości łatwo wywnioskować, że autor nie tylko jest polonistą i poetą, ale że także jest księdzem.

ks. Jerzy Sikora

1. Biogram

Urodził się 26 maja 1959 r. w Rajgrodzie. Studia filozoficzno-teologiczne odbył w seminarium duchownym w Łomży w latach 1980-1986. Po święceniach kapłańskich posłany na studia z filologii polskiej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Po powrocie ze studiów był m.in. wykładowcą w WSD w Łomży oraz zajmował się redagowaniem dwóch pism diecezjalnych: „Głosu Katolickiego” oraz „Łomżyńskich Wiadomości Diecezjalnych”. 11 września 1998 r. inkardynował się do diecezji ełckiej. Tu pełnił m.in. funkcję wykładowcy w WSD w Ełku i Kolegium Katechetycznym w Ełku, redaktora naczelnego pisma „Martyria”, diecezjalnego duszpasterza środowisk twórczych oraz diecezjalnego korespondenta KAI. Był wykładowcą w KUL (2000-2006) oraz w UKSW (od 2000 r.). Członek wielu gremiów literackich i poetyckich.

2. Zdobyte tytuły i stopnie naukowe

Magisterium (teologia):

Studium homiletyczne listów pasterskich bpa Stanisława Kostki Łukomskiego – Warszawa, ATK 1986.

Magisterium (filologia polska):

Młoda poezja polska 1975-1985 wobec spraw ostatecznych – Lublin, KUL 1990, promotor: dr hab. Krzysztof Dybciak.

Doktorat (literaturoznawstwo):

Londyńska grupa literacka „Merkuriusza” i „Kontynentów” – Lublin, KUL 1999, promotor: dr hab. Krzysztof Dybciak, prof. KUL; recenzenci: prof. dr hab. Jacek Petelenz-Łukasiewicz (UWr) i prof. dr hab. Wiesław Paweł Szymański (UJ).

Habilitacja (literaturoznawstwo):

Książka habilitacyjna: *Twórczość kaznodziejska ks. Józefa Tischnera. Studium literacko-homiletyczne* – Toruń, UMK 2014; recenzenci w przewodzie habilitacyjnym: prof. dr hab. Jarosław Ławski (UwB), prof. dr hab. Krzysztof Obremski (UMK), dr hab. Marek Skwara, prof. US, ks. prof. dr hab. Jerzy Szymik (UŚ).

3. Wykaz publikacji

Książki i druki samodzielne:

1. *Kamienowanie płatka róży*, Warszawa 1986, ss. 15 [wiersze].
2. *Krzyki, rozdarcia, pęknięcia (z notatnika 1977-87)*, Warszawa 1988, ss. 16 [wiersze].
3. *Szukam błękitu*, Lublin 1991, ss. 43 [współautor, wiersze].
4. *Zrywanie dekoracji*, Lublin 1993, ss. 64 [wiersze].
5. *Jestem złodziejem świata*, Lublin 1995, ss. 36 [wiersze].
6. *Londyńska grupa literacka „Merkuriusza” i „Kontynentów”*, „Episteme” 4(2000), ss. 310.
7. *Demony mieszkają wśród nas*, Rajgród 2001, ss. 16 [wiersze].
8. *Pęknięte lustro. Małe prozy*, Łomża 2003, ss. 59 [prozy].
9. *Podróż w głąb pamięci. O Wacławie Iwaniuku szkice, wspomnienia, wiersze*, Toronto 2005, ss. 454 [współautor].
10. *Od Słowa do słowa. Literackość współczesnych kazań*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2008, ss. 283.
11. *Twórczość kaznodziejska ks. Józefa Tischnera. Studium literacko-homiletyczne*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, ss. 444.
12. *Chińska porcelana*, Ełk 2016, ss. 78 [wiersze].
13. *Deszczowe lato*, Łomża 2017, ss. 40 [wiersze].

Redakcja i współredakcja prac zbiorowych:

1. Grzegorz Baczewski, *Marzenia odwieczne*, Łomża 1977, ss. 36 [redakcja].
2. *Jan Paweł II w diecezji elckiej*, Ełk 1999, ss. 46 [redakcja].
3. Ks. Michał Piaszczyński, *Poezje*, Sejny 2000, ss. 316 [współredakcja].
4. Piotr Januszkiewicz, *Ptaki*, Ełk 2002, ss. 54 [redakcja].
5. Jadwiga Sutula-Karp, *Niedokończona modlitwa*, Ełk 2003 [redakcja].
6. *25 lat Pontyfikatu Jana Pawła II*, „Episteme” 35(2004), ss. 432 [redakcja].
7. Anna Eleonora Kubiak, *Nostalgia i inne tęsknoty*, Łomża 2007, ss. 105 [redakcja].
8. Eugeniusz Janusz, Małgorzata Janusz-Konopelko, *Skazany na rozstrzelanie. Ballada o partyzancie*, Ełk 2009, ss. 188 [redakcja].
9. Eugeniusz Janusz, Małgorzata Janusz-Konopelko, *Porucznik Żwirko. Opowieść o partyzancie*, Ełk 2012 [redakcja].
10. *Powołany. Antologia utworów o św. Brunonie Bonifacym z Kwerfurtu, Augustów–Rajgród* 2012, ss. 210 [współredakcja].
11. *Wielka księga narwiańska*, Łomża 2015, ss. 558 [antologia, redakcja].
12. *Literatura, kultura religijna, polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2015, ss. 832 [współredakcja].

13. *Kazanie a literatura – dawniej i dzisiaj*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2017, ss. 258 [współredakcja].

Współredakcja czasopism naukowych:

1. „Lux veritatis” 1(1999), ss. 312.
2. „Ełckie Studia Teologiczne” 1(2000), ss. 348.
3. „Ełckie Studia Teologiczne” 2(2001), ss. 403.
4. „Ełckie Studia Teologiczne” 3(2002), ss. 367.
5. „Ełckie Studia Teologiczne” 5(2004), ss. 391.
6. „Ełckie Studia Teologiczne” 6(2005), ss. 388.

Artykuły naukowe:

1. *Przejrzysty, Nieogarniony... (Bóg w młodej poezji polskiej)*, „Arka” 1991, nr 4, s. 42-51.
2. *Sprawy ostateczne w młodej poezji polskiej*, „Studia Teologiczne” 9(1992), s. 327-363.
3. *Chwilowo żyjemy. O śmierci w młodej poezji polskiej lat 1975-1985*, „Akcent” 1993, nr 1-2, s. 185-192.
4. *Czasopisma grupy literackiej „Kontynenty”*, „Studia Teologiczne” 13(1995), s. 279-304.
5. *„Kontynenty” jako grupa literacka i jako pokolenie*, „Studia Teologiczne” 14(1996), s. 221-238.
6. *„Muzyka” w poezji grupy „Kontynenty” (cz. I)*, „Studia Teologiczne” 16(1998), s. 259-282.
7. *Muzyka w poezji grupy „Kontynenty” (cz. II)*, „Studia Teologiczne” 17(1999), s. 331-345.
8. *Jan Paweł II w diecezji ełckiej*, w: *Solidarni z nauczaniem Jana Pawła II*, red. J.M. Dołęga, „Episteme” 1(1999), s. 9-21.
9. *Nasz rodzinny dom. Motyw domu w literaturze polskiej*, w: *Rodzina w nauce i kulturze*, red. J.M. Dołęga i in., „Episteme” 8(2000), s. 317-323.
10. *Poezja Kontynentów a sztuki plastyczne*, „Ełckie Studia Teologiczne” 1(2000), s. 239-272.
11. *Londyńska grupa literacka „Merkuriusza” i „Kontynentów” wobec stereotypów polskości*, w: *Siedem granic, osiem kultur i Europa*, red. B. Gołębiowski, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2001, s. 235-239.
12. *Etos współczesnego pisarza polskiego*, w: *Moralność Polaków*, red. B. Gołębiowski, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2001, s. 87-91.
13. *Artyzm kazań Prymasa Tysiąclecia*, „Ełckie Studia Teologiczne” 2(2001), s. 215-234.
14. *Obchody Roku Kardynała Stefana Wyszyńskiego w diecezji ełckiej*, w: *Prymas Tysiąclecia Kardynał Stefan Wyszyński, cz. II: Prymas Tysiąclecia w pamięci regionu*, red. J.M. Dołęga i in., „Episteme” 16(2001), s. 205-211.

15. *Rok Jubileuszowy w diecezji elckiej*, w: *Wielki Jubileusz Chrześcijaństwa 2000*, red. J.M. Dołęga i in., „Episteme” 13(2001), s. 35-54.
16. *Współcześni pisarze emigracyjni a Łomża*, „Bibliotekarz Podlaski” 2001, nr 3, s. 57-64.
17. *Środki masowego przekazu w diecezji elckiej*, „Elckie Studia Teologiczne” 2002, t. 3, s. 271-273.
18. *Pejzaż arkadyjski w poezji emigracyjnej grupy literackiej „Merkuriusza” i „Kontynentów”*, w: *Dworki, pejzaże, konie*, red. K. Stępnik, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 239-248.
19. *Literackość kazań kard. Stefana Wyszyńskiego*, w: *Prymas Wyszyński a kultura katolicka*, red. K. Dybciak, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2002, s. 97-122.
20. *Grupa poetycka „Niezapłacony Rent” z Chicago*, „Epea Almanach” 2003, t. 2, s. 131-143.
21. *Poetyckie pieśni słowiańskiego Dawida. O „Renesansowym psalterzu” Karola Wojtyły*, w: *Poezja Karola Wojtyły. Duchowe spojrzenia*, wybór i oprac. J. Sochoń, Pelplin 2003, s. 85-94.
22. *Tylko z cierpienia można wyłuskać prawdziwe słowo. O poezji Jana Kulki*, w: *Zbliżenia. Portrety pisarzy*, red. E. Korzeniecka i D. Markowska, Białystok 2003, s. 225-233.
23. *Współcześni poeci polscy na Wileńszczyźnie*, „Znad Wilii” 2003, nr 3, s. 111-145.
24. *Czy Edward Stachura był rzeczywiście św. Franciszkiem w dżinsach?*, w: *Dzieło świętego Franciszka z Asyżu. Projekcja w kulturze i duchowości polskiej XIX i XX wieku*, red. D. Kielak, J. Odziemkowski i J. Zbudniewek, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2004, s. 139-152.
25. *Glosa do wczesnej twórczości Floriana Śmiei*, w: *Parabole pamięci. Literacka i translatorska twórczość Floriana Śmiei*, red. Z. Andres i J. Wolski, Toruń 2004, s. 19-26.
26. *Twórczość literacka Karola Wojtyły: od słowa ozdobnego do rapsodycznej głębi*, w: *Unia Europejska. Geneza – rozwój – perspektywy*, red. J.M. Dołęga, „Episteme” 25(2004), s. 281-292.
27. *Wierszem wyrazić Niewypowiedzianego*, „Epea Almanach” 2004, t. 4, s. 199-226.
28. *Artyzm współczesnych kazań polskich*, „Elckie Studia Teologiczne” 6(2005), s. 183-225.
29. *Sąsiedzi Czesława Miłosza*, w: *Polska i jej sąsiedzi*, red. W. Pawluczuk, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2006, s. 105-111.
30. *Literackość kazań – rozpoznania filologiczne*, „Roczniki Teologiczne” 2006, nr 8, s. 77-93.
31. *„Poetyka fragmentu” w polskiej poezji współczesnej*, „Studia Elckie” 2006, nr 8, s. 23-39.

32. „*Ciemny śpiew psalmisty, ulotny smak dystychu*”. Wiersze Jana Polkowskiego, w: *Księga Psalmów. Modlitwa – przekład – inspiracja*, red. P. Mitzner, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2007, s. 225-230.
33. *Miłość w „Pieśni o Bogu ukrytym” i w „Pieśni o blasku wody” Karola Wojtyły*, w: *Oblicza miłości. Wokół encykliki Benedykta XVI „Deus caritas est”*, red. J. Kotowski i in., „Episteme” 67(2007), s. 43-48.
34. *Szczęście jako dar w poezji Czesława Miłosza*, „Zeszyty Naukowe” [Wyższa Szkoła Suwalsko-Mazurska im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach] 2007, nr 16, s. 15-23.
35. „*Religare*” w poezji Jana Polkowskiego, w: *Pytania o wiarę*, red. A. Sulikowski, Szczecin 2008, s. 317-323.
36. *Nicość w systemie wartości Zbigniewa Herberta*, w: *Pan Cogito i perla. W poszukiwaniu duchowości Zbigniewa Herberta*, red. W. Gałązka, E. Krawiecki i S. Urbański, Warszawa 2009, s. 179-190.
37. *Słowo we współczesnym kaznodziejstwie*, w: *Słowo w kulturze współczesnej*, red. W. Kawecki i K. Flader, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2009, s. 91-106.
38. *Współczesne kazanie wobec literackości*, „Przegląd Homiletyczny” 2010, nr 14, s. 175-186.
39. *Testowanie możliwości literatury jako artystycznej kreacji cierpienia na przykładzie utworu „Piotruś” Leo Lipskiego*, w: *Hiob biblijny. Hiob obecny w kulturze*, red. P. Mitzner i A.M. Szczepan-Wojnarska, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2010, s. 213-223.
40. *Przepowiadanie kaznodziejskie ks. Jana Twardowskiego i ks. Józefa Tischnera do dzieci – studium porównawcze w aspekcie komunikacyjnym*, „Studia Elckie” 2010, nr 12, s. 329-344.
41. *Intertekstualne przepowiadanie bpa Józefa Zawitkowskiego*, „Studia Pastoralne” 2011, nr 7, s. 485-494.
42. *Jan Paweł II a kaznodziejstwo Józefa Tischnera*, w: *Promieniowanie świętości. Jan Paweł II a literatura*, red. K. Dybciak i S. Pażuch, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” – Oddział Okręgowy w Krakowie, Kraków 2011, s. 121-142.
43. *Kulturalne oblicze diecezji elckiej w latach 1992-2012*, w: „*Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej*”. 20. rocznica powstania diecezji elckiej, red. W. Guzewicz, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2012, s. 229-239.
44. *Góry Tischnera*, w: *Miejsca święte, miejsca przekłete. Polskie doświadczenie przestrzeni*, red. W. Pawluczuk, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2012, s. 269-297.
45. *Postać księdza w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, w: **Literatura na progu XXI wieku**, red. J. Chłosta-Zielonka i Z. Chojnowski, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2014, s. 55-66.

46. *Człowiek potrafi być bogiem. Bliźni w twórczości Edwarda Stachury*, w: *In rebus divinis atque humanis servire. Niektóre aspekty służby w rzeczywistości boskiej i ludzkiej*, red. W. Guzewicz i in., Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2014, s. 473-489.
47. *Między literackim dokumentem a artystyczną kreacją. Poetyka rozmów z pisarzami*, w: *Literatura – religia – polskość. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr. hab. Krzysztofowi Dybciakowi w 65. rocznicę urodzin*, red. K. Koehler i in., Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2015, s. 589-598.
48. *Subiektywizacja świata przedstawionego w reportażu literackim Ryszarda Kapuścińskiego*, w: *Seminaria bielańskie. Prace ofiarowane profesor Teresie Kostkiewiczowej*, red. T. Chachulski i in., Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2015, s. 291-301.
49. *Leończukowe dogadywanie się ze światem*, w: *Bibliotheca mundi. Studia bibliologiczne ofiarowane Janowi Leończukowi*, red. J. Ławski i Ł. Zabielski, Katedra Badań Filologicznych „Wschód-Zachód” Wydziału Filologicznego UwB i Książnica Podlaska w Białymstoku, Białystok 2016, s. 873-879.
50. *Tischner i Gombrowicz – porównanie ekspresji myśli i języka*, w: *Intertekstualność a Słowo Boże, czyli o języku biblijno-religijnym w tekstach kultury*, red. M. Frąckiewicz i A. Najda, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2016, s. 105-111.
51. *Więź kulturowa, narodowa, rodzinna. Neoklasycyzm w poezji polskiej przełomu XX i XXI wieku*, w: *Wsparcie rodziny wyzwaniem dla społeczeństwa i Kościoła*, red. W. Guzewicz i in., Stowarzyszenie „Ełk i My”, Ełk 2016, s. 209-227.
52. **„Rzeka” u Glogera i „rzeka” u Miłosa – studium porównawcze**, w: **Zygmunt Gloger: pisarz, myśliciel, uczony. Studia**, red. J. Leończuk, i in., Katedra Badań Filologicznych „Wschód-Zachód” Wydziału Filologicznego UwB i Książnica Podlaska w Białymstoku, **Białystok 2016, s. 315-323.**
53. *Kaznodziejskie narracje o Polsce – dawniej a dzisiaj*, w: *Spółczesność polskie dziś. Samoświadomość, uznanie, edukacja*, red. M. Saganiak i in., Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2018, s. 34-45.

Artykuły popularno-naukowe (wykaz niepełny):

1. *Taniec ciemności z jasnością [o poezji Jana Leończuka]*, „Radar” 1986, nr 27, s. 11.
2. *Poeta prawdziwy (rzecz o Edwardzie Stachurze)*, „Pielgrzym” 1987, nr 5, s. 20-21.
3. *Podpatrywanie Boga : [o poezji kapłańskiej w Polsce]*, „Gazeta Niedzielną” (Londyn) 1988, nr 37, s. 5-6.

4. *Wiersze rwane prosto z krzaka [o poezji ks. Jana Twardowskiego]*, „Gazeta Młodych” 1988, nr 10, s. 8.
5. *Brewiarz i kiepska lutnia [o poezji kapłańskiej]*, „Ład” 1989, nr 19, s. 13.
6. *Mój grób w pojemniku na śmieci...*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1990, nr 1458, s. 58-59.
7. *Nie samym chlebem żyje człowiek...*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1990, nr 1459, s. 85-86.
8. *Wydrążeni ludzie*, „Pielgrzym” 1990, nr 1-2, s. 27.
9. *Bosonogi pasterz na tle horyzontu” [o poezji Hatifa al Dżanabiego]*, „Gazeta Codzienna” 1991, nr 36, s. 6.
10. *Ewangelia i nakazy chwili*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1991, nr 1462, s. 61-62.
11. *Czy człowiek nadal jest tajemnicą?*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1992, nr 1472, s. 68-69.
12. *Olśnić innych blaskiem miłości*, „Być sobą” 1992, nr 9, s. 23.
13. *Spalona Arkadia [o poezji Wacława Iwaniuka]*, „Kontakty” 1992, nr 4, s. 11.
14. *Kultura w czasie marnym*, „Głos Katolicki” 1993, nr 2, s. 3.
15. *Między światem a pisarzem*, „Arkusz” 1993, nr 15, s. 3.
16. *Przyobleczony jesteś w ciało...*, „Kontakty” 1993, nr 44, s. 9 (ps. Łukasz Młodziński).
17. *Przekłęte problemy poetów*, „Akcent” 1993, nr 3, s. 250-251.
18. *Konkurs literacki dla dzieci*, „Łomżyński Biuletyn Oświatowy” 1994, nr 8, s. 31-32.
19. *Judaszu, mój przyjacielu...*, „Słowo. Dziennik Katolicki” 1994, nr 63, s. 8.
20. *Lutnista ciemnego czasu [o Kazimierzu Wierzyńskim]*, „Głos Katolicki” 1994, nr 19, s. 8.
21. *Moja poetycka ojczyzna*, „Dziennik Polski” (Londyn) 1994, 16.11.94, s. 4-5.
22. *Poeta – wybraniec gwiazd?. O poezji Zbigniewa Herberta*, „Głos Katolicki” 1994, nr 50, s. 8.
23. *Przerażała go otchłań. O poezji Wiesława Kazaneckiego*, „Głos Katolicki” 1994, nr 6, s. 9.
24. *Robotnik wyobraźni. O Zbigniewie Bieńkowskim*, „Głos Katolicki” 1994, nr 10, s. 9.
25. *Przepaść nas otacza. O poezji Wisławy Szymborskiej*, „Głos Katolicki” 1996, nr 43, s. 11.
26. *Reporter papieża. O pisarstwie Tadeusza Nowakowskiego*, „Głos Katolicki” 1996, nr 22, s. 12.
27. *Uchwycić w kadrze moralny niepokój [o filmach Krzysztofa Kieślowskiego]*, „Głos Katolicki” 1996, nr 14, s. 18.
28. *O twórczej inspiracji*, „Dziennik Polski” (Londyn) 15.10.1997, s. 4.
29. *Tylko słowa. O poezji Jana Darowskiego*, „Fraza” 1997, nr 15, s. 58-63.

30. *Książki smakowite jak czekoladki, czyli o literaturze jako inspiracji twórczej*, „Łomżyński Kwartalnik Kulturalny” 1997, nr 2, s. 13-14.
31. *Adam Mickiewicz i pisarze emigracyjni*, „Łomżyński Kwartalnik Kulturalny” 1998, nr 3, s. 13-14.
32. *Elk. Apel Piotra naszych czasów*, „Gazeta Olsztyńska” 2003, nr 241.
33. *Odeszli poza ziemski horyzont*, „Puls Elku” 2003, nr 4, s. 12.
34. *Postawić wszystko na jedną kartę*, „Rozmaitości Elckie” 2003, nr 40, s. 8.
35. *Grupa poetycka Niezapłacony Rent z Chicago” [wersja skrócona art. naukowego]*, „Przegląd Polski” [tygodniowy dodatek literacko-społeczny do Nowego Dziennika (Nowy Jork)], z dn. 27 czerwca 2003, s. 10.
36. *Mały poradnik językowy [cz. 1]*, „Martyria” 2004, nr 1, s. 16.
37. *Mały poradnik językowy [cz. 2]*, „Martyria” 2004, nr 2, s. 15.
38. *Mały poradnik językowy [cz. 3]*, „Martyria” 2004, nr 4, s. 21.
39. *Mały poradnik językowy [cz. 4]*, „Martyria” 2004, nr 5, s. 18.
40. *Jakby się go czas nie miał*, w: *W Służbie Bogu i Ludziom. Ks. Czesław Jakub Domel (1932-2004)*, red. W. Guzewicz, „Episteme 41(2005)”, s. 98-99.
41. *Mistrz słowa pełen serdeczności i dobroci*, w: *Podróż w głąb pamięci. O Wacławie Iwaniuku. Szkice – wspomnienia – wiersze*, red. H. Wójcik, J. Wolski i E. Zyman, Polski Fundusz Wydawniczy w Kanadzie, Toronto 2005, s. 237-244.
42. *Miłość i miłosierdzie – refleksje w oparciu o literaturę i sztukę*, w: *Pe-regrynacja obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji elckiej*, red. A. Pietuszcowski, Elk 2005, s. 116-119.
43. *Jaka będzie pielgrzymka Benedykta XVI do Polski?*, „Rozmaitości Elckie” 2006, nr 21, s. 8.
44. *Jaka była pielgrzymka Benedykta XVI? Refleksje po wizycie*, „Rozmaitości Elckie” 2006, nr 22, s. 8.
45. *Jan Paweł II jako kaznodzieja*, „Martyria” 2008, nr 4, s. 10-11.
46. *Po co nam „mała ojczyzna” dzisiaj?*, „Martyria” 2008, nr 2, s. 12-13.
47. *Czego się boi kaznodzieja?*, w: *Czego się boimy?*, red. W. Pawluczuk, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2008, s. 295-317.
48. *O współczesnej poezji kapłańskiej*, „Rozmaitości Elckie” 2009, nr 51, s. 11.
49. *Mówił językiem nadziei. O kazaniach ks. Józefa Tischnera*, „Rozmaitości Elckie” 2010, nr 26, s. 11.
50. *Poznajemy poezję Karola Wojtyły-Jana Pawła II*, „Rozmaitości Elckie” 2011, nr 11, s. 11.
51. *Najważniejsze miejsce pobytu człowieka na ziemi. To jest nasz dom*, „Rozmaitości Elckie” 2011, nr 50, s. 11.
52. *Ks. Ignacy Dziermejko: kapłan miłujący Polskę i Litwę*, „Głos Katolicki” 2012, nr 5, s. 25.

53. *Kwiat ekumenii zaczyna wydawać owoce*, „Rozmaitości Elckie” 2012, nr 5, s. 11.
54. *Szymborska testerem naszej wiary*, „Rozmaitości Elckie” 2012, nr 7, s. 11.
55. *Wino, kruche ciasteczka i śnięte ryby. O Stefanii Kossowskiej*, „Wiadomości Literackie” 2013, nr 4, s. 6-9.
56. *Narwią nawet do Hadesu*, w: *Wielka księga narwiańska*, Społeczne Stowarzyszenie Prasoznawcze „Stopka”, Łomża 2015, s. 378-386.
57. *Jeszcze nie wysyłajcie nas na Księżyc*, w cyklu: *Wizerunek księdza w kulturze polskiej XXI wieku*, „Akcent” 2017, nr 3, s. 91-93.

Hasła w słownikach i encyklopediach:

1. *Język w duszpasterstwie*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda i M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 321-323.
- 2-10 1) Andrzej Busza, 2) Bogdan Czaykowski, 3) Adam Czerniawski, 4) Jan Darowski, 5) Kontynenty (pismo), 6) Kontynenty (grupa literacka), 7) Zygmunt Ławrynowicz, 8) Mercuriusz Polski, 9) Florian Śmieja, 10) Bolesław Taborski, w: *Leksykon kultury polskiej na obczyźnie*, red. K. Dybciak i Z. Kudelski, t. 1, Lublin 2000.

Wstępy, przedmowy do książek i czasopism naukowych:

1. *Tłumaczenie ludzkiego świata*, w: J. Tarnacki *Księżyc mojego ojca*, Rajgród 1996.
2. *Mądre rozmowy*, w: G. Baczewski, *Marzenia odwieczne*, Łomża 1997.
3. *Posłowie*, w: Ks. Michał Piaszczyński, *Poezje*, Elk-Sejny 2000.
4. *Mężne zmaganie się z losem* : [posłowie do: Piotr Januszkiewicz, *Pta-ki*, Elk 2002.
5. *Uporządkować świat*, w: J.Z. Choromański, *Wiatrem darte z nieba*, Łomża 2003.
6. *Wejście do galerii słowa*, w: P. Zamojski, *Głębokie, sięgające dna*, Rajgród 2003.
7. *Liryczne fotografie*, w: J. Choromański, S. Kędzielawski, *Ciszę nazwij jak chcesz*, Łomża 2006.
8. *Piękne ryzyko*, w: *Czerwcowe wiersze*, red. W. Czartoryska i K. Sobocińska, Łomża 2007.
9. *Wstęp*, w: E. Janusz, M. Janusz-Konopelko, *Skazany na rozstrzelanie. Ballada o partyzancie*, Elk 2009.
10. *Wstęp*, w: *Papieska róża*, red. I. Potaś, Turośl 2010.
11. *Strumillowe flagowanie*, w: A. Strumiłło, *Ja. Wiersze wybrane*, Łomża 2010, s. 7.
12. *Wstęp*, w: E. Janusz, M. Janusz-Konopelko, *Porucznik „Żwirko”. Opowieść o partyzancie*, Elk 2012.

13. *Historie niewiarygodne, ale w zasadzie prawdziwe*, w: Marek Pawlicki, *Wyjście z ciemności*, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża 2014, s. 345-348.
14. *Wstęp*, w: E. Janusz, M. Janusz-Konopelko, *Opowieść o leśniczym i partyzancie „Romanie”. Preludium sowieckiej obławy*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2014, s. 7-8.
15. *Wstęp*, w: E. Janusz, M. Janusz-Konopelko, *Kameduli w koszykach*, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2015, s. 5-6.
16. *O Narwi to księga*, w: *Wielka księga narwiańska*, red. J. Sikora i in., Społeczne Stowarzyszenie Prasoznawcze „Stopka”, Łomża 2015, s. 11-14.
17. *Wstęp*, w: *Kazanie a literatura – dawniej i dzisiaj*, red. J. Sikora i J. Jurkowski, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2017, s. 7-12.

Noty:

1. *O wyborze wierszy „Autobiografia” K.K. Baczyńskiego* (Gdańsk 1992), „Nowe Książki” 1992, nr 9, s. 65.
2. *O tomiku „Jasność i czerń” Wandy Bacewicz* (Warszawa 1991)], „Nowe książki” 1992, nr 10, s. 46.
3. K. Smoczyk, *I światło w godzinie wizyt*, „Nowe Książki” 1993, nr 1, s. 38.
4. T. Szyma, *Więcej wierszy nie pamiętam*, „Nowe Książki” 1993, nr 1, s. 48-49.
5. *O „Poetyckim kręgu „Kontynentów”* (Rzeszów 1997), „Nowe Książki” 1998, nr 4, s. 15.
6. *Pożyteczny leksykon [Leksykon Kościoła katolickiego w Polsce*, red. B. Łoziński, G. Polak, M. Przeciszewski (Warszawa 2003)], „Rozmaitości Ełckie” 2003, nr 45, s. 9.
7. E. Stefanowski, *Zaprawione mirrą*, Białystok 2006 [na okładce książki].

Recenzje i omówienia:

1. *Bolesna chwila*, S. Jurkowski, *Genezis*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985, „Radar” 1986, nr 40, s. 14-15.
2. *Tęsknota za epoką żaglowców*, A.D. Liskowacki, *Autoportret ze szminką* Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985; J. Tarczałowicz, *Pozór i realność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985, „Unum” 1986, nr 4, s. 57-58.
3. *Tylko miłość*, J. Twardowski, *Nie przyszedłem pana nawracać*, Warszawa 1986, „Ład” 1987, nr 30, s. 13.
4. *Być, czyli zmierzać do Pełni*, A. Kamińska, *Notatniki*, „Ład” 1988, nr 10, s. 13.
5. *Modlitwa o przebudzenie*, Z. Jankowski, *Falochrony*, Czytelnik, Warszawa 1987, „Ład” 1988, nr 51-52, s. 17.

6. Szukanie odpowiedzi, J. Leończuk, *Żertwa*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Białystok 1987, „Ład” 1988, nr 25, s. 12-13.
7. *Poetyckie zgłębianie tajemnicy*, s. B.A. Falk, *Owoc granatu*, Veritas Foundation Publication Centre, Londyn 1989, „Gazeta Niedzielną” (Londyn) 1989, nr 48, s. 5.
8. Szukanie ocalenia, M. Jastrun, *Sens i forma poezji*, PIW, Warszawa 1988, „Gazeta Niedzielną” (Londyn) 1989, nr 34, s. 4.
9. *Współczesny Prometeusz*, K. Dorosz, *Maski Prometeusza*, Aneks, Londyn 1989, „Ład” 1990, nr 3, s. 13.
10. *Antropologiczna wizja teatru*, I. Sławińska, *Odczytywanie dramatu*, PIW, Warszawa 1988; I. Sławińska, *Moja gorzka europejska ojczyzna*, IW PAX, Warszawa 1988; I. Sławińska, *Teatr w wizji współczesnej*, PIW, Warszawa 1990, „Akcent” 1991, nr 4, s. 159-161.
11. *Dwie książki o literaturze emigracyjnej*, K. Dybciak, *Panorama literatury na obczyźnie*, Kraków 1990; *Leksykon polskiej literatury emigracyjnej* red. J. Zieliński, Lublin 1990, „Więź” 1992, nr 5, s. 152-154.
12. *Dali się złapać na czerwony lep*, J. Trznadel, *Hańba Domowa*, Wydawnictwo „Test”, Lublin 1990, „Gazeta Niedzielną” (Londyn) 1990, nr 42, s. 5-6.
13. *Językowa gra z domieszką życia*, J. Darowski, *Niespodziewane żywoty*, Oficyna Poetów i Malarzy, Londyn 1990, „Nowe Książki” 1991, nr 9, s. 65-66.
14. *Zachwyt i cierpienie*, J. Berner, *Mgnienia*, Łomża 1990, „Kontakty” 1990, nr 30, s. 12.
15. *Liryki o czasie i pięknie*, J. Bielobradek, *Liryki amerykańskie*, Chicago 1991, „Słowo Powszechne” 1991, nr 271, s. 4.
16. *Napisać wiersz zamiast kazania*, A. Wierciński, *Kelner w czerni*, Lublin 1989, „Kresy” 1991, nr 7, s. 158.
17. *Niepokój rozpisany na słowa*, J. Karp, *Wiersze 1980-89*, Suwałki 1990, „Kontakty” 1991, nr 36, s. 11.
18. *O strachu, wątpieniu i nadziei*, E. Bryll, *Wieczernik*, „Nowe Książki” 1991, nr 8, s. 61.
19. *Pechowy powrót*, W. Iwaniuk, *Powrotu*, „Nowe Książki” 1991, nr 7, s. 53-54.
20. *Poeta Powstania Warszawskiego*, Z. Jasiński, *Krwią i rymem. Dokumenty powstańcze*, Melbourne 1989, „Nowe Książki” 1991, nr 8, s. 57-58.
21. *Szukanie ocalenia*, J. Kulka, *Dla Ciebie ten widok z okna*, „Kontakty” 1991, nr 17, s. 11.
22. *Trzeba pokochać*, J. Berner, *Po wieczery*, „Kontakty” 1991, nr 18, s. 11.
23. *Uczę się Polski*, R. Mieczkowski, *W Ostrej Bramie*, Warszawa 1990, „Nowe Książki” 1991, nr 10, s. 64.
24. *Zrozumieć świat, czyli siebie*, H. Kowalewska, *Anna tłumaczy świat*, Warszawa 1990, „Kontakty” 1991, nr 28, s. 11.

25. *Angielska poezja metafizyczna po polsku, Antologii angielskiej poezji metafizycznej XVII stulecia*, oprac. i tł. S. Barańczak, Warszawa 1991², „Nowe Książki” 1992, nr 1, s. 23-25.
26. *Być władcą i nade wszystko człowiekiem*, Z. Łączkowski, *Tańczący rycerze*, „Nowe Książki” 1992, nr 2-3, s. 58.
27. *Gdy czekasz, czekaj z nadzieją*, K. Krzemiński, *Opowieści ulicy Ogrodowej*, Tarnowskie Góry 1990; K. Krzemiński, *Gdy czekasz umówionej jesieni*, Tarnowskie Góry 1991, „Nowe Książki” 1992, nr 4, s. 39.
28. *Łabędzi śpiew?*, J. Kornhauser, *Wiersze z lat osiemdziesiątych*, Kraków 1991, „Nowe Książki” 1992, nr 6, s. 55.
29. *Niełatwo być poetą wiary*, J. Kozłowski, *Agnuski*, Warszawa 1991, „Kontakty” 1992, nr 39, s. 13 [ps. Łukasz Młodzieński].
30. *Odnaleźć stracony czas*, M. Proust, *W poszukiwaniu straconego czasu*, „Kontakty” 1992, nr 16, s. 13.
31. *Poetycki obraz domu, Cztery twarze domu. Antologia rodzinna*, Szczecin 1991, „Akcent” 1992, nr 4, s. 180-184.
32. *Poetycki rachunek sumienia*, T. Szyma, *Więcej wierszy nie pamiętam...*, Wydawnictwo „Biblios”, Tarnów 1991, „Kontakty” 1992, nr 47, s. 13 [ps. Łukasz Młodzieński].
33. *Poetycki testament mało lirycznej epoki*, A. Jurewicz, *Dopóki jeszcze...*, Gdańsk 1991, „Nowe Książki” 1992, nr 5, s. 17-18.
34. *Poezja o smaku czereśni*, A. Lizakowski, *Złodzieje czereśni*, „Nowe Książki” 1992, nr 2-3, s. 59.
35. *Śmierć jest w nas*, Z. Jankowski, *Spokojnie wodo*, Gdynia 1991, „Kontakty” 1992, nr 31, s. 11.
36. *Tęsknota za światem zwierząt, Zwierzę słucha zwierzeń. Małe bestiarium z angielskiego*, wybór i przekł. S. Barańczak, Warszawa 1992, „Nowe Książki” 1992, nr 7-8, s. 59.
37. *Trumienna samotność*, W. Iwaniuk, *Moje obląkanie*, Lublin 1991, „Pracownia” 1992, nr 9, s. 76-77.
38. *Wiersze pisane przeciw historii*, S. Barańczak, *159 wierszy*, Kraków 1991, „Nowe Książki” 1992, nr 7-8, s. 58.
39. *Karol Wojtyła a literatura*, K. Dybciak, *Karol Wojtyła a literatura*, Tarnów 1991, „Pracownia” 1992, nr 9, s. 77.
40. *Nowy tom „Studiów Teologicznych”*, „Głos Katolicki” 1993, nr 3, s. 3.
41. *Groch z kapustą, Jeśli gdzieś są ogrody...*, Poznań 1991, „Nowe Książki” 1993, nr 4, s. 54-55.
42. *Pieśni szczerego patriotyzmu*, W. Podgórski, *Skąd nasz ród Wojciecha*, „Myśl Polska” 1993, nr 9, s. II.
43. *Sowiecka kobieta publiczna*, W. Jerofiejew, *Rosyjska piękność*, Warszawa 1993, „Kontakty” 1993, nr 28, s. 13 [ps. Łukasz Młodzieński].

44. *Wiersze pełne troski o człowieka*, A. Biskupski, *Piosenka o potrzebie*; M. Czuk, *Księżę Albański*; K. Smoczyk, *Pływające gniazda*; Z. Skibiński, *Przedwieczność*, „Nowe Książki” 1993, nr 1, s. 46-47.
45. *Nasza polska religijność*, „*Nie*” dla papieża, Kraków 1991, „Głos Katolicki” 1994, nr 16, s. 8.
46. *Nazwać, czyli ocalić*, J. Szymik, *Ziemia niebieska*, Lublin 1994, „Głos Katolicki” 1994, nr 28, s. 8.
47. *Piękna lakoniczność*, K. Krzemiński, *Ścienny kalendarz*; B.A. Flak, *Piszę Ci moją miłość*, „Nowe Książki” 1994, nr 10, s. 28.
48. *Podpalmy świecą tę rozpacz*, S. Rudnicki, *Kapliczka Brata Alberta*, Mrągowo 1994, „Głos Katolicki” 1994, nr 43, s. 8.
49. *Poezi pod znaku „Norbertinum”*, „Słowo” 1994, nr 86, s. 10.
50. *Poezja pierwszego wcielenia*, A.J. Misiura, *Pogranicze*, Lublin 1993, „Kontakty” 1994, nr 20, s. 13 [ps. Łukasz Młodziński].
51. *Potrzebna antologia*, *Tylko Itaka pozostanie*, oprac. M. Sanei, Warszawa 1993, „Nowe Książki” 1994, nr 5, s. 55.
52. *Przed odejściem poza horyzont*, Z. Dolecki, *Ogrody przedostatnie*, Warszawa 1992, „Kontakty” 1994, nr 16, s. 13 [ps. Łukasz Młodziński].
53. *Szukanie Źródła wśród brudów tego świata*, Z. Łączkowski, *Zakłęty jeleń*, Warszawa 1992, „Nowe Książki” 1994, nr 3, s. 32.
54. *Trzeba żyć, chociaż śmierć jest pewna*, A. Podrimj, *Życ*, Warszawa 1993, „Głos Katolicki” 1994, nr 47, s. 8.
55. *Dużo purpury*, M. Sanei, *Purpurowa podróż*, Warszawa 1992, „Głos Katolicki” 1995, nr 14, s. 12.
56. „*Litery życia, samogłoski trwania*”. *O poezji Wojciecha Kudyby*, *Wierność w małej rzeczy*, Lublin 1994, „Głos Katolicki” 1995, nr 8, s. 12.
57. *Opowiadania Hanny Kowalewskiej*, H. Kowalewska, *Kapelusza z zielonymi jaszczurkami*, Warszawa 1995, „Nowe Książki” 1995, nr 8, s. 46-47.
58. *Poeta krwiobiegu*, J. Berner, *Nie do ujrzenia*, Łomża 1994, „Kurier Poranny” 1995, nr 83, s. II (dodatek „Pegaz”).
59. *Wiersze pełne prostoty*, L. Boruta, *Bicie mego*, Warszawa 1994, „Głos Katolicki” 1995, nr 28, s. 12.
60. *Pozostają lilie*, A. Wierciński, *Pozostają lilie*, Guernsey 1995, „Głos Katolicki” 1995, nr 35, s. 12.
61. *Wątpliwy happy end*, Z. Romanowicz, *Sono felice*, „Nowe Książki” 1995, nr 8, s. 48.
62. *W kolorze popiołu*, J. Kulka, *Traktat o szarej godzinie*, Łomża 1994, „Kurier Poranny” 1995, nr 36, s. 8.
63. *Ból i pamięć*, J. Berner, *Okruchy*, Łomża 1996, „Kurier Poranny” 1996, nr 158, s. 8.
64. *Być blisko świata i życia*, K. Martwicki, *Czas i blask*, Płock 1995, „Głos Katolicki” 1996, nr 40, s. 11.

65. „Dziś” *wyliniało jak kot*, E. Szulborski, *Krawędzią urwiska*, Kielce 1996, „Kontakty” 1996, nr 6, s. 13 [ps. Violetta Chmurska].
66. *Jaskółczy niepokój*, D.T. Lebioda, *Kraina jaskółki*, Bydgoszcz 1995, „Głos Katolicki” 1996, nr 9, s. 12.
67. *Krajobrazy pamięci*, J.H. Cichosz, *Krajobrazy pamięci*, Lublin 1995, „Głos Katolicki” 1996, nr 3, s. 12.
68. *Przeciw pospolitości*, W. Przeczka, *Kazinkowe granie*, Warszawa 1994, „Głos Katolicki” 1996, nr 12, s. 12.
69. *Gorzkie smakowanie świata*, J. Mierzejewska, *Nie słuchajcie kamieni*, Łomża 1997, „Kontakty” 1997, nr 41, s. 13.
70. *Kocham ciszę*, K. Konecka, *Cisza*, Białystok 1997, „Kontakty” 1997, nr 27, s. 13.
71. *Miłość ma imię naszych ust*, Z. Strzałkowski, *Psalmy miłosne*, Lublin 1996, „Głos Katolicki” 1997, nr 21, s. 17.
72. *Mądrość chasydzkiego mistrza*, *Puste krzesło*, Poznań 1996, „Głos Katolicki” 1997, nr 7, s. 11.
73. *Planeta w cieniu planety*, „Głos Katolicki” 1997, nr 13, s. 12.
74. *Wśród słów, mitów i symboli*, H. Janabi, *Aniołowie miłosierdzia*, Izabelin 1995, „Fraza” 1997, nr 15, s. 249-250.
75. *Choroba rozpisana na wersy*, A. Kowalski, *Mosty samotności*, Łomża 1997, „Kontakty” 1998, nr 1, s. 13.
76. *Człowieku, wstyż się wobec kwiatów*, T. Chabrowski, *Zakwitną wieczorem*, Częstochowa 1996, „Kontakty” 1998, nr 16, s. 13.
77. *Filozoficzna poezja z przymrużeniem oka*, H. Gała, *Lustro doliny*, Łomża 1997, „Kontakty” 1998, nr 4, s. 13.
78. *Jana Kulki przelotne miłości z historią*, J. Kulka, *Romansów z historią*, Warszawa 1997, „Kontakty” 1998, nr 11, s. 13.
79. *Liryczny notatnik wzruszeń*, L. Czyż, *Czekając świtu*, Łomża 1998, „Łomżyński Kwartalnik Kulturalny” 1998, nr 3, s. 16-17.
80. *Mozaika*, H. Kowalewska, *Tego lata*, w *Zawrociu*, Poznań 1998, „Kontakty” 1998, nr 23, s. 13.
81. *Nowe wiersze Herberta*, Z. Herbert, *Epilogu burzy*, Wrocław 1998, „Kontakty” 1998, nr 31, s. 13.
82. *Pragnieniem jasności oswoić rozpacz*, J. Leończuk, *Dotykane ziemi*, Białystok 1997, „Kontakty” 1998, nr 7, s. 13.
83. *W poszukiwaniu wolności i chleba, czyli zachodnie losy Polaków, Zachodnich losów Polaków*, Łomża 1997, „Łomżyński Kwartalnik Kulturalny” 1998, nr 2, s. 2-3.
84. *Tropienie Piękna*, B. Taborski, *Poezje wybrane*, PIW, Warszawa 1999, „Twórczość” 2000, nr 12, s. 109-111.
85. *Urodzaj na pisarzy, Pisarze współcześni regionu lubelskiego*, Lublin 1999, „Nowe Książki” 2000, nr 1, s. 40.
86. *Nowe tomy EPISTEME – O rodzinie*, „Martyria” 2001, nr 2, s. 15.

87. *Nowości wydawnicze, Jak żyjesz Polaku?* t. 1-2, Łomża 2001, „Martyria” 2001, nr 3, s. 18.
88. *Szukam kołyski lipowego snu*, J. Leończuk, *Zapomniałem was drzewa moje. Wybór wierszy z lat 1970-2000*, Olsztyn 2000, „Twórczość” 2001, nr 11, s. 87-88.
89. *Gloger wciąż zachwyca*, Z. Gloger, *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*, Łomża 2002, „Bibliotekarz Podlaski” 2002, nr 4, s. 162-163.
90. *Liryka nagiego olśnienia*, J. Sochoń, *Ogień dobrej śmierci. Wiersze nowe 1997-2002*, Warszawa 2001, „Twórczość” 2002, nr 5-6, s. 144-146.
91. *Nowy numer „Elckich Studiów Teologicznych”*, „Martyria” 2002, nr 7-8, s. 19.
92. *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, t. 1, Lublin 2000; t. 2, Lublin 2002, „Przegląd Homiletyczny” 2001-2002, nr 5-6, s. 143-144.
93. *Na jaćwieskiej przyzbie*, A. Gabrel, *Na jaćwieskiej przyzbie*, Suwałki 2002, „Martyria” 2002, nr 9, s. 17.
94. *Opowieści i pieśni znad Jęgrzni*, Rajgród 2002, „Martyria” 2002, nr 11, s. 19.
95. *Ścieżka pogranicza*, K. Czyżewski, S. Center, *Ścieżka pogranicza*, Sejny 2001, „Pracowania” 2002, nr 28, s. 93.
96. *Zanim spotkamy się nad Styksem*, W. Szymański, *Niska 13B*, Białystok 2001, „Akcent” 2002, nr 3, s. 175-176.
97. *„Liryczne dary Jego łaski”*, W. Wielgat, *Promyki światła*, Elk 2003, „Martyria” 2003, nr 4, s. 18.
98. *Poetycki testament Papieża*, Jan Paweł II, *Tryptyk rzymski*, „Martyria” 2003, nr 4, s. 4.
99. *Czym jest Unia Europejska?*, *Unia Europejska. Geneza – rozwój – perspektywy*, red. J.M. Dołęga, „Episteme 25(2002)”, „Martyria” 2003, nr 3, s. 13.
100. *Literatura wobec cierpienia, Cierpienie w literaturze*, red. K. Dybciak, S. Szczęsny, Siedlce 2002, „Twórczość” 2003, nr 11, s. 164-165.
101. *Pamięci bpa Edwarda Samsela, Biskup Edward Samsel (1940-2003)*, red. J.M. Dołęga i in., „Episteme” 27(2003), „Martyria” 2003, nr 5, s. 17.
102. „Przegląd Homiletyczny” 5-6(2001-2002), „Martyria” 2003, nr 1, s. 18.
103. *Kultura polityczna Polaków*, red. B. Gołębiowski, Łomża 2004, „Martyria” 2004, nr 12, s. 17.
104. *Nie szokować, nie mamić*, K. Koehler, *Trzecia część*, Kraków 2003, „Akcent” 2004, nr 1-2, s. 167-168.
105. *Pobawmy się w lekturę*, A. Oz, *Opowieść się rozpoczyna. Szkice o literaturze*, Warszawa 2004, „Martyria” 2006, nr 6, s. 18.
106. *W „Zatoce Wichrów” są ludzie*, A. Boharewicz-Richter, *Zatoka Wichrów*, Łomża 2006, „Martyria” 2006, nr 9, s. 17.

107. *Literatura spotkała się z religią*, K. Dybciak, *Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii*, Kraków 2005, „Wież” 2006, nr 11, s. 134-137.
108. *Mieć odwagę poranka i pewność nocy*, J. Osewska, *Do czasu przyszłego*, Warszawa 2007, „Martyria” 2008, s. 17.
109. *Sens życia i sztuki*, A. Strumiłło, *Factum est*, Łomża 2008, „Martyria” 2008, nr 4, s. 17.
110. *Poszukiwanie „drugiej przestrzeni”*, B.A. Flak, *Zmylone ptaki. Wiersze*, Warszawa 2008, „Martyria” 2009, nr 9, s. 17.
111. *O bohaterskim partyzancie z Suwalszczyzny*, E. Janusza i M. Janusz-Konopelko, *Skazany na rozstrzelanie*, Elk 2009, „Martyria” 2009, nr 11, s. 17.
112. *Książka o pasterzu niezłomnym*, T. Białous, *Biskup Stanisław Kostka Łukomski (1874-1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010, „Martyria” 2010, nr 9, s. 29.
113. *Wyjątkowy klasztor Jana Pawła II*, M. Codou, *Niewidzialny klasztor Jana Pawła II*, Poznań 2010, „Rozmaitości Elckie” 2011, nr 9, s. 11.
114. *O medytacji – współcześnie, praktycznie i ciekawie*, M. McGetrick, *Medytacja dla współczesnych mężczyzn i kobiet*, Poznań 2011, „Martyria” 2011, nr 4, s. 19.
115. *Słowa piękne, bo zwyczajne*, J. Drozdowska, *Do cykorii podróżnika*, Warszawa 2011, „Martyria” 2011, nr 6, s. 19.
116. *Śmiejmy się*, A. Gabrel, *Piknik pod aureolą*, Warszawa 2012, „Martyria” 2012, nr 9, s. 20.
117. *Złota legenda ks. Jana Skorupskiego*, J. Skorupski, *Złota legenda znad polskich jezior i lasów*, Kielce 2014, „Nowa Elcka” 2014, nr 6, s. 19.
118. *Odtrutka dla smutasów*, A. Gabrel, *Mądrość piaskownicy*, Racibórz 2014, „Martyria” 2014, nr 6, s. 17.
119. *Ukazała się monografia parafii Rygałówka*, T. Białous, *Rygałówka. Przeszłość parafii i okolic*, Rajgród 2014, „Martyria” 2014, nr 11, s. 19.
120. *Monografia biskupa Edwarda Samsela*, A. Pieńkowskiego, *Życie i działalność bpa Edwarda Samsela*, Elk 2014, „Martyria” 2015, nr 1, s. 16.
121. *Oswoić, odczuć, pokochać*, J. Osewska, *Tamto*, Sejny 2015, „Pogląd” 2016, nr 3, s. 49-51.
122. *Dybciak o krytyce i eseju*, K. Dybciak, *Wokół czy w centrum literatury? Studia o krytyce i eseju*, Warszawa 2016, „Pogląd” 2017, nr 1, s. 64-66.
123. *Duchowa monografia Joanny Pollakówny*, W. Kudyba, *Próba bólu. O wierszach Joanny Pollakówny*, Warszawa 2016, „Arcana” 2017, nr 135, s. 245-246.

Recenzje wydawnicze:

1. Michał Siedlecki, *Myśliwski metafizyczny. Rozważania o „Widnokregu” i „Traktacie o łuskaniu fasoli”*, Katedra Badań Filologicznych Wschód – Zachód, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego Białystok 2015.
2. *Z ducha Franciszka Karpińskiego. Studia i rozmowy*, red. D. Kulesza i J. Ławski, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015.

Opracowania wywiadów:

1. *Wspaniali ludzie i artyści*. Rozmowa z Janiną Puchalską, „Głos Katolicki” 1994, nr 3, s. 9.
2. *Nie obmyślamy kazań przy goleniu*. Rozmowa z prof. Janem Miodkiem, „Przegląd Homiletyczny” 2003, nr 7, s. 171-177.
3. *My mamy prawo do kłamstwa, wy – nie*. Rozmowa z Andrzejem Sewerynem, „Przegląd Homiletyczny” 2006, nr 10, s. 131-134.
4. *Kto posługuje się słowem, musi przyjąć za nie odpowiedzialność*. Rozmowa ze Zbigniewem Zapasiewiczem, „Przegląd Homiletyczny” 2007, nr 11, s. 145-148.
5. *Nie powinno to być „przemawianie”, lecz rozmowa*. Rozmowa z Krzysztofem Kolbergerem, „Przegląd Homiletyczny” 2008, nr 12, s. 205-206.
6. *Tajemnicza siła słowa*. Rozmowa z Wiesławem Komasą, „Przegląd Homiletyczny” 2009, nr 13, s. 161-164.
7. *Trzeba tak mówić, by „złapać” uwagę słuchacza*. Rozmowa z Agnieszką Holland, „Przegląd Homiletyczny” 2010, nr 14, s. 185-187.
8. *Do kazania przygotowuję się całe życie*. Rozmowa z ks. Mieczysławem Malińskim, „Przegląd Homiletyczny” 2011, nr 15, s. 185-186.

Inne:

1. Członek Rady Naukowej serii wydawniczej „Episteme” (od 1999 r.).
2. Redaktor naczelny pisma diecezjalnego „Martyria” w latach 1998-2016. Wcześniej zastępca redaktora naczelnego (1993-1996) i redaktor naczelny (1996-1997) tygodnika diecezji łomżyńskiej „Głos Katolicki” oraz w latach 1993-1997 redaktor naczelny „Łomżyńskich Wiadomości Diecezjalnych”. Autor wielu tekstów zamieszczanych w tych czasopismach, tj. artykułów, esejów, informacji itd.
3. W latach 1987-1993 dla Sekcji Polskiej Radia BBC w Londynie (początkowo pod pseudonimem Łukasz Młodziński) przygotowywał audycje do programu „Wiara i świat współczesny”.
4. Autor wielu wierszy zamieszczanych głównie w prasie lokalnej, następnie publikowanych w książkach autorskich.

* * *

The Bibliography of the Writings of the Clergy of the Elk Diocese in 1992-2017 (Jerzy Sikora)

Summary

The article presents the literary output of Fr. Jerzy Sikora, representing, among others the discipline of literary studies and homiletics. The bibliography covers the years 1992-2017.

Keywords: bibliography, Jerzy Sikora, literary studies, homiletics.

Bibliografia

- Guzewicz W., „Martyria” jako organ prasowy Kościoła elckiego w latach 1990/1992-2012, w: *„Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”*. 20. rocznica powstania diecezji elckiej, red. W. Guzewicz, Elk 2012, s. 341-352.
- Guzewicz W., *Katalog duchowieństwa diecezji elckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992-2017*, Elk 2018.
- Guzewicz W., *Leksykon prasy katolickiej diecezji elckiej*, Elk 2015.
- Guzewicz W., *Prasa diecezjalna w Polsce północno-wschodniej jako źródło wiedzy o społecznej nauce Kościoła (1989-2009)*, Elk 2012.
- Guzewicz W., *Prasa katolicka w diecezji elckiej w latach 1992-2002*, „Elckie Studia Teologiczne” 6(2005), s. 137-167.
- Guzewicz W., *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część I: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Elckie” 20(2018), nr 2, s. 205-219.
- Schematyzm diecezji elckiej 2012*, red. A. Skowroński i in., Elk 2012, s. 660.
- Sieńkowski M., *Bibliografia czasopisma naukowego diecezji elckiej „Studia Elckie” 1999-2018: artykuły naukowe*, „Studia Elckie” 21(2019), nr 1, s. 133-163.
- Sikora Jerzy, w: G. Polak, *Kto jest kim w Kościele*, KAI, Warszawa 1999, s. 324-325.
- Wyższe Seminarium Duchowne w Elku. Historia, wykładowcy i ich publikacje w latach 1992-2005*, red. W. Kalinowski, Elk 2006, s. 726.

RECENZJE
Reviews

KS. WOJCIECH GUZEWICZ*

Ks. Jacek Wojda, *Z dziejów seminariów duchownych diecezji podlaskiej i lubelskiej*, t. 1: *Seminarium podlaskie w Janowie 1818-1867*, Wydawnictwo Diecezjalne Unitas, Siedlce 2021, ss. 598.

1. Tematyka pracy

Dzieje Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim (Kongresowym) albo po prostu w zaborze rosyjskim nie są szczególnie eksponowane w szkolnym nauczaniu historii i pojawiają się w kontekście powstań narodowych, tematyki literatury polskiej tamtych czasów oraz zagadnienia rusyfikacji. Do powszechnej świadomości przebiły się może niektóre nazwiska dostojników kościelnych oraz bohaterskich księży zaangażowanych w zryw narodowy. Do grona tych ostatnich należy bez wątpienia ks. Stanisław Brzóska, dowódca jednego z najdłuższych walczących oddziałów z okresu powstania styczniowego. Ksiądz Brzóska, ranny w potyczce, został pojmany dopiero w 1865 roku i stracony w publicznej egzekucji w Sokołowie Podlaskim.

Ks. dr Jacek Wojda przedstawia w swojej książce ten świat, w którym zmierzał do kapłaństwa ks. Brzóska, absolwent Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim, stolicy diecezji podlaskiej utworzonej bullą *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 roku. Praca obejmuje losy tej placówki kościelnej do roku 1867, kiedy seminarium zostało zlikwidowane decyzją władz zaborczych w ramach represji popowstaniowych. Podlasie po powstaniu styczniowym zostało dotknięte surowymi działaniami odwetowymi ze strony władz carskich, dotyczy to zwłaszcza jego południowych krańców, gdzie leżą miejscowości często przywoływane w pracy: Janów Podlaski, Sokołów Podlaski, Biała Podlaska, Siedlce, Łuków. Lektura pracy ks. Wojdy uzmysławia jednak, że te działania zaborców nie zaskoczyły nikogo, były kontynuacją poprzednich antypolskich i antykatolickich poczynań władz rosyjskich. Jednak nie to jest głównym tematem pracy. Dotyczy ona przygotowywania w większości bardzo młodych

* ks. Wojciech Guzewicz – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>; e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

ludzi (niekiedy nieco starszych) do pracy duszpasterskiej, mówi o formacji intelektualnej, moralnej, duchowej przyszłych kapłanów na etapie edukacji seminaryjnej. Poznajemy plany studiów, rozkład dzienny i tygodniowy nauki, modlitwy i pracy alumnów, stopnie, jakie otrzymywali z poszczególnych przedmiotów. Poznajemy także wykładowców, ich przydziały przedmiotów i zakresy obowiązków. Dowiadujemy się sporo o życiu codziennym tej małej, kilkudziesięcioosobowej społeczności, także jej codzienne troski, zwłaszcza o charakterze materialnym. Poznajemy zatem pewien wycinek życia Kościoła na Podlasiu w XIX wieku – opisany bardzo kompleksowo.

2. Baza źródłowa

Ks. dr Jacek Wojda wykonał ogromną pracę, opracowując podjęty temat. Imponująca jest zwłaszcza baza archiwalna pracy. Autor przewertował Archiwa Watykańskie, Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, Archiwum Diecezji Drohiczyńskiej, Archiwum Diecezji Siedleckiej, archiwa parafialne diecezji siedleckiej, Archiwum Parafii Świętego Krzyża w Warszawie i Archiwum Seminarium Siedleckiego, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie oraz Archiwum Państwowe w Radomiu. Zwraca uwagę swoboda, z jaką ks. Wojda obraca się w obrębie kilku języków – sięga po teksty w języku łacińskim, rosyjskim, francuskim (tłumaczenia własne). Oprócz bazy archiwalnej autor przywołuje ok. 30 materiałów drukowanych, ok. 30 pozycji z zakresu literatury przedmiotu oraz dziesiątki książek i materiałów internetowych (także w kilku językach).

3. Struktura pracy

Struktura pracy ks. J. Wojdy jest przejrzysta i logiczna. W „Zagadnieniach wstępnych”, liczących ok. 20 stron, autor objaśnia okoliczności powstania diecezji podlaskiej, przybliża historię seminariów duchownych jako formy przygotowywania księży do ich posługi, zapoznaje z historią seminarium janowskiego przed rokiem 1818. Następnie w poszczególnych rozdziałach omawia losy seminarium pod rządami kolejnych biskupów diecezjalnych: bpa F.Ł. Lewińskiego (rozdział I), bpa J.M. Gutkowskiego (r. II), bpa P.P.B. Szymańskiego (r. IV). Rozdział III dotyczy 17-letniego okresu zarządzania diecezją przez kapitułę i administratorów – po uprowadzeniu przez Rosjan bpa Gutkowskiego (1840), a przed objęciem diecezji przez bpa Szymańskiego (1857). Rozdziały mają różną długość i nie wynika ona z długości omawianego okresu: najkrótszy przedstawia 17 lat z dziejów seminarium, a ponad dwukrotnie dłuższy – 10 ostatnich lat. Wynika to z rangi i dramaturgii zdarzeń historycznych w poszczególnych okresach. W omawianym okresie wybuchły i zakończyły się klęską dwa wielkie powstania narodowe – powstanie listopadowe i powstanie styczniowe. Pierwsze z nich wywarło mniejszy wpływ na funkcjonowanie seminarium, co mogło się wiązać z niezłomną i na swój sposób zręczną polityką biskupa Gutkowskiego. Drugie miało wpływ znaczny i w konsekwencjach złowrogi – spowodowało likwidację nie tylko seminarium, ale i całej diecezji. Ukazywanie losów seminarium przez pryzmat historii Polski mogłoby sugerować inną kompozycję pracy, ale jej spe-

cyfika jest inna – autor koncentruje się na aspektach organizacyjnych, dydaktycznych i teologicznych funkcjonowania seminarium. Z tego punktu widzenia wzrasta znaczenie osobowości, zainteresowań i ambicji poszczególnych biskupów. Każdy z nich wywarł bowiem własne piętno na pracy seminarium janowskiego. Zakończenie pracy jest krótkie – wiąże się z tym, że będzie ona kontynuowana w następnym tomie, mówiącym o następnych 50 latach.

4. Realizacja tematu

Temat recenzowanej pracy został zrealizowany poprawnie i wyczerpująco. Uzyskujemy w niej wiedzę ogólną dotyczącą historii Polski, Rosji, Kościoła katolickiego i Podlasia. Ale przede wszystkim poznajemy ludzi związanych z Seminarium Duchownym Diecezji Podlaskiej w Janowie: ich imiona i nazwiska, zadania i osiągnięcia naukowe, w pewnym stopniu ich pochodzenie społeczne i dalsze losy – już po ukończeniu seminarium lub po ukończeniu pracy w seminarium. Wspomniany na początku recenzji ks. S. Brzóska nie jest centralną postacią tego opracowania – pozostaje znany z innych względów niż kościelne. Wstąpił do seminarium w Janowie w roku 1853/1854 wraz z 10 kolegami. Ów rocznik stanowił połowę wszystkich seminarzystów. Tych 22 alumnów nauczało czterech profesorów: ks. Twarowski, regens, prowadził zajęcia z teologii moralnej, ks. Marcin Wojciechowski uczył teologii dogmatycznej, literatury łacińskiej i rytów, ks. Jan Wierzbicki miał zajęcia z prawa kanoniczego, teologii pastoralnej, filozofii i śpiewu, zaś ks. Alojzy Niezabitowski OP uczył Pisma świętego i historii Kościoła. W tym roku nie było obsadzone stanowisko prokuratora w seminarium. Na tym poziomie szczegółów omawiane są kolejne lata funkcjonowania seminarium. Poznajemy (bardzo ciekawe) instrukcje władz rosyjskich dotyczące modlitw za władców Imperium zgodnie z kalendarium różnych wydarzeń rodzinnych, rocznic oraz innych okoliczności z życia dworu w Petersburgu. W ten sposób zaborcy próbowali wpajać poddanym lojalność wobec władz. Na pierwszej linii tych relacji stali biskupi. Przedstawieni w pracy ks. Wojdy dostojnicy to postaci nietuzinkowe, o rysach świętości, dokładający wszelkich starań o jak najlepsze funkcjonowanie Kościoła, świadomi jego misji w trudnych czasach. Szczególnym rysem książki jest zainteresowanie szczegółami, eksponowanie detali. Chyba z tym wiąże się zamieszczenie na końcu pracy aneksu zawierającego objaśnienie występujących w niej jednostek wagi, długości, objętości itp., a także wartości różnych środków finansowych. Rzeczywiście bez tej pomocy trudno byłoby zorientować się w tych „podwójnych” realiach, których elementem jest stała podwójność dat.

5. Wniosek

Recenzowana praca ks. Jacka Wojdy spełnia stawiane pozycjom naukowym wymogi rzeczowe i formalne. Bez wątplenia kwalifikuje się zatem do publikacji. Warto podkreślić bardzo wysoką jakość naukową tej pracy – z pewnością spełnia ona wymogi stawiane rozprawom habilitacyjnym, a nawet tzw. pracom profesorskim.

KS. MARCIN SIENKOWSKI*

Ks. Józef Tischner, *Alfabet duszy i ciała*, oprac. i wybór W. Bonowicz, Wydawnictwo Znak, Kraków 2018, ss. 254.

Z wprowadzenia do książki *Alfabet duszy i ciała* dowiadujemy się, że „alfabet” nie jest tylko wyrażeniem znajdującym się w tytule, lecz również formą, którą nadał jej Wojciech Bonowicz – nazwany „autorem wyboru”. Tłumaczy on, że „alfabet” pełni rolę przewodnika pojęć „wokół których krążyła nieustannie myśl Tischnera” (s. 5). Dzięki nim zdajemy sobie sprawę, jakich zagadnień dotyczyły zainteresowania ks. Józefa Tischnera (1931-2000). Z drugiej strony zbiór pojęć nie rości sobie pretensji do utworzenia słownika filozoficznego. Zrozumiałe jest, że nie sposób pisać o wszystkim, co powiedział i opublikował filozof z Podhala. Dlatego w prezentowanej książce znalazły się głównie hasła (ciekawe i) przydatne (s. 6).

Całość liczy trzydzieści sześć pojęć uporządkowanych alfabetycznie. Wśród nich znajdują się takie, jak np. Bóg, człowiek, ciało, filozofia, Kościół, krzyż, miłość, prawda, sumienie, wiara, życie. Można odnieść wrażenie, że wszystkie one dotyczą człowieka i spraw z nim związanych, stąd nie dziwi tytuł książki, który odnosi się do „duszy i ciała” (choć w wykazie brakuje pojęcia duszy).

Przybliżenie każdego z pojęć polega na przytoczeniu fragmentów dzieł Tischnera. A ponieważ są to tylko fragmenty, to zostały one opatrzone opisem źródeł, z których zostały zaczerpnięte. W ten sposób czytelnik chcący pogłębić znajomość określonego tematu, może sięgnąć do całościowego opracowania.

Dla przykładu zwróćmy uwagę na pojęcie wiary, które znalazło się w „alfabecie”. W celu ukazania Tischnerowskiego rozumienia wiary zostało przytoczonych dwanaście różnych fragmentów, w których wyjaśnia on, czym jest to pojęcie. Trzeba powiedzieć, że dotyczą one różnych aspektów wiary. Jednakże wzięte razem dają w miarę całościowy ogląd tego, co na temat wiary sądził i pisał autor *Historii filozofii po góralsku*. Wpierw trzeba zauważyć, że pojęcie

* ks. Marcin Sienkowski – Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elckiej
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0679-5006>; e-mail: sienkowski.marcin@interia.pl

wiary jest przytaczane w wielu kontekstach. Raz zyskuje ono wymiar filozoficzny, a kiedy indziej religijny, raz jest analizowane w kontekście chrześcijaństwa, a kiedy indziej cywilizacji, raz podkreśla się jej aspekt podmiotowy, a kiedy indziej mówi o przedmiocie wiary. Niemniej jednak różnorodność ujęć wiary pokazuje, że jest ona rzeczywistością wielowymiarową. Zdając sobie z tego sprawę, Tischner starał się ją zrozumieć poprzez analizę jej różnych aspektów.

W podobnym duchu zostało przedstawione pojęcie prawdy. Na podstawie ośmiu wypowiedzi filozofa dostrzegamy szereg ujęć prawdy zależnie od tego, w jakim kontekście są one formułowane. Okazuje się, że uchwycenie istoty prawdy można się dokonać w zestawieniu z nieprawdą, złudzeniem, fałszem czy kłamstwem. Interesujące jest również to, że pełna prawda o sobie może być poznana tylko w odniesieniu do innego człowieka. Tym samym, zdaniem Tischnera, samotność nie umożliwia poznania prawdy o sobie (s. 168). Zawarte w książce krótkie wypowiedzi na temat prawdy z jednej strony są bardzo syntetyczne, a z drugiej tak dobrane, że rodzą pragnienie poznania szerszych analiz i kolejnych wniosków filozofa.

A czego w oparciu o „alfabet” można się dowiedzieć o człowieku? Dzięki fragmentów jemu poświęconych zwraca uwagę na to, że Tischner łączy pojęcie człowieka z pojęciem dobra. Człowieka nazywa tym, kto przezwycięża zło i który na zło potrafi odpowiedzieć dobrem. W tym widzi główną różnicę między ludźmi, a innymi istotami. Nie trudno dostrzec, że na Tischnera rozumienie człowieka wywarły wpływ idee i wydarzenia minionego wieku z totalitaryzmem na czele.

Krótkie, trafne i pouczające wypowiedzi ks. Józefa Tischnera zebrane w „alfabecie” pobudzają do myślenia i refleksji, a co za tym idzie – do filozofowania. Mogą one służyć jako punkt wyjścia w podejmowaniu filozoficznych zagadnień z kręgu człowieka, bądź też jako źródło poznania myśli i twórczości ich autora. Zaletą książki jest również wykaz źródeł, z których zaczerpnięto omówione pojęcia. Oprócz książek i artykułów wykaz ten zawiera także wywiady oraz audycje.

Dzięki książce *Alfabet duszy i ciała* czytelnik ma możliwość nie tylko zgłębiania zagadnień i problemów, które podejmuje filozofia w ogóle, lecz również poznania odpowiedzi i rozwiązań zaproponowanych przez jednego z najwybitniejszych polskich filozofów minionego wieku. Dobór i opracowanie pojęć zamieszczonych w książce ma szansę pobudzić nie jeden umysł do zrozumienia ludzkich spraw, które, jak się okazuje, wychodzą daleko poza człowieka.